ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE „VASILE PÂRVAN”

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ȘI ARHEOLOGIE

4

TOMUL 48

OCTOMBRIE – DECEMBRIE

1997

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

A C A D E M I A   R O M Â N Ă

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE „VASILE PÂRVAN”

În țară, revista se poate procura prin poștă, pe bază de abonament la: EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE, Calea 13 Septembrie nr. 13, Sector 5, P. O. Box 5–42, București, R.O.-76117, Tel. 401-4119008, Tel./Fax. 401-4103983; 401-4103448; RORODIPET S.A., Piața Presei Libere nr. 1, Sect. 1, P. O. Box 33–57, Fax 401-222 64 07, Tel. 618 51 03; 222 41 26, București; ORION PRESS INTERNATIONAL S.R.L., Șos. Olteniței, 35–37, Sect. 4, P. O. Box 61–170, Fax 401-312 24 25; 401-634 71 45, Tel. 634 63 45, București.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite Colegiului de redacție pe adresa: str. Henri Coandă 11, 71119, București, tel. 659 71 52, fax 401-650 34 10.
Normele de redactare a manuscriselor și lista abrevierilor folosite în revistă au fost publicate în tomul 46, 1995, nr. 3–4, p. 343–370.

APARE DE 4 ORI PE AN

EA

E D I T U R A   A C A D E M I E I   R O M Â N E

Calea 13 Septembrie nr. 13, Sector 5, C. P. 5–42,
Tel. 410 38 46; 410 32 00/2107, 2119
76117 București

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE

TOMUL 48 **Nr. 4** **octombrie–decembrie 1997**

SUMAR

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE ET D'ARCHÉOLOGIE

TOME 48 **N° 4** **Octobre–Décembre 1997**

SOMMAIRE

NOI DATE PRIVIND CULTURA TUMULILOR CARPATICI ÎN ROMÂNIA

de VIRGIL MIHAILESCU-BÎRLIBA

Se face o prezentare generală a **Culturii tumulilor carpatici** pe teritoriul României: descoperiri mai vechi şi mai recente de **aşezări** şi **cimitire**, date despre **ritul** şi **practicile funerare**, noi analize de **inventar**, consideraţii despre **originea** şi **evoluţia** ei în timp şi spaţiu, problemele de **cronologie** şi **componenţă** etnică.

1. ISTORICUL CERCETĂRILOR

Monumente aparţinând culturii tumulilor carpatici (= CTC) au fost descoperite şi cercetate pentru prima oară la sfârşitul secolului al XIX-lea, la Kalnik, Ključarki, Lisskovo[1], Ruskoe Pole[2], Gliboka (Adâncata)[3] şi Nižni Strutini[4]. După primul război mondial aceste cercetări au fost continuate mai ales de către arheologii de la Lvov (K. Žurovskij, M. J. Smiško, I. Pasternak, T. Sulimirskij), ceea ce a condus la mărirea numărului cimitirelor cercetate la aproape 18, iar al mormintelor la peste 100[5]. În ultimele decenii au fost găsite noi necropole şi au fost duse la bun sfârşit investigaţii serioase în aşezări, drept urmare fiind conturate mai bine limitele geografice şi cronologice ale noii culturi. Toate acestea i-au pennis lui M. J. Smiško să descrie pentru prima oară CTC şi să-i precizeze cronologia şi distribuţia etnică[6]. În continuare, ca o consecinţă a amplificării cercetărilor, au fost aduse noi contribuţii privind aşezările, ritul şi obiceiurile de înmormântare, ca şi apartenenţa etnică a CTC[7].

[1] T. Lehóczky, *Adatok hazánk archaeologiájához különös tekintettel Beregmegyére es Környékére*, I, Munkács, 1892; II, Munkács, 1912.
[2] J. Mihalik, ArchÉrt 12, 1892, p. 95.
[3] J. Szombathy, Jahrbuch des Bukowiner Landesmuseums 2, 1894, p. 15 urm.
[4] J. Kopernicki, WiadArch 8, 1923, p.194 urm.
[5] P. P. Sova, *Russkij kalendar'*, Užgorod, 1939, p. 77–81; L. V. Vakulenko, *Pam'jatki pidgir'ja Ukrains'kih Karpat peršoi polovini I tisjačolittja n. e.*, Kiev, 1977, p. 59.
[6] M. J. Smiško, *Karpats'ki kurgani peršoi polovini I tisjačolittja našoi eri*, Kiev, 1960.
[7] B. A. Timoščuk, KSMoscova 52, 1953, p. 54 urm.; V. M. Cigilik, MatDosKiev 4, 1962, p. 71–79; V. G. Kotigoroško, SovArh 2, 1979, p. 153–163; idem, SovArh 1, 1980, p. 229–247; idem, *Ţinuturile Tisei Superioare în veacurile III î.e.n. – IV e.n. (Perioadele La Tène şi romană)*, Bibliotheca Thracologica IX, Bucureşti, 1995, p. 112 urm.; Vakulenko, *op. cit.*; V. Mihailescu-Bîrliba, Dacia, N.S. 24, 1980, p. 181–207; idem, în *Archaeological „Objectivity" in Interpretation, The World Archaeological Congress, 1–7 September 1986* 1, Southampton–Londra, 1986, p. 1–15; V. Mihailescu-Bîrliba, N. Miriţoiu, M. Şt. Udrescu, Materiale 11, Tulcea, 1980, p. 246–253.

S C I V A, tomul 48, nr. 4, Bucureşti, octombrie–decembrie 1997, p. 309–339

Pe teritoriul actual al României, abia în anii '60 au fost cercetaţi pentru prima oară 3 tumuli (din 12) aparţinând CTC, la Botoşana (jud. Suceava). Însă, autorul săpăturilor arheologice respective nu a identificat cultural aceste monumente, care au rămas până astăzi nepublicate[8]. În anul 1974, au început cercetările în cimitirul de la Branişte-Nemţişor (com. Vânători, jud. Neamţ), care avea 34 de tumuli şi a fost atribuit CTC[9]. Ulterior, în nordul Moldovei au mai fost descoperite şi alte necropole CTC: în 1977, la Târzia (com. Brusturi–Drăgăneşti, jud. Neamţ) cu 16 tumuli[10]; în 1978, la Gura Secului – Nemţişor (com. Vânători, jud. Neamţ) cu 9 tumuli[11] şi, în 1982, la Boroaia (jud. Suceava)[12]. Recent (1994 ?), au început cercetări şi în Transilvania, într-un cimitir tumular atribuit CTC, la Lazuri (jud. Satu Mare)[13].

O situaţie deosebită se constată în ceea ce priveşte aşezările. Arheologii români consideră că aşezări ale CTC nu au fost găsite până în prezent pe teritoriul României. De fapt, datorită insuficienţei cercetărilor şi publicării lor inadecvate, astfel de aşezări nu au fost recunoscute. După părerea noastră, în spaţiul investigat, unele din aşezările descoperite până acum pot fi atribuite cu mare probabilitate CTC. Sunt aşezări care au fost încadrate cronologic *grosso-modo* în secolele II–IV p.Chr., iar inventarul lor a fost socotit ca fiind tipic dacic, cu „influenţe Przeworsk", ceea ce atestă convieţuirea elementului autohton cu cel alogen, în momente şi cu grade de intensitate diferite.

Aşezări de tip CTC ar putea fi cele din Slovacia răsăriteană, de la Nižná Myšl'a[14], Šebastovce – Barca, Peder[15], din Transilvania de nord-vest, de la Culciu Mare – Zöldmező, Lazuri – Lubi Tag şi Lăpuşel – Ciurgău[16], ca şi din Moldova de nord-vest, de la Zamostea[17], Vornicenii Mari[18] şi Siliştea Şcheii – Suceava[19]. În stadiul actual al cercetării, doar aşezarea de la Lazuri – Lubi Tag poate fi atribuită aproape sigur CTC.

[8] D. Gh. Teodor, *Civilizaţia romanică la est de Carpaţi în secolele V–VII e.n. Aşezarea de la Botoşana – Suceava*, Bucureşti, 1984, p. 10.

[9] Mihailescu-Bîrliba, Dacia, N.S., 24, 1980, p. 181.

[10] Mihailescu-Bîrliba, Miriţoiu, Udrescu, *op. cit.*

[11] V. Mihailescu-Bîrliba, *op. cit.*, p. 181–182.

[12] M. Ignat, în *Spaţiul nord-est-carpatic în mileniul întunecat*, ed. V. Spinei, Iaşi, 1997, p. 42.

[13] Informaţie de la dl. I. Stanciu, căruia îi rămânem recunoscători.

[14] J. Béreš, M. Lamiová-Schmiedlová, L. Olexa, Východoslovenský Pravek 3, 1991, p. 178.

[15] M. Lamiová-Schmiedlová, *Die Ostslowakei in der römischen Kaiserzeit*, în *VIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques. Tchécoslovaquie 1966. Excursion en Slovaquie*, Nitra, 1966, p. 4.

[16] I. Stanciu, EphemNap 5, 1995, p. 142–151.

[17] M. Andronic, Suceava 20, 1993, p. 379–383.

[18] M. Ignat, Materiale, Oradea, 1979, p. 159–160.

[19] Gr. Foit, Studii şi materiale, Suceava, 1969, p. 23–36; M. Matei, Al. Andronic, N. Constantinescu, D. Gh. Teodor, M. Nicorescu, T. Martinovici şi Gr. Foit, Materiale 9, 1970, p. 390–398.

2. SPAȚIUL GEOGRAFIC OCUPAT DE CTC

Cercetările de până acum au arătat că CTC a ocupat o arie geografică muntoasă şi de podiş, din vestul Ucrainei, răsăritul Slovaciei, şi din partea de nord a României, adică pe ambii versanți ai Carpaților Nordici şi Răsăriteni, limitată în nord-est şi est de râul Strei şi Nistru, în sud-est de râul Ozana, în sud-vest de Someş şi în vest de râul Bodrog sau chiar de Torysa (fig. 1). Acest

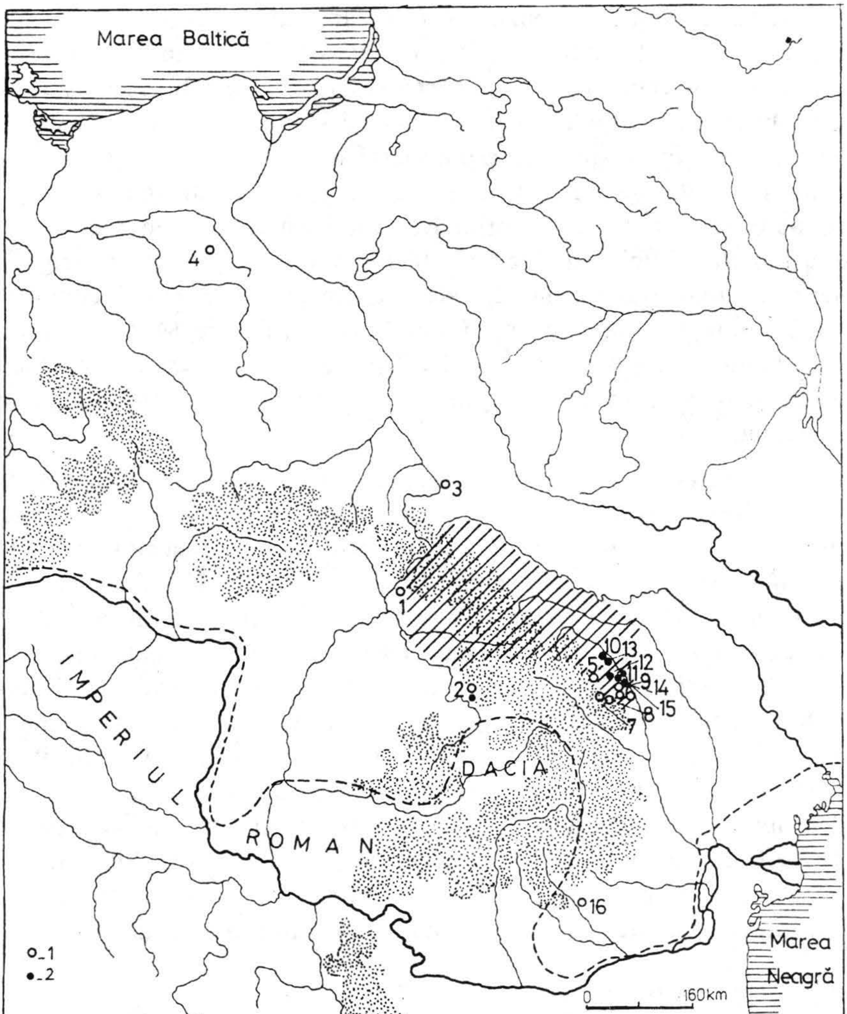

Fig. 1. Aria de răspândire a culturii tumulilor carpatici (zona haşurată), cu cimitirele (1) şi aşezările presupuse (2), îndeosebi de pe teritoriul României: 1 Zemplin; 2 Lazuri; 3 Łukawica; 4 Siedlemin; 5 Botoşana; 6 Târzia; 7 Gura Secului – Nemțişor; 8 Branişte – Nemțişor; 9 Boroaia; 10 Zamostea; 11 Vornicenii Mari; 12 Siliştea Şcheii – Suceava; 13 Zvorâştea; 14 Podeni – Buneşti; 15 Dolheştii Mari; 16 Târgşor.

teritoriu se caracterizează în general prin soluri sărace şi o vegetaţie constând din păduri şi păşuni favorabile creşterii animalelor[20].

3. MONUMENTELE CTC

3.1. *Aşezările* sunt plasate pe terasele inferioare şi mijlocii ale râurilor. Întinderea lor variază de la 2–3 ha (Ganiv, Grušev, Volosiv, Trač) până la 5–7 ha (Gliboka, Grabovce, Nižni Strutini). În toate aşezările au fost identificate două tipuri de locuinţe, cu o mărime variabilă: de suprafaţă şi bordeie. Locuinţele de suprafaţă au un plan rectangular, fiind încălzite cu vetre. Bordeiele au un plan rectangular, de asemenea, şi sunt încălzite atât cu vetre, cât şi cu instalaţii de tipul cuptoarelor, din piatră şi lut. În aceste aşezări au apărut şi alte complexe gospodăreşti: vetre exterioare, gropi pentru gunoi sau provizii, cuptoare de olari[21]. Pe teritoriul României astfel de monumente au fost găsite la Lazuri – Lubi Tag (locuinţa de suprafaţă – L_2 şi vetre)[22] (fig. 2), la Lăpuşel – Ciurgău (groapa nr. 2, care are dimensiunile unei locuinţe)[23], la Zamostea (două locuinţe de suprafaţă)[24], la Vornicenii Mari (locuinţe de suprafaţă, bordeie, gropi şi vetre)[25] şi la Siliştea Şcheii – Suceava (două locuinţe de suprafaţă, o vatră exterioară, gropi şi trei cuptoare de olar, cu grătar şi perete median)[26].

3.2. *Cimitirele*. Monumentele funerare consistă din tumuli plasaţi pe un loc mai înalt de lângă aşezări, la aproximativ 0,5–1 km. Se pare că, pe teren, tumulii din necropolele de la Branişte, Gura Secului şi Târzia au fost amplasaţi în trei grupe (fig. 3–5). Până acum au fost cercetaţi 21 tumuli din 34 la Branişte–Nemţişor (restul sunt distruşi), toţi cei 9 tumuli din necropola de la Gura Secului–Nemţişor, 11 tumuli din cei 16 de la Târzia (restul sunt distruşi), un tumul din cimitirul de la Boroaia, 3 tumuli din 12 în cimitirul de la Botoşana şi un altul din cel de la Lazuri. Deci, în total au fost exploraţi 45 tumuli, din care au fost publicaţi doar câţiva. Nu a fost studiat în întregime decât materialul din cimitirul de la Târzia, dar rezultatele sunt încă inedite.

De obicei, movila este rotundă şi a fost clădită din pământ luat de la suprafaţa cimitirului şi, în unele cazuri, cu sol luat de la rugul funerar. În mod obişnuit tumulii ating înălţimea de 1–1,50 m şi au un diametru între 8 şi 14 metri. În prezent, multe movile funerare au fost afectate de lucrările agricole

[20] V. Mihailescu-Bîrliba, ActaMP 21, 1997, p. 833/843.

[21] Vakulenko, *op. cit.*, p. 43 urm.; Kotigoroško, *op. cit.*, p. 112–117.

[22] Stanciu, *op. cit.*, p. 145–146 şi pl. 7–8.

[23] *Ibidem*, p. 150 şi pl. 28.

[24] Andronic, *op. cit.*, p. 379–380.

[25] Ignat, *op. cit.*, p. 159–160.

[26] Gr. Foit, *op. cit.*, p. 23–28; Matei et alii, *op. cit.*, p. 390–394.

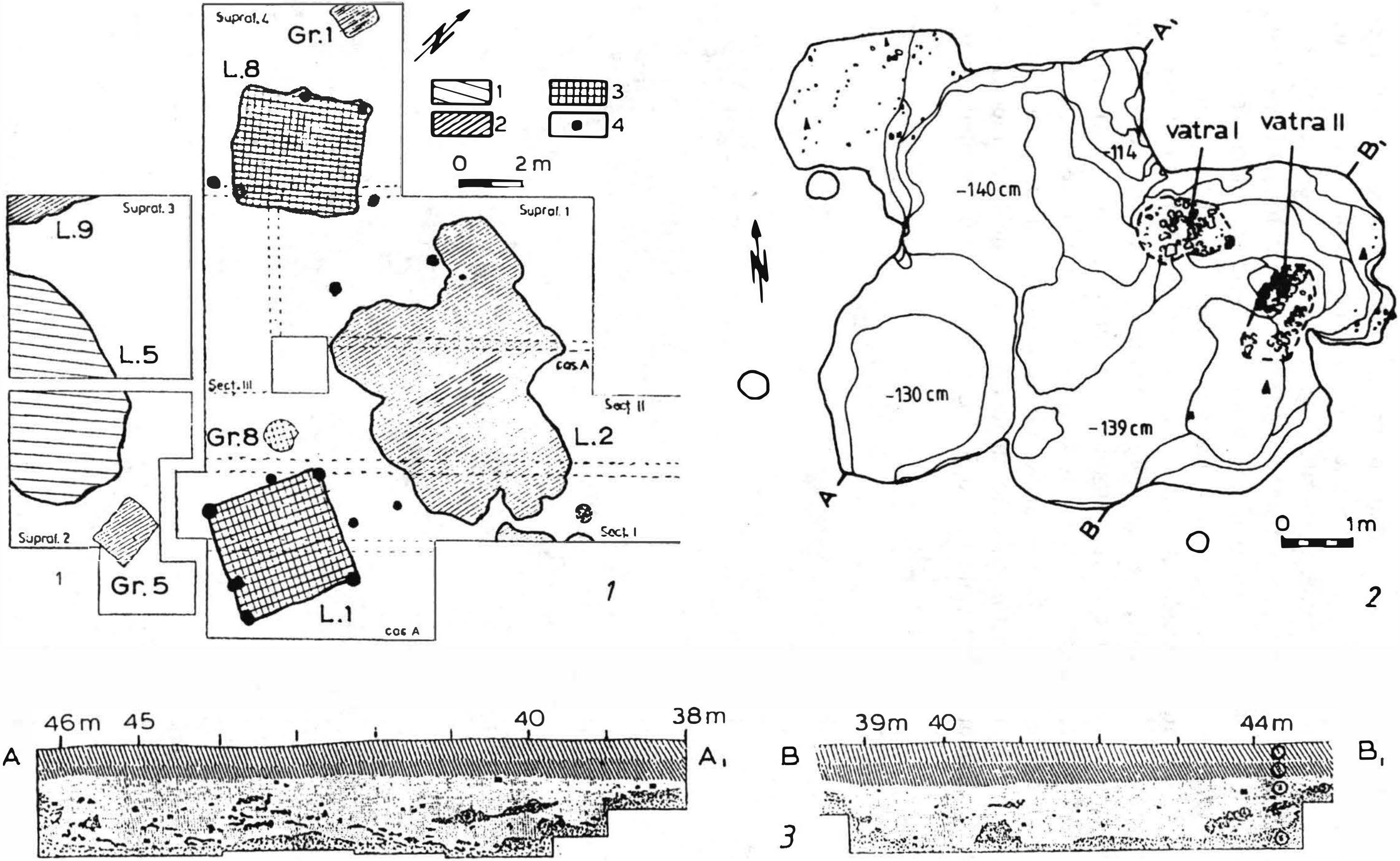

Fig. 2. Lazuri – Lubi Tag. Planurile (1 La Tène; 2 perioada romană; 3 sec. VI–VII; 4 groapă de par) și profilul locuinței nr. 2 (după I. Stanciu).

şi au fost distruse. Unele movile au în jur un strat de pietriş sau un şir de pietre, ori un mic şanţ. Cu excepţia unui caz, ritul constă din incineraţie, dar practicile funerare au fost foarte diferite şi variate. Uneori incinerarea a avut loc acolo unde s-a făcut înmormântarea şi s-a construit tumulul (*bustum*), alteori rugul se afla în afara necropolei (*ustrinum*). Oasele arse (uneori curăţate) ale defuncţilor au fost depuse în urne (de obicei, nearse secundar), alteori în gropi (arse sau nu) şi, în sfârşit, uneori, pe diferite suprafeţe, purificate prin foc; însă, în toate cazurile, acestea au fost acompaniate de sacrificii, ofrande sau resturi de la rugul funerar. Într-un tumul a putut fi un singur mormânt, dar se constată şi prezenţa mai multor decedaţi (fig. 14). Gropile de sacrificii sau cu ofrande au fost plasate la nivelul de călcare a suprafeţei arse, dar amenajarea lor – comparată cu timpul când au fost depuse resturile incinerării – a fost variabilă: înainte, în timpul sau după ceremonia funerară principală (depu-

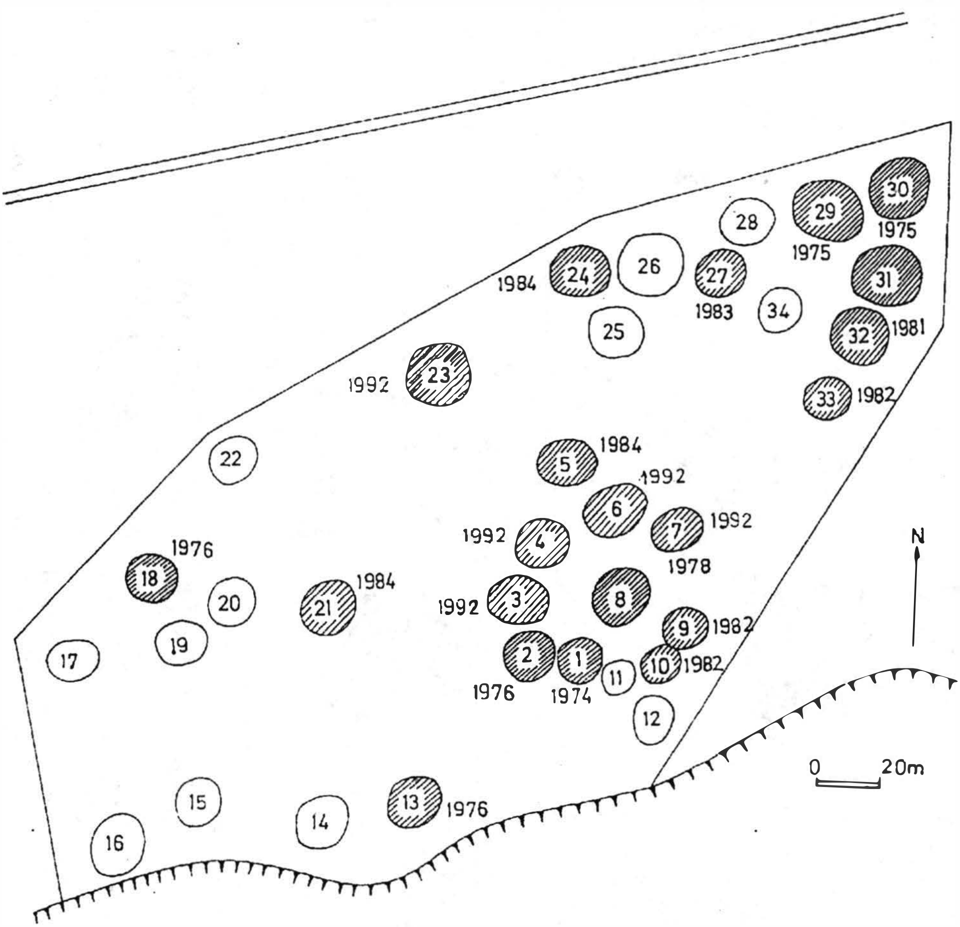

Fig. 3. Branişte – Nemţişor. Planul cimitirului (tumulii cercetaţi sunt haşuraţi).

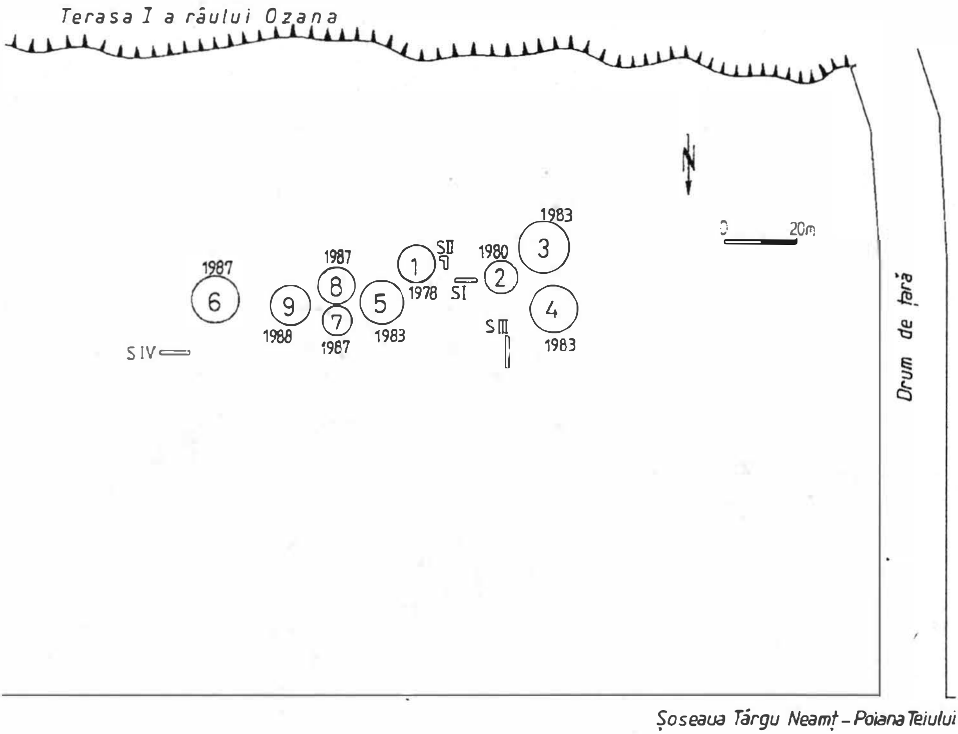

Fig. 4. Gura Secului – Nemțișor. Planul cimitirului (cercetat în întregime).

nerea resturilor celor decedați) (fig. 6–7). Fără a intra în alte detalii se poate observa că, dacă ritul se caracterizează prin omogenitate, variabilitatea practicilor funerare semnifică o nesiguranță specifică unei noi culturi alcătuită din elemente diferite[27].

4. INVENTARUL

În așezările și cimitirele CTC, ca și în alte complexe aparținând aceleiași culturi, au fost găsite numeroase obiecte de lut ars, metal, os, corn, sticlă și piatră.

4.1. *Ceramica* se împarte în două categorii: locală și de import, prima fiind predominantă. Olăria autohtonă este lucrată cu mâna sau cu roata olarului.

[27] Timoščuk, *op. cit.*, p. 54–60; Smiško, *op. cit.*, p. 12–85; Cigilik, *op. cit.*, p. 70–79; Vakulenko, *op. cit.*, p. 34–42; Kotigoroško, *op. cit.*, p. 122 urm.; Mihailescu-Bîrliba, Dacia, N.S. 24, 1980, p. 181–205; idem, *Archaeological „Objectivity"*, p. 2–3; N. Mirițoiu, M. Șt. Udrescu, Dacia, N.S. 24, 1980, p. 209–220; Mihailescu-Bîrliba, Mirițoiu, Udrescu, *op. cit.*, p. 246–253.

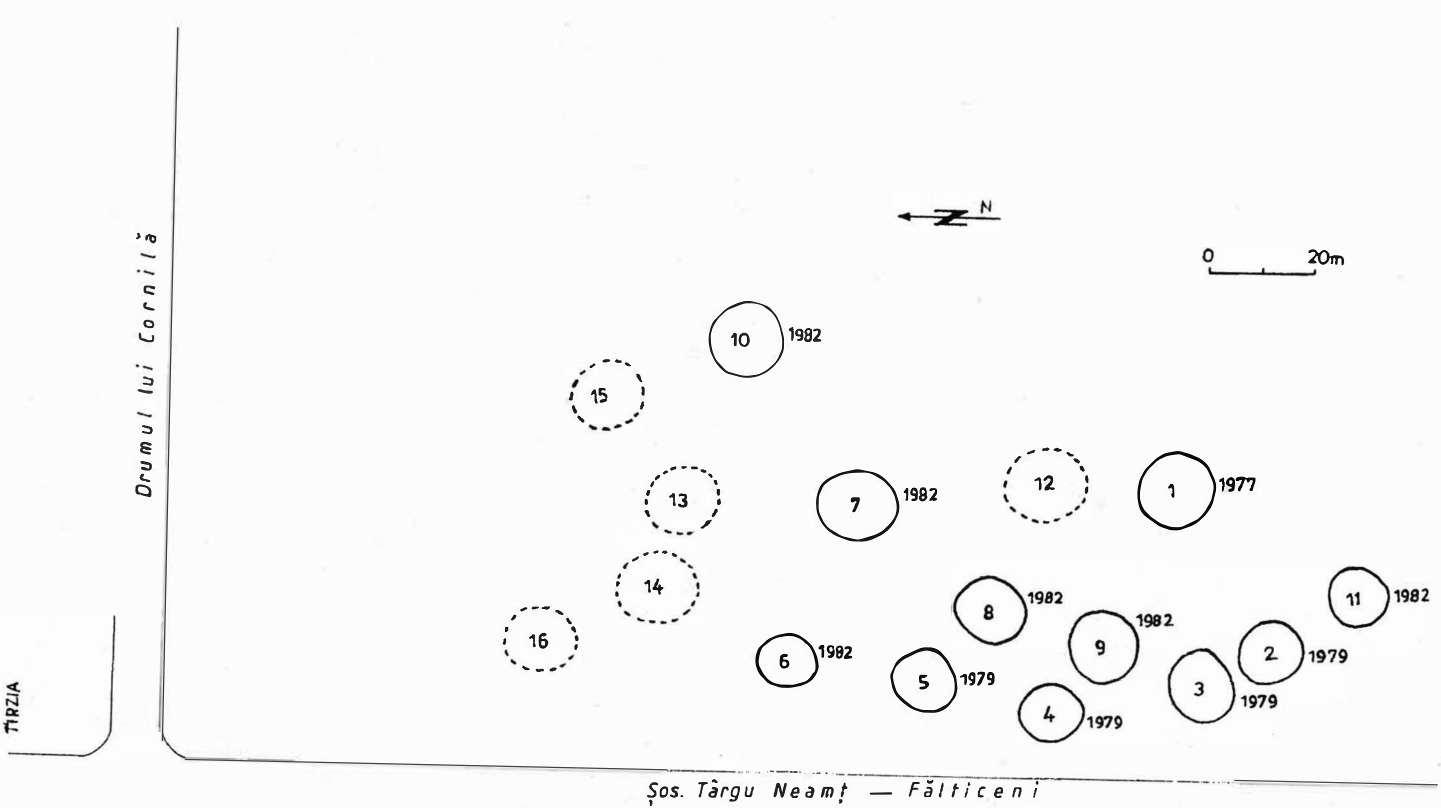

Fig. 5. Târzia. Planul cimitirului.

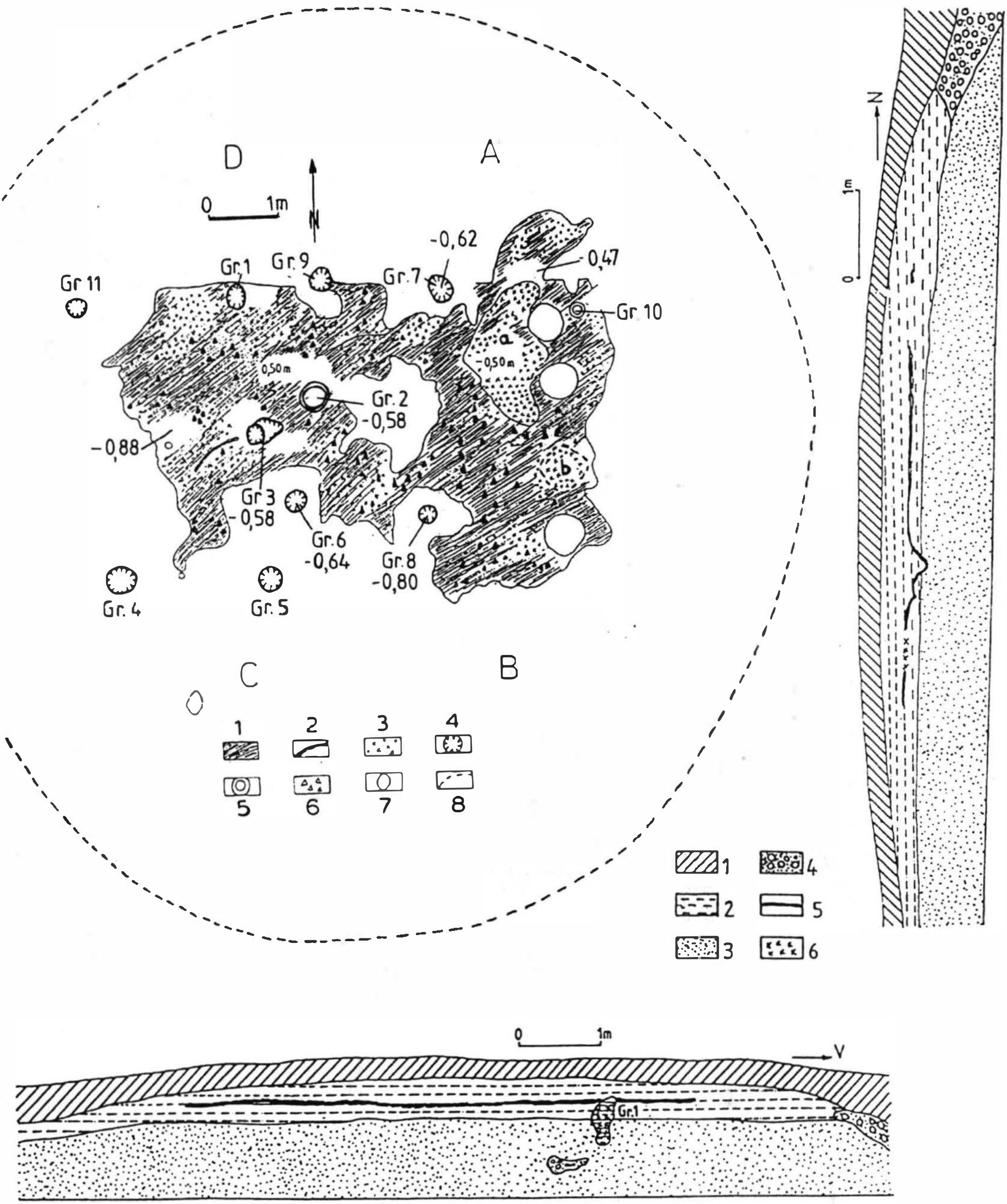

Fig. 6. Branişte – Nemţişor. Planul tumulului nr. 8: 1 sol calcinat cu oase arse, cărbuni, cenuşă şi ceramică; 2 linie roşie de arsură puternică; 3 oase calcinate; 4 groapă; 5 groapă arsă; 6 ceramică; 7 piatră; 8 aglomerare de oase calcinate. Secţiunile axelor N-S şi E-V ale aceluiaşi tumul: 1 sol arabil negru; 2 sol galben închis cu oase calcinate, ceramică, cărbuni şi cenuşă; 3 sol viu nisipos; 4 sol maroniu deschis cu pietre; 5 arsură subţire roşie; 6 oase calcinate.

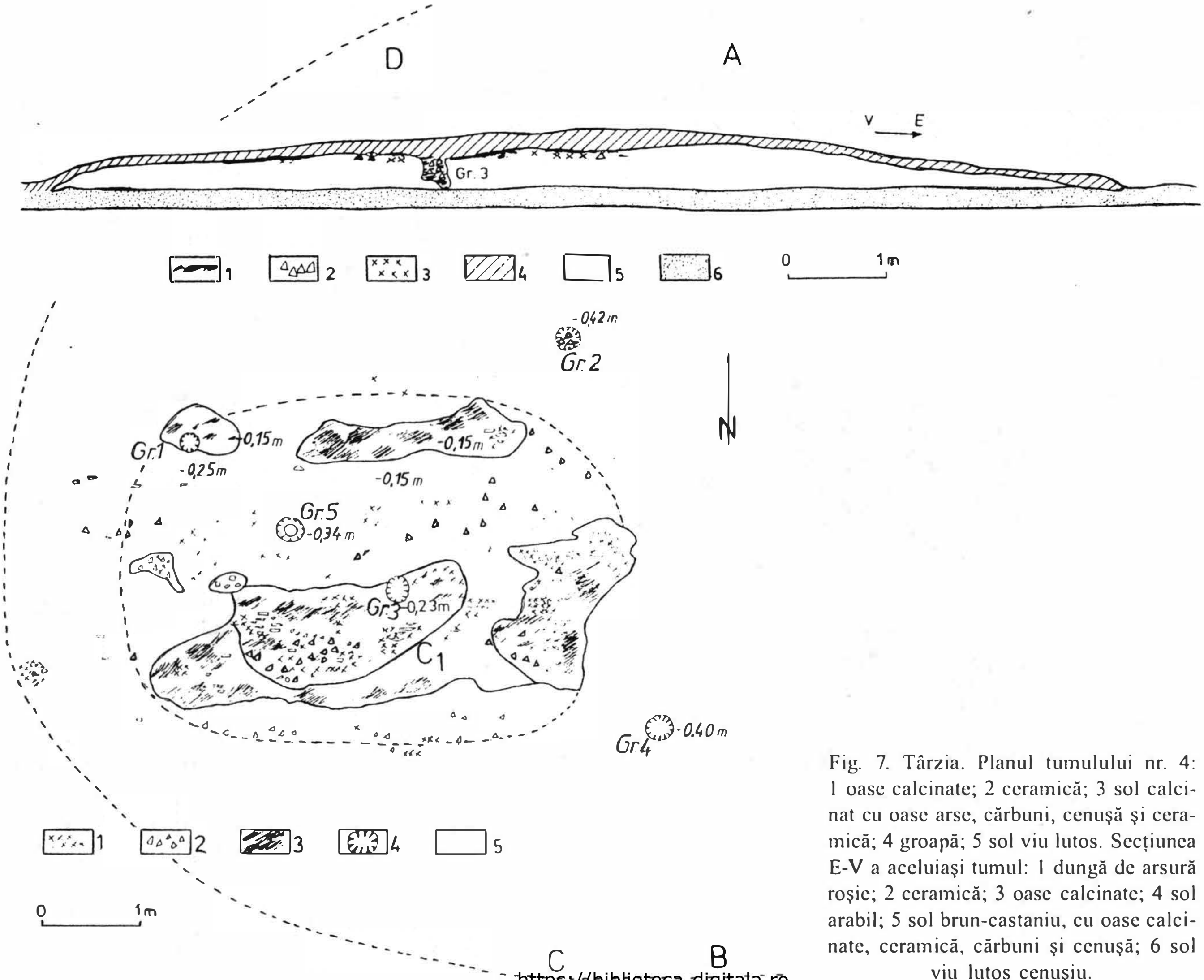

Fig. 7. Târzia. Planul tumulului nr. 4: 1 oase calcinate; 2 ceramică; 3 sol calcinat cu oase arse, cărbuni, cenuşă şi ceramică; 4 groapă; 5 sol viu lutos. Secţiunea E-V a aceluiaşi tumul: 1 dungă de arsură roşie; 2 ceramică; 3 oase calcinate; 4 sol arabil; 5 sol brun-castaniu, cu oase calcinate, ceramică, cărbuni şi cenuşă; 6 sol viu lutos cenuşiu.

4.1.1. *Ceramica lucrată cu mâna* a fost confecționată dintr-o pastă grosieră cu ingrediente diferite, ca şamotă, nisip, grăunțe de calcar, vegetale, microprundişuri etc.; de obicei, arderea a fost de slabă calitate. Ca aspect exterior, ea este colorată galben, gri sau maroniu închis. Ca dimensiuni, putem spune, că ea se încadrează printre vasele mici sau mijlocii (oale, căni, vase-borcan mici, capace); există mai rar şi recipiente de mari dimensiuni, destinate, se pare, păstrării grânelor; de asemenea, puțin numeroase sunt şi tăvile. O formă deosebită o reprezintă „ceştile” (cățui) dacice cu una sau două torți, descoperite îndeosebi în aşezări; ele constituie o relicvă tipică pentru ceramica dacică (fig. 8/24). Ceramica lucrată cu mâna este decorată rareori, şi atunci doar cu benzi formate din linii, impresiuni realizate cu unghia sau grupuri de incizii făcute cu pieptenele. În cea mai mare parte ceramica lucrată cu mâna are puternice caracteristici Przeworsk (fig. 8; 11/5; 13/6).

4.1.2. *Ceramica lucrată la roata olarului* se poate divide, potrivit cu pasta din care a fost confecționată, în mai multe categorii:

4.1.2.1. *Ceramica fină* este uneori mai aspră, datorită nisipului din compoziția pastei, alteori friabilă şi „săpunoasă”, din cauza lipsei degresantului. Culoarea predominantă este cenuşie (gri), deşi există şi vase de culoare cărămizie sau brună. Adesea suprafața vasului este acoperită cu un slip subțire, având o culoare puțin mai închisă decât cea a pastei. Formele cele mai frecvente sunt amforetele, oalele, cănile, castroanele înalte sau joase, vasele cu picior (în formă de fructieră) de origine La Tène, cupele etc. În cadrul ceramicii fine există vase de mici dimensiuni, cu pereții foarte subțiri (mai ales cupe şi castroane), care sunt prezente şi în ceramica Przeworsk.

Un tip ceramic deosebit îl reprezintă vasele confecționate dintr-o pastă de bună calitate, dar prost arsă şi, deci, friabilă; sunt acoperite cu o angobă brună sau neagră (*terra nigra*). Această ceramică a fost găsită îndeosebi în complexele funerare şi nu este arsă secundar (mai ales oale şi castroane). De aceea, putem presupune, că a fost folosită numai pentru ofrande (fig. 12/4).

Ceramica fină este decorată variat, prin incizii, caneluri fine, rețele de linii lustruite, benzi de linii realizate prin impresiuni, nervuri în relief, imprimare etc. (fig. 9/1–9; 11; 12/3–5; 13/1–5). Ceramica fină cenuşie ştampilată apare sporadic în spațiul est-carpatic (Dolheştii Mari şi Siliştea Şcheii – Suceava: fig. 10/10–12), dar prezența sa indică un anumit nivel cronologic, ca şi o direcție posibilă din care parvine, lucru asupra căruia vom stărui ceva mai departe.

4.1.2.2. *Ceramica zgrunțuroasă* este confecționată din pastă bună, cu nisip, şamotă şi pietricele, bine arsă şi dură. Predomină culoarea gălbuie (în diferite nuanțe), dar se întâlnesc şi vase gri sau, mai rar, brune. Aspectul exterior al acestei categorii ceramice este zgrunțuros, apropiat de cel al olăriei provinciale romane din aceeaşi vreme (fig. 10/1–9; 12/7). Ea este larg răspândită în tot spațiul de la nordul provinciilor romane de la Dunărea de Mijloc

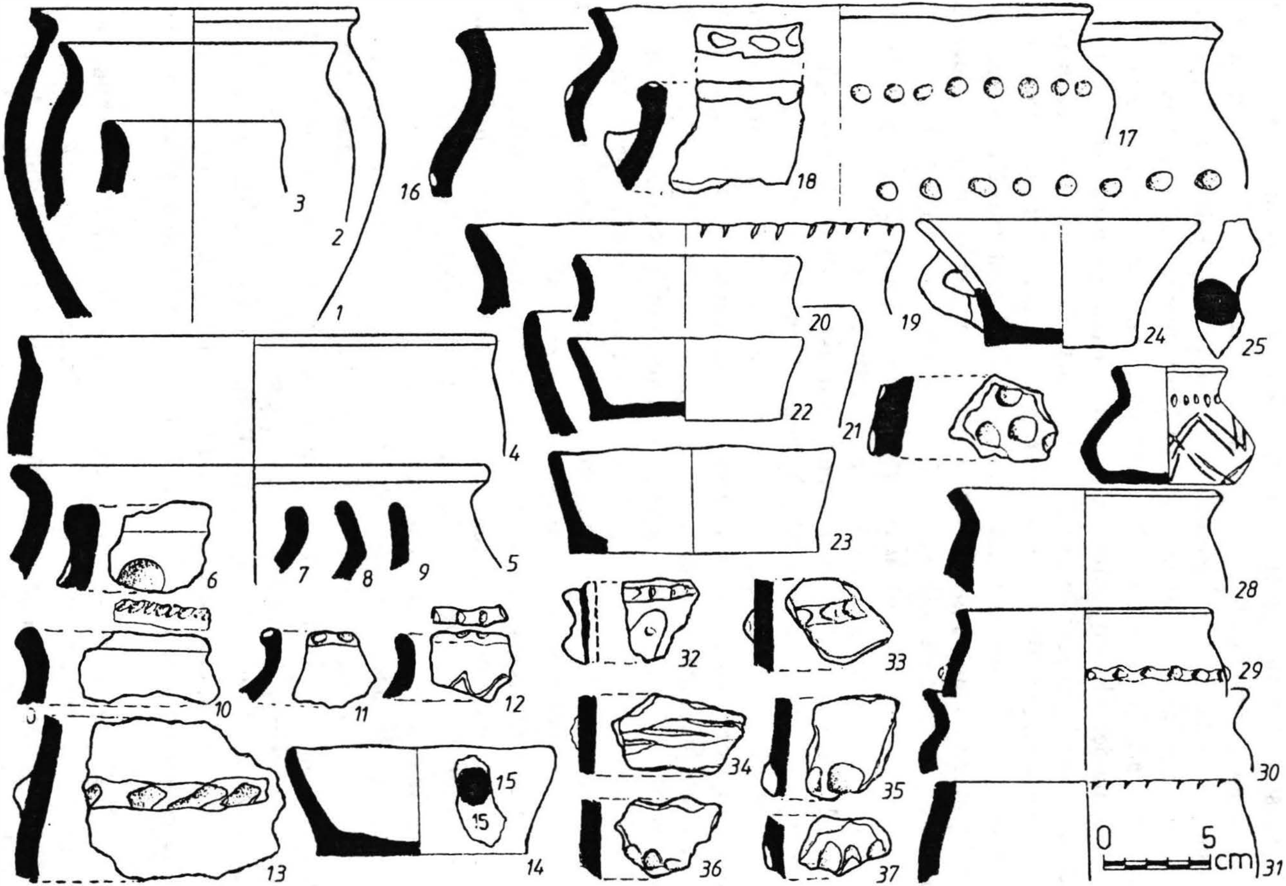

Fig. 8. Ceramică lucrată cu mâna. Lazuri – Lubi Tag (1–15: locuința nr. 2; 16–22, 24–27: stratul de cultură); Culciu Mare – Zöldmező (23); Lăpușel (28–37) (după I. Stanciu).

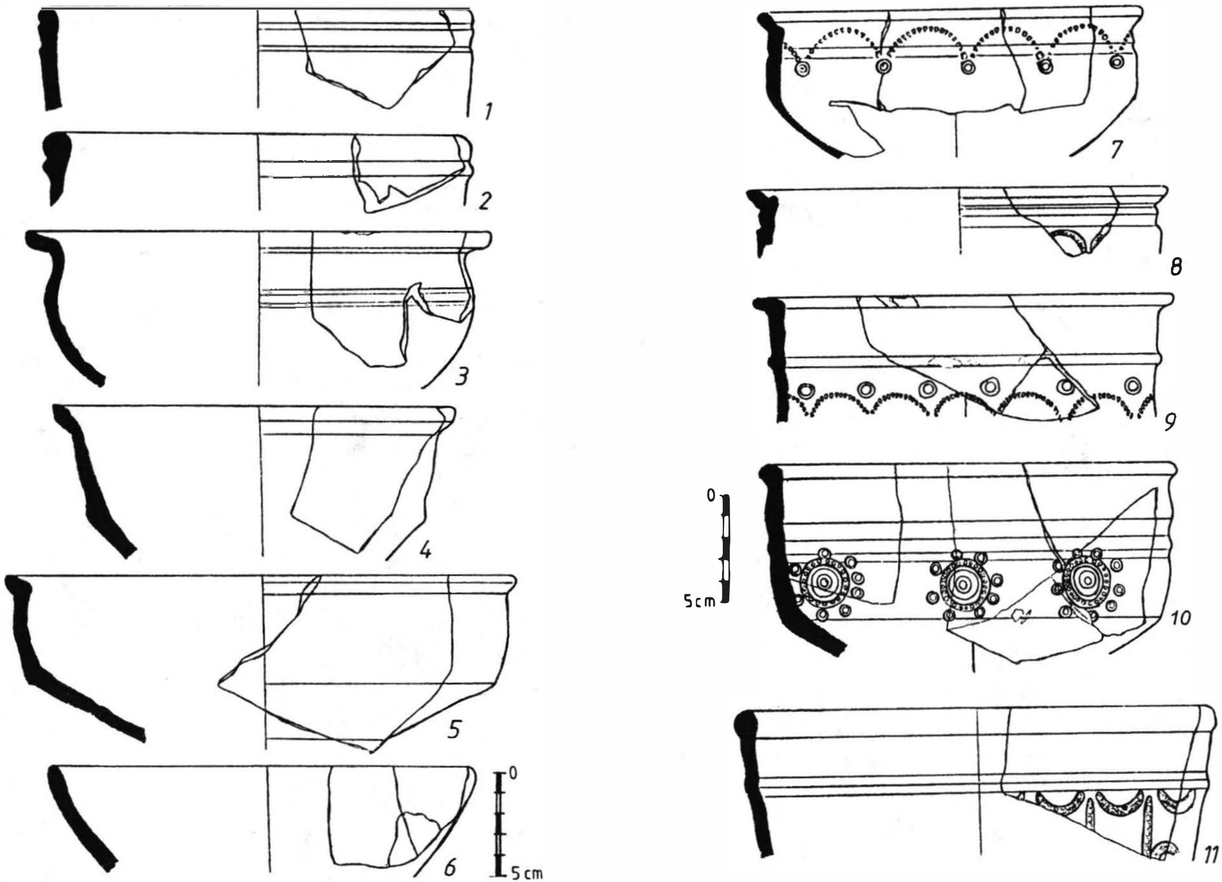

Fig. 9. Lazuri – Lubi Tag. Ceramică fină cenuşie lucrată la roată (1–7 locuința nr. 2; 7–11 ceramică fină cenuşie imprimată lucrată la roată) (după I. Stanciu).

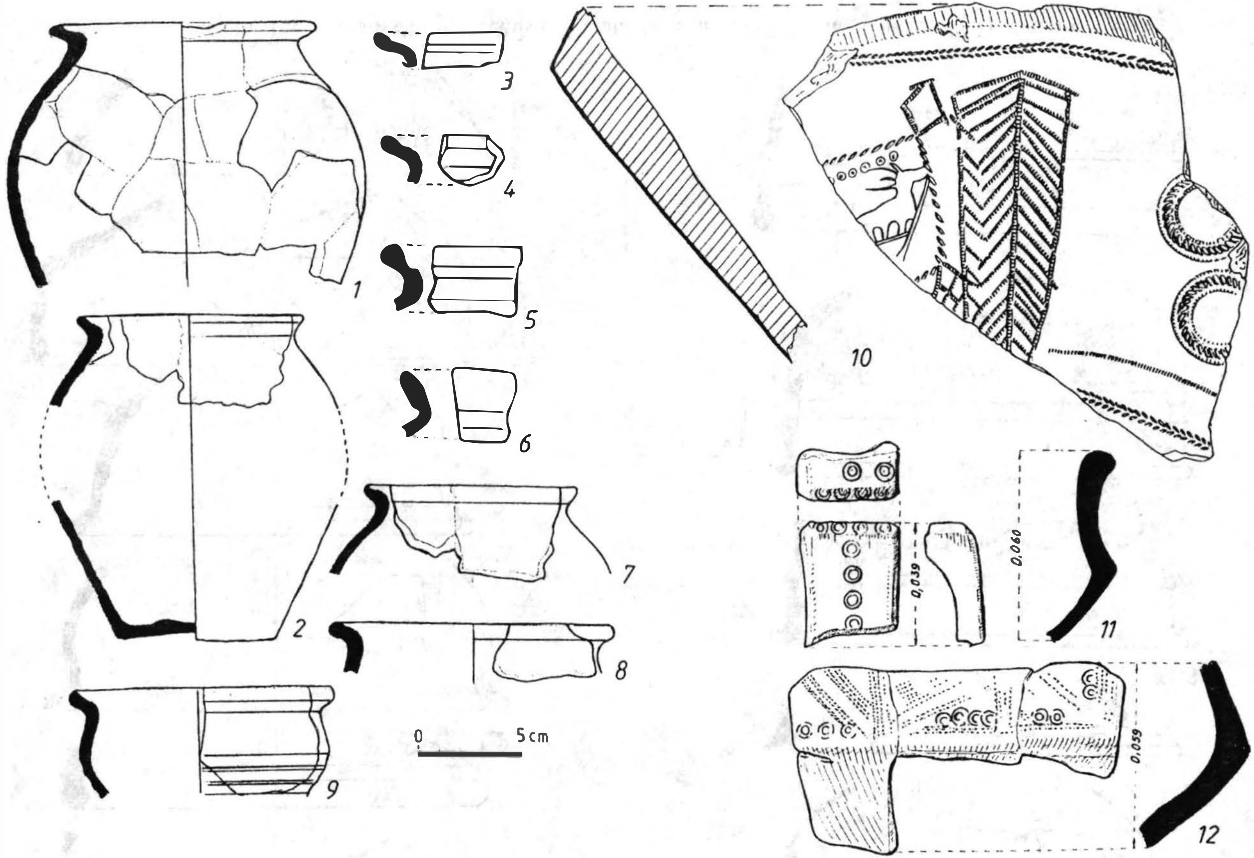

Fig. 10. 1–9 Lazuri – Lubi Tag. Ceramică zgrunțuroasă lucrată la roată (1, 2, 6, 7, din locuința nr. 2) (după I. Stanciu); 10 Dolheştii Mari. Ceramică fină cenuşie imprimată lucrată la roată (scara 2/3) (după M. Dinu); 11–12 Siliştea Şchcii – Suceava. Ceramică fină cenuşie imprimată lucrată la roată (după Gr. Foit).

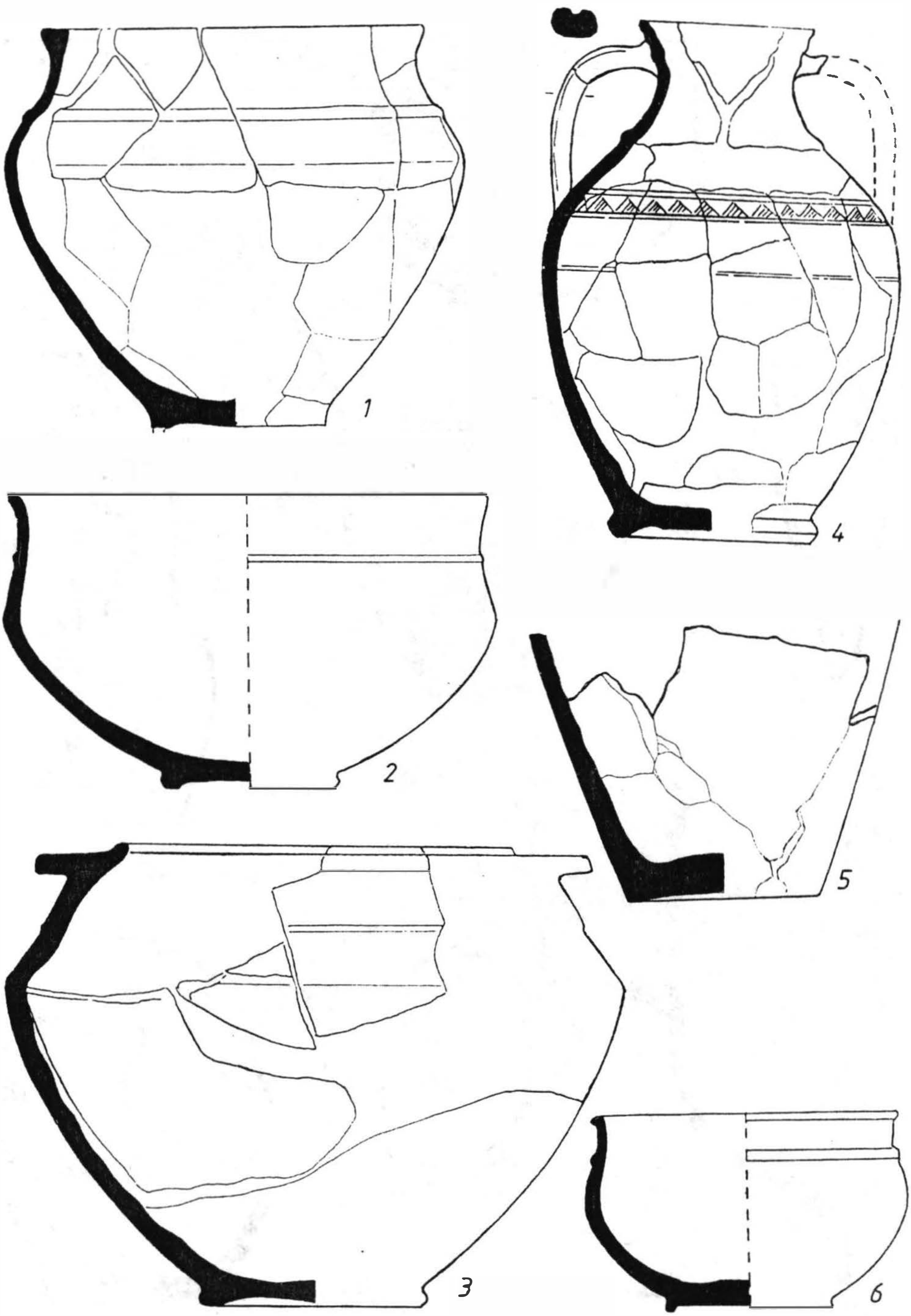

Fig. 11. Târzia: 1, 4 tumulul nr. 5; 3 tumulul nr. 4; 5 tumulul nr. 1. Branişte – Nemţişor: 2, 6 tumulul nr. 8. Ceramică lucrată la roată (1, 2, 6: 1/2,7; 3, 4: 1/4,1) şi cu mâna (5: 1/2,7).

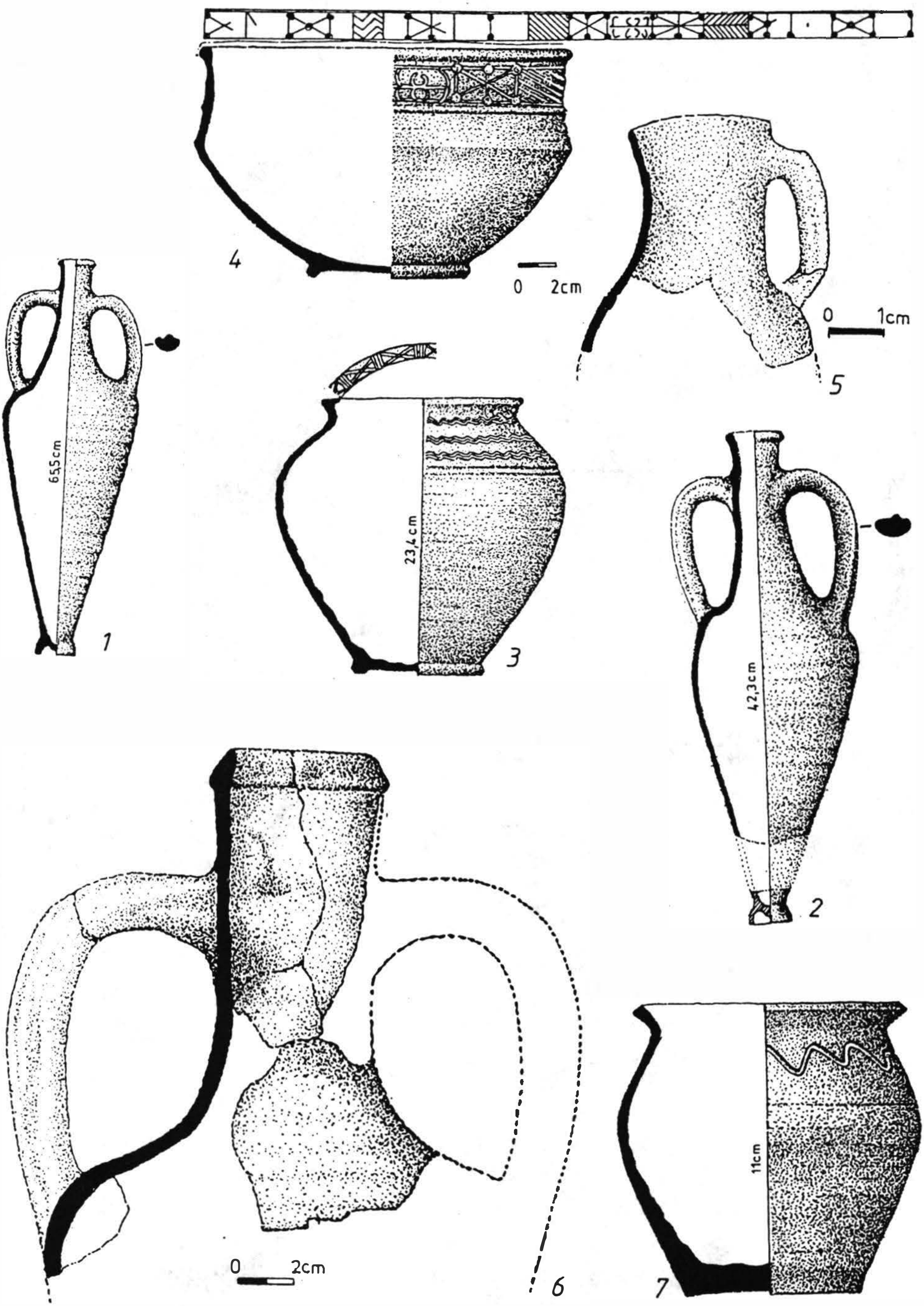

Fig. 12. Braniște – Nemțișor. Ceramică lucrată la roată din tumulul nr. 1 (l, 2, 6, amfore).

şi de Jos, ajungând până în sudul Poloniei şi chiar mai departe. Cea mai răspândită formă este oala. În cadrul acestei categorii includem şi vasele mari sau mijlocii, cunoscute sub numele de *Krausengefäße* (fig. 12/3).

4.1.2.3. Există şi o altă ceramică lucrată la roată, mai rar întâlnită, care are o pastă de mai proastă calitate, cu şamotă, nisip şi pietricele, mai slab arsă; vasele din această categorie au pereţii groşi, rezistenţi. Formele cele mai des întâlnite sunt oalele şi cănile (fig. 11/1).

Producţia locală de ceramică lucrată cu roata reflectă existenţa unei puternice influenţe romane, tehnica şi formele având caracteristici care merg până la identitate cu cele romane.

4.1.3. *Ceramica de import* constă din numeroase tipuri de amfore, fragmente de *terra sigillata*, ca şi, probabil, unele cupe, mici căni, urcioare ş.a. Cea mai frecventă ceramică de import o reprezintă amforele, care sunt foarte variate ca formă: „fusiforme”, de tip „torpilă”, ovoidale, bombate şi scurte etc. În general, au o pastă granuloasă, aspră, dar există şi exemplare din pastă mai fină, nisipoasă. Decorul este format din caneluri sau striuri. Culoarea variază de la galben-deschis până la roşu-brun. În lipsa unor studii adecvate, nu putem spune decât, că provenienţa lor este variată (Pannonia, Dacia, Dunărea de Jos etc.) şi pot fi datate în secolele III–IV p.Chr. (fig.12/1, 2, 6).

4.2. *Uneltele şi armele* au o mare varietate şi au fost fabricate din materiale diverse. Au fost descoperite multe coase, seceri, pietre de râşniţă rotative, topoare, fusaiole, greutăţi din lut ars pentru plasa de pescuit, pinteni, piese de harnaşament din fier (zăbale, catarame, psalii) şi alte unelte gospodăreşti.

Dintre arme putem enumera vârfurile de săgeţi, de suliţe şi lănci, săbiile, tecile, cuţitele, umbo şi mânere de scut, cămăşile de zale ş.a.m.d.

Cimitirele cercetate de către noi au dat la iveală puţine materiale de acest gen, fapt care corespunde arheologic unui nivel târziu (C_{1a}) al culturii Przeworsk[28]. O piesă remarcabilă este doar pintenul fragmentar de fier (*Nietknopfspor mit Dreipunkthalterung mit Dornfortsatz*), descoperit la Târzia (tumulul 10) şi care poate fi atribuit variantei B – Leuna (varianta Germaniei centrale = *mitteldeutsche Variante*), databilă în intervalul cuprins între prima jumătate a sec. III şi cca 300 sau variantei C – Leuna (varianta romană provincială răsăriteană = *östlich-provinzial römische Variante*)[29], databilă în intervalul cuprins între prima jumătate a secolului IV şi cca 400 (fig. 13/8, 9).

4.3. *Podoabele* întâlnite de obicei sunt fibulele de bronz şi fier (de o mare diversitate), brăţări de sticlă şi fier, mărgele de sticlă, suporţi de lămpi, pandantive de fier (fig.13/7), bronz şi aur cu pietre semipreţioase.

[28] K. Godłowski, L. Szadkowska, Opolski Rocznik Muzealny 5, 1972, 2, p. 233–235.

[29] H. J. Eggers, JahrbRGZM 2, 1955, p. 230 şi fig. 4 şi 12 (C_2 = cca 200 – cca 300 p.Chr.); U. Giesler, SaalburgJahrb 35, 1978, p. 9 şi 23.

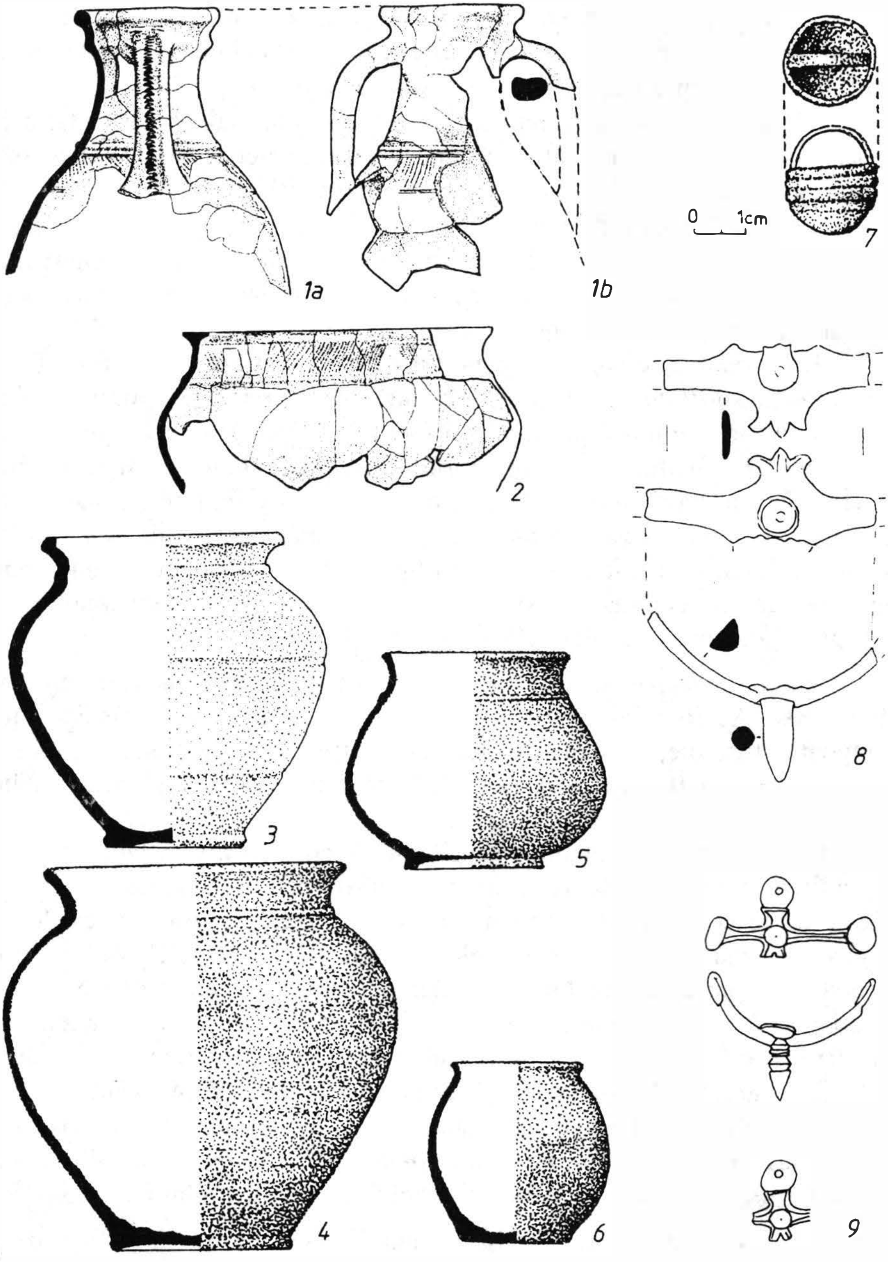

Fig. 13. 1, 2 Branişte – Nemţişor. Ceramică lucrată la roată din tumulul nr. 8 (scara: 1a–b: 1/4,5; 2: 1/5,9); 3–5 Târzia. Ceramică lucrată la roată din tumulii nr. 2, 3 şi 4 (3 tumulul nr. 3, scara 1/4,5; 4 tumulul nr. 4, scara: 1/2,9; 5 tumulul nr. 2, scara: 1/2,9); 6 Târzia. Ceramică lucrată cu mâna din tumulul nr. 3 (scara 1/2,9); 7 Branişte – Nemţişor. Pandantiv – „căldăruşă" de fier din tumulul nr. 1 (scara 2/3); 8 Târzia. Pinten fragmentar de fier din tumulul nr. 10 (scara 2/3); 9 Leuna. Pinten de fier – varianta C (după U. Giesler).

4.4. *Obiectele de sticlă* cu destinație felurită provin din atelierele romane de pe țărmurile Mării Negre și din Dacia sau Pannonia, ori sunt chiar produse locale, așa cum o dovedește și atelierul de sticlărie descoperit pe malul stâng al Nistrului, datat aproximativ în aceeași vreme[30]. Putem menționa sticlăria întreagă sau fragmentară de la Nižni Strutini, ca și alte resturi neidentificabile în urma arderii, găsite în aproape toate necropolele[31].

4.5. *Monedele* au apărut în număr mic: un denar de la Traian, șase alți denari (de la Velikaja Bakta) înșirați de la Nero până la Marcus Aurelius, și o *siliqua* redusă, emisă de Constantius II (355–361), găsită în tum. 31 de la Braniște–Nemțișor[32].

5. CRONOLOGIA

Monumentele CTC conțin un inventar sărăcăcios, ceca ce nu ajută la precizări cronologice. De asemenea, cercetarea are lacune însemnate: mult material nepublicat, lipsa unor analize interne ale principalelor situri arheologice etc. Trebuie să mai ținem seama și de faptul că venirea continuă a unor noi elemente culturale în zonă – uneori cu retardări evidente – complică și mai mult situația.

Deci, lipsa unor informații sigure nu ne permite să posedăm în momentul de față o cronologie inatacabilă a CTC. M. J. Smiško, plecând de la inventarul din necropole[33], a propus plasarea CTC în perioada cuprinsă între sec. II și VI, cele mai vechi monumente datându-se în sec. I a.Chr. – I/II p.Chr. La rândul ei, L. V. Vakulenko, care a folosit mai ales materialul găsit în așezări[34], a datat începutul CTC la sfârșitul sec. II – începutul sec. III, iar sfârșitul la mijlocul sec. V p.Chr. O datare mai restrânsă propune I. Ioniță[35]: ultimul sfert al sec. III – prima jumătate a sec. IV. În ceea ce ne privește, pornind de la faptul că CTC nu s-a dezvoltat într-o manieră unitară în timp și spațiu, considerăm că unele așezări și necropole sunt mai timpurii decât altele, inventarul indicând diferențe notabile.

În ultimul timp, unii cercetători români se pronunță asupra CTC fără a cunoaște descoperirile sau fără a consulta bibliografia recentă, chiar românească, despre problema respectivă. Mai mult, pentru a-și susține opiniile nu menționează exact alte păreri sau le falsifică[36].

[30] M. J. Smiško, MatDosKiev 5, 1964, p. 67–80.

[31] Em. Cârciumaru și M. Cârciumaru, Dacia, N.S. 24, 1980, p. 221.

[32] Mihailescu-Bîrliba, *op. cit.*, p. 5; Kotigoroško, *op. cit.*, p. 134; V. Mihailescu-Bîrliba și V. Butnariu, ArhMold 12, 1988, p. 315, nr. 34.

[33] Smiško, *Karpats'ki kurgani*, p. 115–126.

[34] Vakulenko, *op. cit.*, p. 63–69.

[35] I. Ioniță, *Din istoria și civilizația dacilor liberi. Dacii din spațiul est-carpatic în secolele II–IV e.n.*, Iași, 1982, p. 94–95.

[36] Gh. Bichir, Thraco-Dacica 17, 1996, p. 195–197; vezi și Ignat, *op. cit.*, nota 12, p. 38–39 și 41–42.

Astăzi, noi descoperiri arheologice şi interpretări istorice ne obligă să revedem chiar şi unele dintre opiniile noastre anterioare[37]. După părerea noastră, principalul eveniment care a declanşat procesul de formare a CTC l-au constituit războaiele daco-romane. Cu această ocazie au avut loc mari distrugeri şi pierderi sau permutări de populaţii. Echilibrul etnic şi politic din spaţiul carpato-danubian a fost sfărâmat şi au început schimbări culturale de esenţă (*Caesares*, 327 = Hertlein, 420; Eutropius, VIII, 6, 2).

Se ştie că, în timpul conflictului cu romanii, Decebal a chemat şi a reuşit să constituie o alianţă cu unele populaţii (Dio Cassius, LXVIII, 10, 3; 11, 1), fapt despre care sursele narative antice nu ne dau prea multe detalii. Oricum, în această vreme poate fi constatată şi prezenţa elementelor Przeworsk la Zemplin[38] şi în alte locuri din Slovacia estică sau de pe cursurile superioare ale Tisei şi Nistrului, ceea ce semnifică participarea triburilor de vandali la războaiele daco-romane, ca aliate ale lui Decebal. O parte din mormintele de la Zemplin, Lastovce, Kvakovce, Lesné, tumulul nr. 4 de la Streda nad Bodrog, cel de la Bobovoe, ca şi recent descoperitele aşezări de la Prešov–Myto, Košice–Sebastovce, Bučea şi Močala (1992)[39] – care se adaugă celor amintite anterior –, corespund acestei prime faze a CTC (B_2).

Pătrunderi timpurii Przeworsk, care pot fi atribuite acestei faze, sunt atestate peste tot în interiorul blocului nord-dacic: în faza finală a culturii Puchóv[40], pe valea Hernadului[41], în Wolhynia[42] sau în aria culturii Lipiţa[43]. Deşi aceste grupuri de populaţii au puternice caracteristici militare şi, probabil, deţineau o mare pondere politică în acest areal, ele nu au reuşit să modifice esenţial tabloul etno-cultural. Aşa cum anterior elementul celtic a suferit un proces treptat de aculturaţie, în contact cu populaţia dacică autohtonă, mai numeroasă, noii veniţi în perioada războaielor daco-romane vor fi supuşi unui proces de asimilare şi mai rapid[44]. Oricum, în acest spaţiu elementul dacic

[37] Mihailescu–Bîrliba, Dacia, N.S. 24, 1980, p. 206–207.

[38] V. Budinský-Krička, M. Lamiová-Schmiedlová, SlovArch 38, 1990, 2, p. 314.

[39] M. Lamiová-Schmiedlová, Thraco-Dacica 3, 1982, p. 31–33; eadem, în *Probleme der relativen und absoluten Chronologie ab Latènezeit bis zum Frühmittelalter*, Cracovia, 1992, p. 75; eadem, în ActaMP 21, 1997, p. 746–747, 758–759; M. Lamiová-Schmiedlová, P. Mačala, Východoslovenský Pravek 3, 1991, p. 133–144; Kotigoroško, *op. cit*., p. 80 şi 178.

[40] K. Pieta, *Liptovska Mara. Ein frühgeschichtliches Zentrum der Nordslowakei*, Bratislava, 1996, p. 32–34; M. Olędzki, FolArch 20, 1996, p. 67.

[41] M. Lamiová-Schmiedlová, SlovArch 17, 1969, p. 463–466.

[42] V. V. Kropotkin, KSMoscova 140, 1974, p. 52; D. N. Kozak, *Pševors'kaja kul'tura u Verchn'omu Podnistrov'i i Zachidnomu Pobužži*, Kiev, 1984, p. 12–25 şi 61; J. Andrzejowski, în *Kultura wielbarska w młodszym okresie rzymskim*, 2, ed. J. Gurba şi A. Kokowski, Lublin, 1989, p. 124–125.

[43] Vezi nota anterioară (42) şi M. Smiszko, *Kultury wczesnego okresu epoki cesarstwa rzymskiego w Małopolsce wschodniej*, Liov 1932, p. 178–181.

[44] K. Pieta, Thraco-Dacica 3, 1982, p. 36–45; K. Godłowski, SlovArch 32, 1984, 2, p. 332–333; E. Miroššayová, D. Čaplovič, Východoslovenský Pravek 3, 1991, p. 115–132; Budinský-Krička, Lamiová-Schmiedlová, *op. cit.*; Kotigoroško, *op. cit*., p. 178.

continuă să joace rolul principal şi datorită sosirii unor noi grupe dacice din direcţia Provinciei Dacia, după 106.

Al doilea eveniment major, care a afectat tot spaţiul Dunării Mijlocii şi Inferioare, l-au constituit războaiele marcomanice. Din nou, putem considera că echilibrul politic şi etno-cultural din zonă, care abia începuse să se stabilizeze, va fi rupt în chip violent. Campaniile militare romane sau ale aliaţilor „barbari" au provocat şi de această dată mari distrugeri şi permutări de populaţii. Este evident că noii veniţi din aria culturii Przeworsk vor revigora CTC şi vor contribui decisiv la încheierea procesului său de formare (C_{1a} – D_1)[45].

În cadrul acestui vast proces de restructurare se pot consemna câteva informaţii semnificative: are loc sfârşitul culturilor Puchóv târzie[46] şi Lipiţa[47]; grupuri dacice sau celto-dacice vor fi dislocate şi se vor refugia îndeosebi în regiunile aflate în afara căilor principale de acces: Rytro (Sącz), Ujazd, Lesko, Swierchowa (voiv. Krosno), Pakoszówka (voiv. Krosno)[48]; elemente Przeworsk, apropiate de CTC, pot fi semnalate şi în diferite puncte ale deplasării spre sud[49], cum sunt micile cimitire de la Łukawica (voiv. Rzeszów) şi Hromówka (Wolhynia)[50].

În această perioadă (C_{1a}–D_1) se încadrează cea mai mare parte a monumentelor CTC (Bratovo, Iza I–II, Nižni Strutini ş. a.)[51]. Însă, deşi coloratura Przeworsk este foarte puternică în cimitire, aşezările continuă să prezinte masiv materiale specifice civilizaţiei dacice. Acum continuă o coabitare începută în vremea alianţei anti-romane din cursul războaielor daco-romane, între autohtonii daci şi vandali desfăşurându-se un proces de aculturaţie reciprocă, la care se adaugă şi efectul presiunii civilizaţiei romane[52].

[45] K. Godłowski, *The Chronology of the Late Roman and Early Migration Periods in Central Europe*, Cracovia, 1970, p. 99, fig. 19; idem, în *Markomannenkriege – Ursachen und Wirkungen, VI. Internationales Symposium „Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im nördlichen Mitteldonaugebiet", Wien 23.–26. November 1993*, ed. H. Friesinger, J. Tejral, A. Stuppner, Brno, 1994 (în continuare, *Markomannenkriege*), p. 127–128 şi fig. 6–7; K. Pieta, în *Markomannenkriege*, p. 255.

[46] K. Pieta, Antiquity 65, June 1991, 247, p. 376; idem, *op. cit.* nota 40, p. 32–37.

[47] Smiško, *op. cit.*; Kozak, *op. cit.*, p. 55 urm.; idem, în *Etnokul'turnaja karta territorii Ukrainskoj SSR v I tys. n.e.*, Kiev, 1985 (în continuare, *Etnokul'turnaja karta*), p. 39–41; L. V. Vakulenko, în *Etnokul'turnaja karta*, p. 66–67.

[48] R. Madyda-Legutko, K. Tunia, *Rytro. Karpacka osada z okresu wędrówek ludów*, Prace Archeologiczne 57, 1993 (1994), p. 81–101 (C_{1b}–D_2); R. Madyda-Legutko, în *Kultura Przeworska* I, ed. J. Gurba şi A. Kokowski, Lublin, 1994, p. 310–311; pentru aşezarea de la Pakoszówka, informaţii de la dna E. Pohorska-Kleja (Cracovia), căreia îi mulţumim călduros.

[49] Kozak, *op. cit.* nota 42, p. 15–16, 39–55; Andrzejowski, *op. cit.*, p. 124–125.

[50] A. Karpińska, *Kurhany z okresu rzymskiego w Polsce ze szczególnem uwzględnieniem typu Siedlemińskiego*, Poznań, 1926, p. 138; J. Potocki, MatArch 2, 1960, p. 279–290 şi pl. 1–2 (C_{1a}); A. Kokowski, ArchPolski 33, 1988, 1, p. 165–191.

[51] V. G. Kotigoroško, SovArh 1, 1980, p. 247; Vakulenko, *op. cit.*, p. 61–65; Godłowski, în *Markomannenkriege, loc. cit.*

[52] Mihailescu-Bîrliba, Dacia, N.S. 24, 1980, p. 207.

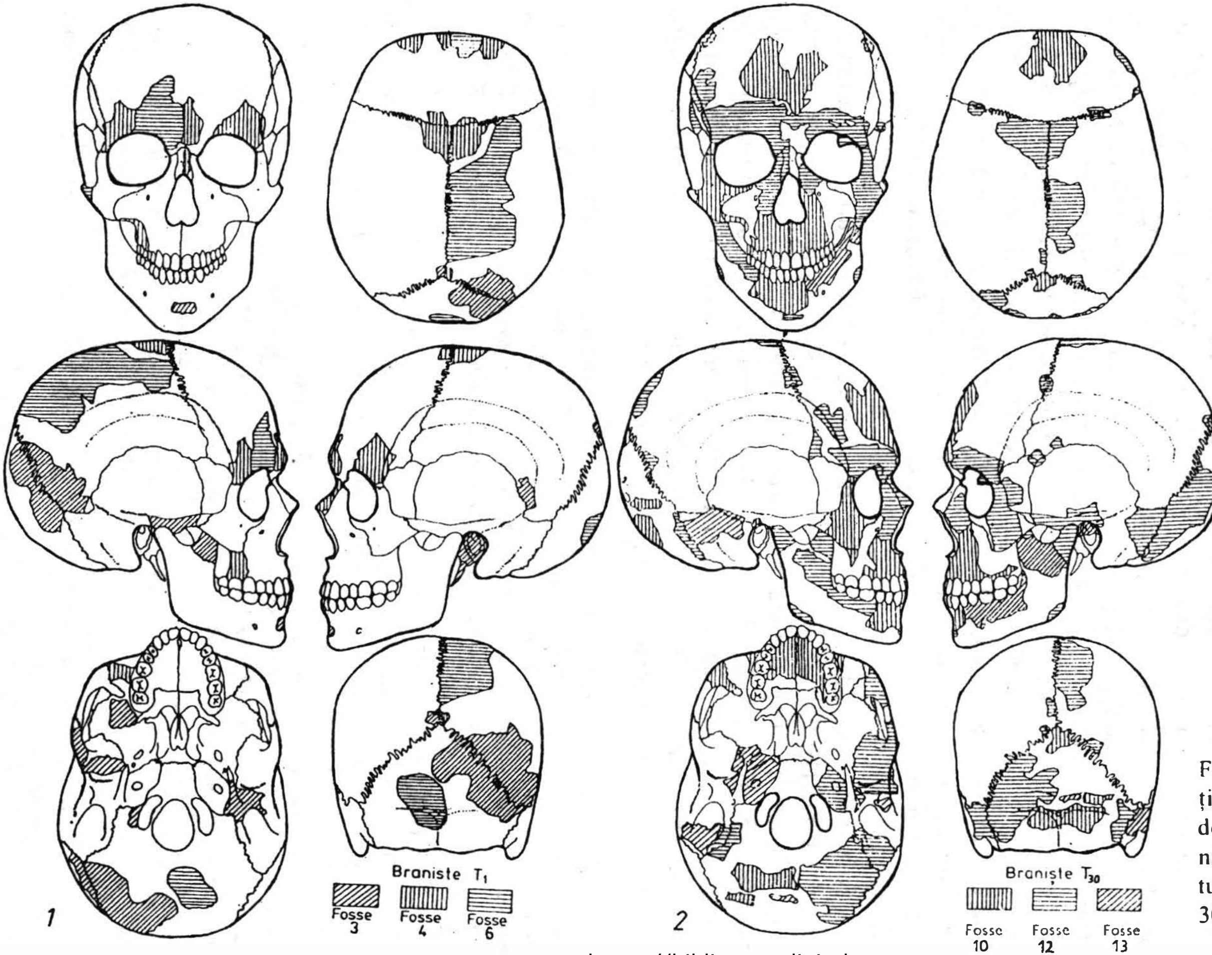

Fig. 14. Braniște – Nemțișor. Reconstituire în desen a oaselor craniene mai bine păstrate din tumulii nr. 1 (1) și nr. 30 (2) (după N. Miriţoiu și M. Șt. Udrescu).

Cât priveşte sfârşitul CTC, acesta poate fi plasat în strânsă relaţie cu evenimentele care au avut loc în Europa Răsăriteană în ultimul sfert al sec. IV, când are loc şi invazia hunică. În acest context, ni se pare mult mai clară existenţa ultimei faze a CTC (D_1 sau C_3/D, după Godłowski). Monumente aparţinând acestei faze apar şi în afara ariei de formare a CTC, semnalând deplasarea spre sud a celei mai mari părţi a elementului mai instabil şi mai activ militar (nobilimea şi războinicii vandali). Pot fi încadrate în această fază necropolele de la Nemţişor (Branişte şi Gura Secului), Târzia[53], Botoşana[54] şi Boroaia[55] – din arealul răsăritean – şi, probabil, cea de la Lazuri[56], situată în apropierea graniţei fostei provincii Dacia Porolissensis (fig. 1). În aceste cimitire inventarul nu mai are caracteristici dacice, iar coloratura Przeworsk este predominantă.

6. ORIGINEA ŞI ELEMENTELE ETNICE

Problema originii CTC nu a fost rezolvată satisfăcător până acum. În aria subcarpatică, precedând CTC au fost descoperite aşezări datate în sec. I a.Chr. – I/II p.Chr. (Zemplin, la confluenţa râurilor On*dava* (!) cu Latorica, Malaja Kopanja, Solotvina–Cetate, Onceşti–Cetăţeaua, Rogozna, Dračincy, Godynovka, Voloka, Korytnoe), care se caracterizează prin prezenţa ceramicii lucrate cu mâna, neîndoios dacice[57]. Este cunoscut că monumentele variantei nord-estice a civilizaţiei dacice (Lipiţa) sunt masate aproape în întregime pe malul stâng al Nistrului Superior. Iată de ce trebuie să admitem, că elementele dacice din CTC nu-şi au originea numai în cultura Lipiţa, ci aparţin în întregime variantei nordice a culturii dacice[58]. Oricum, prezenţa în CTC a elementului.dacic este indiscutabilă.

O problemă cu totul deosebită o reprezintă lipsa înmormântărilor din spaţiul dacic, în ultimele trei secole dinaintea cuceririi romane. Acest fenomen este însă cunoscut pe un larg areal, care se întindea din apusul până în răsăritul Europei (*die gräberlose Zone*). Doar pentru persoanele care au deţinut un statut social aparte sunt atestate morminte de incineraţie în tumuli. De asemenea, în unele regiuni periferice, de contact cu alte etnii, se constată existenţa unor cimitire de incineraţie mai consistente (Zemplin, sudul Olteniei, Lipiţa)[59]. După cucerirea

[53] *Ibidem*, p. 181–207.

[54] Vezi nota 8.

[55] Ignat, *loc. cit.*

[56] Vezi nota 13.

[57] Kotigoroško, *op. cit.*, p. 71–74; Vakulenko, *op. cit.*, p. 66.

[58] Kotigoroško, *op. cit.*, p. 189–190.

[59] K. Horedt, C. Seraphin, *Die prähistorische Ansiedlung auf dem Wietenberg bei Sighişoara–Schässburg*, Bonn, 1971, p. 19; I. H. Crişan, *Spiritualitatea geto-dacilor*, Bucureşti, 1986, p. 130–132; M. Babeş, SCIVA 39, 1988, 1, p. 3–32.

romană, în sec. II–III, pe teritoriul provinciei Dacia, dar şi în regiunile învecinate, reapar marile cimitire. În acelaşi timp, în ţinuturile mai îndepărtate de frontierele romane, şi mai izolate, se va menţine lipsa monumentelor funerare până târziu, în secolele II–III. O astfel de situaţie este surprinsă în cadrul culturii Puchóv (nordul şi estul Slovaciei – în afară de Zemplin sau Kvakovce, ca şi în sudul Poloniei), la dacii de pe Tisa Superioară, ca şi la cei din Maramureş. Dar, chiar şi în aceste regiuni, sub influenţa elementelor alogene (Przeworsk, Wielbark, sarmaţi), vechea populaţie va adopta, treptat, noi obiceiuri funerare. Astfel se explică prezenţa materialelor arheologice dacice în cimitire, dar mai cu seamă în aşezările din această vreme. De aceea, în prima jumătate a sec. III, chiar istoricii romani numesc populaţia din nordul Daciei *dacringi* (Cassius Dio, LXXVIII, 27, 5), confirmând astfel situaţia arheologică înregistrată pe teren. Probabil, coabitarea dacilor cu lacringii devenise atât de profundă, încât deosebirile dintre cele două etnii se estompaseră în mare măsură[60].

Altă componentă a CTC poate fi pusă în legătură cu apariţia monumentelor Przeworsk, atât pe Nistrul Superior, cât şi pe Tisa Superioară. Probabil, într-o primă etapă, elementele hasdinge şi lacringe (taifalii ?) au venit asociate (vezi cimitirul Zemplin) şi doar mai târziu (170–180) se declanşează un conflict între ele (Dio Cassius, LXX, 12,1; LXXII, 3, 3), care se încheie prin afirmarea supremaţiei ultimelor în cadrul CTC. În cultura Przeworsk există înmormântări de incineraţie în tumuli, unele aproape identice cu cele din CTC. Ne referim la grupul Siedlemin (Kujawja), din cadrul culturii Przeworsk (Zelgniewo, Łęgonice, Homo, Roszków, Kapalica, Nosków, Parzęczew, Buszkowo, Sadowie); asemenea tumuli cu morminte de incineraţie mai apar şi în zonele de întrepătrundere culturală Przeworsk timpuriu cu Pomeraniană (Drańsk şi Sławęcin) şi Lusaciană (Homo)[61], ca şi Przeworsk târziu cu Wielbark (faza Lubowidz) şi Luboszycka[62]; de altfel, migraţii dinspre aria culturii Przeworsk ajung până la Rin[63].

Cu toate eforturile cercetării, până în prezent nu deţinem o imagine clară asupra procesului etno-cultural, care s-a desfăşurat în nordul Daciei, în primele secole ale erei noi. Se pare, totuşi, că mişcările de populaţii dinspre Marea Baltică spre sud au fost declanşate şi accentuate de factorul climatic[64]. În

[60] C. Opreanu, EphemNap 4, 1994, p. 198–199; Stanciu, *op. cit.*, p. 173; Dumitraşcu, ActaMP 21, 1997, p. 314, 343.

[61] Karpińska, *op. cit.*, p. 138–141, 147–148; K. Walenta, Archaeologia Baltica 5, 1980–1981, p. 55 şi 185.

[62] K. Godłowski, în *Późni okres Lateński i okres rzymski*, în *Prahistoria ziem Polskich* V, ed. J. Wielowiejski, Wrocław–Varşovia–Cracovia–Gdańsk–Łódź, 1981, p. 52; idem, *Przemiany kulturowe i osadnicze w południowej i środkowej Polsce w młodszym okresie przedrzymskim i w okresie rzymskim*, Prace Komisji Archeologicznej 23, Wrocław–Varşovia–Cracovia–Gdańsk–Łódź, 1985, p. 210.

[63] M. Meyer, în *Kultura Przeworska*, 1, p. 183–192.

[64] H. Zabehlicky, în *Markomannenkriege*, p. 457–469.

bazinul Oderului şi la nord de Carpaţi avem atestată acum uniunea tribală a lugilor (*Lugier*). Coeziunea ei era asigurată de factorul religios (*Bundesheiligtum*), fiind dominată de vandalii naharvali (*Naharwalen = gottesdienstliche Name der Silingen*) sau silingi, cunoscuţi mai târziu sub numele de victovali (*Viktowalen*) sau hasdingi (*Hasdingen*)[65]. De la sfârşitul sec. I p.Chr. (B_2) sunt prezente materiale Przeworsk la sud de Carpaţii Nordici, pe Tisa Superioară, şi până în aria culturii Lipiţa[66]. Sunt mai ales elemente hasdinge, deşi au putut antrena sau disloca şi alte etnii; spre Slovacia, hasdingii au avut în avangardă pe burii suebi, membri şi ei ai uniunii lugilor şi care au putut fi localizaţi în regiunea Eipel şi a Munţilor Matra şi Bükk, la vest de vărsarea Bodrogului în Tisa[67]. Cimitirele de incineraţie plane (în urne sau în gropi) le atribuim hasdingilor. De altfel, după o primă fază (Zemplin, Kvakovce), aceştia nu mai apar decât sporadic în bazinul Tisei Superioare şi, după 170–180, se deplasează spre sud în bazinul Someşului (Apa, Boineşti, Cehăluţ, Medieşul Aurit)[68] sau, conduşi de cei doi regi (*das wandalischen Doppelkönigtum*)[69], Rhaos şi Rhaptos, chiar spre Dacia (Dio Cassius, LXXI, 12); la răsărit de Carpaţi, hasdingii, se pare că, de asemenea, tot la sfârşitul sec. II înaintează spre Podişul Sucevei (Zvorâştea, Podeni–Buneşti, Dolheştii Mari)[70] şi ajung, poate, chiar până în Câmpia Munteniei (Târgşor)[71] (fig. 1).

Un argument suplimentar în sprijinul ipotezei de mai sus îl aduce prezenţa, chiar sporadică, a ceramicii fine cenuşii ştampilate în nord-vestul Moldovei (fig. 10/10–12), cum este cea găsită în aşezările de la Dolheştii Mari[72] şi Siliştea Şcheii – Suceava[73]. Cercetările întreprinse până acum au relevat faptul că această categorie ceramică a apărut în zona Tisei Superioare şi a afluenţilor acesteia. Principalele centre de producţie ale ceramicii fine cenuşii ştampilate, identificate până în prezent, sunt cele de la Blažice, Ostrovany, Beregsurány şi de pe pârâul Mits (Beregovo VI – Lužanka). Există o oarecare nesiguranţă în ceea ce priveşte perioada de timp în care au funcţionat: Blažice, de la

[65] R. Much, Altschlesien 1, 1926, 3–4, p. 117–121; M. Vasmer, Altschlesien 6, 1935–1936, 1, p. 1–15; H. Jänichen, Altschlesien 7, 1938, p. 254–262.

[66] Godłowski, SlovArch 32, 1984, 2, p. 327–350; K.-H. Dietz, în *Markomannenkriege*, p. 10.

[67] Pieta, în *Markomannenkriege*, p. 255 şi 257.

[68] Opreanu, *op. cit.*, p. 204–205; Stanciu, *op. cit.*, p. 141–142, 152–153.

[69] Jänichen, *op. cit.*, p. 258.

[70] Ignat, SCIV 21, 1970, 4, p. 675–682; idem, Materiale, Oradea, 1979, p. 160; idem, Suceava 6–7, 1979–1980, p. 61–75; idem, Materiale, Tulcea, 1980, p. 243–245; idem, Materiale, partea a II-a, Bucureşti, 1993, p. 321–323 (fibulă databilă B_2); M. Andronic, Suceava 11–12, 1984–1985, p. 397–410; idem, Suceava 20, 1993, p. 45–69.

[71] Gh. Diaconu, Dacia, N.S., 7, 1963, p. 301 urm.; idem, *Târgşor. Necropola din secolele III–IV e.n.*, Bucureşti, 1965, p. 31–35, 115 urm.

[72] M. Dinu, Materiale 7, 1961, p. 127 şi fig. 6.

[73] Foit, *op. cit.*, p. 31, 33–34 şi fig. 9; Matei et alii, *op. cit.*, p. 396 şi fig. 13.

sfârşitul sec. II până în sec. IV, iar Ostrovany[74] în sec. III – începutul sec. V p.Chr.; Beregsurány[75], între sfârşitul sec. II/începutul sec. III (sau sfârşitul sec. III !?) şi sfârşitul sec. IV; Beregovo – Lužanka[76], între sfârşitul sec. II/începutul sec. III şi sfârşitul sec. IV p.Chr. Nu acelaşi lucru se poate afirma şi despre originea ceramicii fine cenuşii ştampilate, despre care specialiştii au o opinie aproape unanimă: inițial, confecționarea ei s-a localizat în nordul Daciei, mai cu seamă la şi în preajma Porolissum-ului, unde s-au găsit atât cuptoare de olar, cât şi o mare cantitate de asemenea produse finite, databile încă de pe la mijlocul secolului al II-lea (B_2)[77]. Însă, dacă în aria apropiată, din fața *limes*-ului roman, existența unor astfel de ateliere nu reprezintă o surpriză, apariția lor la zeci şi chiar sute de kilometri distanță de granițele Imperiului roman necesită explicații mai detaliate.

Aşa cum am subliniat anterior, războaiele marcomanice au provocat în zona afectată, pe lângă distrugeri şi diverse alte pagube materiale, şi mari pierderi umane, atât datorită refugierii din aria de conflict, cât şi, pe un teritoriu mult mai mare, dislocărilor ori permutărilor de populații. Toate acestea, la care trebuie să adăugăm şi intruziunile alogene, au modificat ansamblul pre-existent politic şi etno-cultural al întregului areal de la nordul Dunării Mijlocii. În cadrul acestor schimbări un rol însemnat l-au avut mutările forțate a unor mari grupe de populație din provinciile imperiului în adâncul teritoriului „barbar", cărora li s-au adăugat numeroşii prizonieri de război şi transfugii. Deşi într-un chip confuz şi de multe ori adiacent, istoricii antici menționează totuşi destul de frecvent astfel de situații. Sunt pomeniți pe rând quazii, în *Bellum germanicum I* (Dio Cassius, LXXI, 11, 2 şi 13, 2–4), iazygii în *Bellum sarmaticum* (Dio Cassius, LXXI, 16, 12), marcomanii şi burii, în *Bellum germanicum* II sau III (Dio Cassius, LXXII, 2–3)[78], care au înapoiat, în urma tratatelor de pace încheiate cu romanii, zeci de mii de asemenea captivi (o sută de mii, doar iazygii !), în timp ce mulți alții au rămas în continuare deținuți *extra fines Imperii*, fiind vânduți sau *puşi să execute aici diferite munci*[79]. Acum, în acest interval de timp (167–181/182), suntem convinşi că au fost fondate şi au început să funcționeze marile ateliere de olari de la Beregsurány – Beregovo VI – Lužanka şi Blažice – Bogdanovce (B_2/C_1). De

[74] Lamiová-Schmiedlová, ActaMP 21, 1997, p. 749, 761 şi p. 767–771, 773–781.

[75] E. Istvánovits, Východoslovenský Pravek 4, 1993, p. 131–132; eadem, ActaMP 21, 1997, p. 722, 730.

[76] Kotigoroško, *op. cit.*, p. 118 urm. şi 165; idem, ActaMP 21, 1997, p. 801–808, 809–832.

[77] N. Gudea, ActaMP 4, 1980, p. 105–190; idem, ActaMP 13, 1989, p. 453–471; N. Gudea, C. Filip, ActaMP 21, 1997, p. 31. 72; Al. V. Matei, ActaMP 9, 1985, p. 247–251; idem, ActaMP 21, 1997, p. 373–375, 384–386.

[78] Dietz, *op. cit.*, p. 10–11.

[79] V. Mihailescu-Bîrliba, *La monnaie romaine chez les Daces orientaux*, Bucureşti, 1980, p. 249–250.

aceea, nu avem nici o îndoială că mâna de lucru specializată a fost furnizată de captivii amintiți anterior, chiar fugitiv, proveniți din provinciile romane apropiate (cele două Pannonii şi cele trei Dacii), care au avut de suferit destul de mult în urma expedițiilor aliaților „barbari". De altfel, socotim că nu întâmplător centrul meşteşugăresc de la Beregsurány – Beregovo se afla în teritoriul controlat politic de iazygi. În sfârşit, dacă producția de ceramică fină cenuşie ştampilată a fost destinată preponderent, se pare, zonei înconjurătoare, aparținând politic unuia dintre aliați, descoperirile arheologice indică răspândirea ei mult dincolo de asemenea limite. Deşi nu putem fi siguri în totalitate că astfel de relicve nu provin chiar din provincie, subliniem prezența lor departe spre nord, în mediul cultural Przeworsk, la Igołomia (C_1)[80] sau la Rytro[81], iar spre est, în cadrul monumentelor Lipița, la Wielkość[82]. Bineînțeles, ceramica respectivă apare şi în complexele CTC, îndeosebi în arealul ei apusean, cum ar fi la Močala I, Soloncy[83] şi Iza I[84]. Pe de altă parte, această ceramică este absentă în aşezările şi cimitirele dacilor liberi de la răsărit de Carpați din această vreme, iar pe linia Dunării Inferioare nu au fost identificate până acum astfel de ateliere. În consecință, ceramica fină cenuşie ştampilată apărută la est de Carpați, în amintitele aşezări de la Dolheştii Mari şi Siliştea Şcheii – Suceava, provine din marile ateliere situate pe Tisa Superioară, de unde a fost vehiculată de către hasdingi, după episodul istoric cunoscut din timpul guvernatorului Clemens.

Ținând seama de condițiile istorice specifice secolului al IV-lea, când suprematia gotică în cultura Sântana de Mureş – Cerncahov este de necontestat, şi taifalii – cărora le atribuim rolul de purtători ai culturii Przeworsk, care participă la formarea CTC – reprezintă unul din elementele alianței conduse de către goți, diferențele dintre cele două culturi încep tot mai mult să se estompeze (mai ales în ceea ce priveşte inventarul)[85]. Probabil, odată cu deplasarea spre sud a goților apuseni, ca o consecință a impactului cu hunii, elementele taifale – mai active şi ataşate vizigoților – vor fi, de asemenea, antrenate într-o nouă migrație şi, drept urmare, populația stabilă, autohtonă, de origine dacică, componentă a CTC, va continua să evolueze în cadrul unor noi condiții istorice. Ea va păstra şi va transmite tradițiile culturale antice până în sec. V şi chiar mai târziu, după cum o atestă şi descoperirile de la Codyn[86].

[80] H. Dobrzańska, *Osada z późnego okresu rzymskiego w Igolomia, woj. Krakowskie*, cześc 1, Cracovia, 1990, p. 52 (C_1).

[81] Madyda-Legutko, Tunia, *op. cit.*, p. 96 şi pl. 11/a.

[82] Smiško, *op. cit.*, p. 154 şi pl. 12/8.

[83] Kotigoroško, *Ținuturile Tisei Superioare*, fig. 66/1–12, 14–15 şi 107/1–20, 22–27.

[84] Smiško, *Karpats'ki kurgani*, pl. 18/10 şi 19/11.

[85] Mihailescu-Bîrliba, Dacia, N.S., 24, 1980, p. 206–207; idem, în *Archaeological „Objectivity"*, 1986, p. 7–9.

[86] I. P. Rusanova, B. A. Timoščuk, *Kodyn – slavjanskie poselenija V–VII vv. na r. Prut*, Moscova, 1984, p. 23–40, fig. 11–12, 14 şi pl. 12, 20–21, 26–37; Gh. Postică, în *Spațiul nord-est-carpatic în mileniul întunecat*, p. 119–122.

NEUE ANGABEN ÜBER DIE KARPATISCHEN HÜGELGRÄBERKULTUR IN RUMÄNIEN

ZUSAMMENFASSUNG

Denkmäler, die der Karpatischen Hügelgräberkultur (= KHK) gehörten, wurden zum ersten Mal schon am Ende des 19. Jhs. entdeckt und erforscht. In den letzten Jahrzehnten wurden neue Nekropolen entdeckt und ausführliche Forschungen in Ansiedlungen durchgeführt, infolgedessen die geographischen und chronologischen Grenzen der neuen Kultur besser konturiert wurden.

Die bisherigen Forschungen zeigten, daß die KHK das Gebirgs- und Hochland der Westukraine, der Ostslowakei und Nordrumäniens belegte, eigentlich die beiden Seiten der Nord- und Ostkarpaten; dieses Gebiet war nach Nordosten und Osten von den Flüssen Strei und Dnestr, nach Südosten vom Fluß Ozana, nach Südwesten vom Fluß Someş und nach Westen vom Fluß Bodrog oder sogar Torysa begrenzt (Abb. 1).

Die Ansiedlungen lagen auf den niedrigen und mittleren Terassen der Flüsse. Ihre Fläche beträgt 2–3 ha bis 5–7 ha. In allen Ansiedlungen wurden zwei Wohnungstypen unterschiedlicher Größen identifiziert: Wohnungen an der Oberfläche und Erdhütten. Die beiden Wohnungsarten weisen einen rechteckigen Plan auf und sind mit einer Herdstelle versehen (Abb. 2). Solche Denkmäler wurden in Rumänien in Lazuri – Lubi Tag, in Lăpuşel – Ciurgău, in Zamostea, in Vornicenii Mari und in Siliştea Şcheii – Suceava gefunden.

Die Grabdenkmäler bestehen aus Hügelgräbern, die an höheren Stellen, ungefähr 0,5–1 km von den Siedlungen entfernt liegen.

Gewöhnlich ist der Grabhügel rund und wird mit Humus, in einigen Fällen auch mit Brandschutt errichtet. Bis jetzt wurden 21 der 34 Hügelgräber in Branişte–Nemţişor erforscht (die anderen sind zestört), alle 9 Hügelgräber aus dem Gräberfeld von Gura Secului–Nemţişor, 11 Hügelgräber von den 16 aus Târzia (die anderen sind zestört), ein Hügelgrab aus der Nekropole von Boroaia, 3 Hügelgräber unter den 12 aus Botoşana und ein anderes aus Lazuri.

In den Ansiedlungen und Nekropolen der KHK wie in anderen Komplexen, die derselben Kultur angehörten, wurden zahlreiche Ton-, Metall-, Knochen-, Horn-, Glas- und Steinfunde ans Licht gebracht.

Die Keramik wird in zwei Gattungen eingeteilt: Lokalkeramik und Importkeramik. Die erste davon (handgefertigt oder scheibengedreht) war vorwiegend. Eine besondere Form handgefertigter Keramik bilden die dakischen „Tassen” mit einem oder zwei Henkeln, die besonders in den Ansiedlungen entdeckt wurden (Abb. 8/24).

Die scheibengedrehte Keramik läßt sich in mehrere Gattungen einteilen werden: feine Keramik (besonders grau und *terra nigra*), körnige Keramik u. a.

Die Importkeramik besteht aus zahlreichen Amphorentypen, Fragmenten von *terra sigillata*, wahrscheinlich auch aus einigen Trinkschalen, kleinen Tassen, Krügen u. a.

Unserer Meinung nach stellten die dakisch-römischen Kriege das Hauptereignis dar, das zur Entwicklung der KHK führte. Bekanntlich hat Dezebal verschiedene Völker auf seine Seite gezogen und es gelang ihm, mit ihnen sogar ein Bündnis abzuschließen; darüber ist den antiken Quellen zwar wenig zu entnehmen. Jetzt aber läßt sich die Anwesenheit der Przeworsker Elemente in Zemplin und in anderen Orten in der östlichen Slowakei oder an der Oberen Theiss und am Oberen Dnestr feststellen, was auf die Teilnahme der Wandaler Stämme an den dakisch-römischen Kriegen als Verbündete von Dezebal hinweist. Frühe Przeworsk-Elemente, welche dieser Phase zugeschrieben werden können, sind überall im Inneren des norddakischen Raumes belegt: in der Endphase der Puchóvkultur, im Hernad Tal, in Wolhynia oder im Raum der Lipitzakultur. Zwar spielt in diesem Raum das dakische Element weiterhin die wichtigste Rolle, auch wegen der Ankuft neuer dakischer Gruppen aus der Provinz Dakien nach 106 n. Chr.

Das zweite große Ereignis, das den ganzen Raum der Mittel- und Niederdonau betraf, fällt in die Zeit der Markomanenkriege. Es läßt sich herausstellen, daß das politische und ethnokulturelle Gleichgewicht aus diesem Gebiet, das sich kaum im Laufe der Stabilisierung befand, heftig unterbrochen wurde. Die Neuamkömmlinge aus dem Raum der Przeworskkultur haben offenbar die KHK erneurt und grundsätzlich zur Vollendung ihrer Bildung (C_{1a} – D_1) beigetragen. In diese Zeit gehören auch die wichtigsten KHK Denkmäler (Bratovo, Iza I–II, Nižni Strutini u.a).

Das Ende der KHK kann in enger Verbindung mit den Ereignissen in Osteuropa in dem letzten Viertel des 4. Jhs., vor allem mit dem Hunneneinfall erklärt werden. In diesem Zusammenhang läßt sich auch die Existenz der letzten Phase der KHK (D_1 oder C_3/D) deutlicher erklären. Die Denkmäler dieser Zeit erscheinen auch außerhalb der KHK. Zugleich läßt sich eine Verschiebung der meisten instabilen und kriegerisch aktiven Elemente (des Adels und der wandalischen Krieger) nach Süden. In diese Phase können die Hügelgräber von Nemţişor (Branişte und Gura Secului), Târzia, Botoşana und Boroaia – im östlichen Raum – wahrscheinlich auch die von Lazuri, in der Nähe der Grenze der ehemaligen Provinz Dacia Porolissensis, eingegliedert werden (Abb.1). In diesen Hügelgräbern weist der Fundstoff keine dakischen Eigenschaften mehr auf, wobei die Przeworsker Verfärbung in den Vordergrund tritt.

Das Problem des Ursprungs der KHK hat sich bisher nicht lösen lassen. Bekanntlich befinden sich die Denkmäler der nordöstlichen Variante der dakischen Kultur (Lipitza) fast gänzlich am linken Ufer des Oberen Dnestr. Demnach läßt es sich annehmen, daß die dakischen Elemente der KHK nicht

nur in der Lipitza Kultur ihren Ursprung haben, sondern daß sie der gesamten nordischen Variante der dakischen Kultur gehören. Die Anwesenheit des dakischen Elements in der KHK ist unbestreitbar. Somit läßt sich die Anwesenheit der dakischen Funde in den Gräberfeldern, besonders aber in den Ansiedlungen erklären. Darum bezeichen in der ersten Hälfte des 3. Jhs. sogar die römischen Historiker die Bevölkerung vom Norddakiens als *Dacringi* (= Dakringen), was also mit dem archäologischen Sachverhalt im Einklang steht.

Eine andere Komponente der KHK kann mit der Entstehung der Przeworsker Denkmäler sowohl am Oberen Dnester als auch an der Oberen Theiss. Wahrscheinlich traten in einer ersten Phase die hasdingischen und lakringischen Elemente (Taifalen?) verbunden auf (Zemplin) und erst später (170–180) soll es zu einer Auseinandersetzung gekommen sein, welche die Errichtung der Oberherrschaft der letzteren im Rahmen der KHK zur Folge hatte. In der Przeworsker Kultur gibt es Brandbestattungen in Hügelgräbern, einige davon sind fast gleich denen aus der KHK. Wir denken an die Gruppe Siedlemin (Kujawja) der Przeworsker Kultur. Die Flachgräberfelder mit Brandgräbern (Urnengräbern oder Gruben) schreiben wir den Hasdingen zu.

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

Abb. 1. Das Verbreitungsgebiet der karpatischen Hügelgräberkultur (schraffierter Bereich) und der anderen archäologischen Funde, mit Nekropolen (1) und vermutlichen Ansiedlungen (2), besonders auf dem Gebiete Rumäniens: 1 Zemplin; 2 Lazuri; 3 Łukawica; 4 Siedlemin; 5 Botoşana; 6 Târzia; 7 Gura Secului – Nemţişor; 8 Branişte – Nemţişor; 9 Boroaia; 10 Zamostea; 11 Vornicenii Mari; 12 Siliştea Şcheii – Suceava; 13 Zvorâştea; 14 Podeni – Buneşti; 15 Dolheştii Mari; 16 Târgşor.

Abb. 2. Lazuri – Lubi Tag. Grundriß (1 La Tène; 2 römische Zeit; 3, 6.–7. Jhs.; 4 Pfostenloch) und Profil der Wohnung Nr. 2 (nach I. Stanciu).

Abb. 3. Grundriß der Hügelgräber von Branişte – Nemţişor (die erforschten Hügelgräber sind schraffiert).

Abb. 4. Grundriß der Hügelgräber von Gura Secului – Nemţişor (gänzlich erforscht).

Abb. 5. Grundriß der Hügelgräber von Târzia.

Abb. 6. Branişte – Nemţişor. Grundriß des Hügelgrabes Nr. 8: 1 gebrannte Erde mit verbrannten Knochen, Kohle, Asche, Keramik; 2 roter Strich eines starken Brandes; 3 gebrannte Knochen; 4 Grube; 5 Brandgrube; 6 Keramik; 7 Stein; 8 Anlagerung von gebrannten Knochen. Schnitte NS und OW desselben Hügelgrabes: 1 schwarzer Humus; 2 dunkelgelbe Erde mit gebrannten Knochen, Keramik, Kohle und Asche; 3 anstehender Sandboden; 4 hellbraune Erde mit Steinen; 5 dünner roter Brand; 6 gebrannte Knochen.

Abb. 7. Târzia. Grundriß des Hügelgrabes Nr. 4: 1 gebrannte Knochen; 2 Keramik; 3 gebrannte Erdschicht mit gebrannten Knochen, Kohle, Asche, Keramik; 4 Grube; 5 lehmhaltige Erde. Schnitt OW desselben Hügelgrabes: 1 roter Brandstreifen; 2 Keramik; 3 gebrannte Knochen; 4 Humus; 5 rotbraune Erde mit gebrannten Knochen, Keramik, Kohle und Asche; 6 anstehender lehmhaltiger grauer Boden.

Abb. 8. Handgefertigte Keramik von Lazuri – Lubi Tag (1–15 Wohnung Nr. 2; 16–22, 24–27 aus der Kulturschicht), Culciu Mare – Zöldmező (23), Lăpuşel (28–37) (nach I. Stanciu).

Abb. 9. Lazuri – Lubi Tag. Graue feine scheibengedrehte Keramik (1–7 Wohnung Nr. 2; 7–11 stempelverzierte Keramik) (nach I. Stanciu).

Abb. 10. 1–9 scheibengedrehte körnige Keramik von Lazuri – Lubi Tag (1, 2, 6, 7 aus der Wohnung Nr. 2) (nach I. Stanciu); graue feine stempelverzierte scheibengedrehte Keramik: 10 Dolheştii Mari (2/3) (nach M. Dinu); 11–12 Siliştea Şcheii - Suceava (nach Gr. Foit).

Abb. 11. Scheibengedrehte (1, 2, 6: 1/2,7; 3, 4: 1/4,1;) und handgefertigte Keramik (5: 1/2,7). Târzia: 1, 4 Hügelgrab Nr. 5; 3 Hügelgrab Nr. 4; 5 Hügelgrab Nr. 1. Branişte – Nemţişor: 2, 6 Hügelgrab Nr. 8.

Abb. 12. Branişte – Nemţişor. Scheibengedrehte Keramik aus dem Hügelgrab Nr. 1 (1, 2, 6 Amphoren).

Abb. 13. Scheibengedrehte Keramik aus dem Hügelgrab Nr. 8 von Branişte - Nemţişor (1a – 1b: 1/4,5; 2: 1/5,9) und von Târzia (3 Hügelgrab Nr. 3: 1/4,5; 4 Hügelgrab Nr. 4: 1/2,9; 5 Hügelgrab Nr. 2: 1/2,9); handgefertigte Keramik vom Hügelgrab Nr. 3 von Târzia (6: 1/2,9); 7 Eimerförmiger Anhänger aus Eisen vom Hügelgrab Nr. 1 von Branişte – Nemţişor (2/3); 8 fragmentarisch erhaltener Eisensporn vom Hügelgrab Nr. 10 von Târzia (2/3); 9 Eisensporn von Leuna – Variante C (nach U. Giesler).

Abb. 14. Branişte – Nemţişor. Wiederherstellung in Zeichnung der Schädelhöhle besser erhalten in den Hügelgräber Nr. 1 (1) und Nr. 30 (2) (nach N. Miriţoiu und M. Şt. Udrescu).

RELAȚIILE DINTRE OCTAVIAN ŞI M. LICINIUS CRASSUS (30–27 a.Chr.)*

de VASILE LICA

Articolul discută ipoteza lui **Th. Mommsen** conform căreia, pentru a VII-a aclamație ca ***imperator***, **Octavian** ar fi uzurpat faima victoriilor tracice şi getice ale lui **M. Licinius Crassus**, interzicându-i acestuia să depună ***spolia opima*** ale bastarnului **Deldon** în templul lui **Iuppiter Feretrius**. Autorul aduce argumente suplimentare în favoarea ipotezei lui Th. Mommsen.

Analiza condițiilor în care triumvirii Octavian şi Antonius şi-au obținut o parte a aclamațiilor ca *imperator* prezintă un deosebit interes pentru evoluția dreptului public roman la sfârşitul Republicii. Cercetarea lor aduce continuu noi date în cunoaşterea acestei extrem de interesante ultime faze a „Revoluției romane": instaurarea Principatului.

Între cele 21 de aclamații ca *imperator* ale lui Octavianus Augustus[1], cea de-a VII-a prezintă o semnificație aparte, datorită controverselor suscitate de evenimentul care a constituit „fundamentul" ei. Istorici dintre cei mai renumiți – H. Dessau, M. P. Charlesworth, R. Syme etc. – consideră că împrejurările în care Octavian şi-a asumat această aclamație au accelerat – prin criza creată – schimbarea de regim politic din 13–16 ianuarie 27 a.Chr., adică aşezarea fundamentelor Principatului[2].

★

În rigurosul său comentariu la *Res Gestae* ale lui Augustus, Th. Mommsen afirma, privitor la a VII-a aclamație: „Causa fuit M. Licinii Crassi de Thracia et Dacis victoria teste Dione 51, 25 ad a. 725"[3], ipoteza marelui istoric întrunind adeziunea cvasiunanimă a istoriografiei problemei[4].

* Documentarea acestui studiu a fost realizată în decembrie 1995, când am beneficiat de o bursă de cercetare oferită de Fundația „A. von Humboldt", pe lângă prof. dr. Gerhard Wirth, de la Universitatea din Bonn, Seminar für alte Geschichte.

[1] *Res Gestae Divi Augusti*[2], ed. Th. Mommsen, Berlin, 1883 (= RGDA), 4: *apellatus sum viciens et semel imperator.*

[2] Pentru teoria „crizelor", cf. E. Badian, în *Romanitas-Christianitas. Festschrift J. Straub*, Berlin–New York, 1982, p. 18–41 (Appendix M. Crassus).

[3] RGDA, p. 12.

[4] E. g., H. Dessau, Hermes 41, 1906, p. 142–151 = *Augustus*, ed. W. Schmitthenner, Darmstadt, 1969, p. 1–11; R. Syme, *The Roman Revolution*, Oxford, 1939, p. 308 urm.; R. Combès, *IMPERATOR. Recherches sur l'emploi et la signification du titre d'imperator dans la Rome républicaine*, Paris, 1966 p. 162–165; T. D. Barnes, JRS 64, 1974, p. 21, n. 1 etc.

O primă obiecție la interpretarea lui Mommsen a venit din partea lui W. Dittenberger[5], care contesta veridicitatea informației citate din Cassius Dio, întrucât textul unei inscripții grecești menționează faptul că M. Licinius Crassus a purtat titlul de *imperator* (αὐτοκράτορ)[6].

Din istoriografia consultată rezultă că opinia lui Dittenberger a rămas izolată vreme de aproape un secol, până în 1982, când E. Badian[7] a publicat un important studiu în cadrul căruia se ocupă pe larg și de a VII-a aclamație a lui Octavian, propunând o altă interpretare decât cea a lui Mommsen. Recent, L. Schumacher[8] s-a ocupat de *Die imperatorischen Akklamationen der Triumvirn und die Auspicia des Augustus*, avansând ipoteza că Octavian a obținut a VII-a aclamație în a. 30 a.Chr., în urma cuceririi Alexandriei.

Cercetarea atentă a istoriografiei consacrate acestei aclamații arată că au fost ignorate câteva elemente, care – introduse în dezbatere – ar putea contribui la nuanțarea discuției și la clarificarea împrejurărilor în care Octavian a obținut a VII-a aclamație ca *imperator*.

★

Așa cum s-a arătat, Mommsen admite că aceasta i-a fost atribuită viitorului Princeps în urma victoriilor obținute de proconsulul Macedoniei împotriva tracilor și dacilor, invocând mărturia lui Cassius Dio 51, 25, 2: „Jertfe și suplicații i-au fost acordate și lui Crassus, nu numai lui Octavian, pentru meritele sale. După câte spun unele izvoare, Crassus n-a obținut totuși titlul de *imperator*, acordat lui Octavian singur"[9]. Același Cassius Dio 51, 24, 4 relatează și despre o altă faptă a aceluiași Crassus în timpul proconsulatului său în Macedonia, spre începutul glorioaselor sale campanii la nordul Balcanilor, faptă aflată în strânsă legătură cu privarea sa de meritata aclamație ca *imperator*: „Crassus l-a omorât cu mâna lui pe căpetenia bastarnilor, pe Deldon. Dacă ar fi avut rangul de comandant suprem, ar fi dobândit chiar dreptul să depună armele spoliate în templul lui Iuppiter Feretrius, în chip de *spolia opima*"[10].

Obiecției preopinentului său Dittenberger că epigrafa ILS 8810 ar anula informația lui Cassius Dio, Mommsen îi răspunde în monumentalul său *Römisches Staatsrecht* că „mit Unrecht entscheidet sich Dittenberger für die Inschrift gegen Dio; adulatorische Beilegung falscher Titel auf municipalen, besonders griechischen Steinen ist nicht selten, wie denn z. B. Agrippa ganz ähnlich mehrfach fälschlich zum *Imperator* gemacht wird, und die politische Sachlage spricht dafür, daß Dio Recht hat"[11].

[5] EphEp I, p. 106.

[6] IG II/III^2 4118 = ILS 8810 (Atena): ὁ δῆμος / Μᾶρκον Λικίνιον Μάρκου / ὑὸν Κρασσον ἀνθύπατον / καὶ αὐτοκράτορα ἀρετῆς / ἕνεκεν κ[α]ὶ εὐνοίας.

[7] Badian, *op. cit.*, p. 18-41.

[8] Historia 34, 1985, 2, p. 191-222.

[9] Cassius Dio, *Istoria romană* II, trad. Adelina Piatkowski, București, 1977, p. 301.

[10] *Ibidem*.

[11] *Römisches Staatsrecht*^{3} I, Berlin, 1887, p. 125, n. 5.

Și ceilalți critici ai ipotezei lui Mommsen accentuează semnificația inscripției, nefiind convinși de argumentul invocat de acesta împotriva obiecției lui Dittenberger. Badian arată că statuia *onorară* pentru Crassus, pe a cărei bază se află inscripția unde proconsulul este numit *imperator*, era ridicată într-un loc prea proeminent ca Acropolea Atenei pentru a conține o informație falsă[12]. Pentru a rezolva neconcordanța dintre existența acestei epigrafe și mărturia lui Cassius Dio, Badian consideră că istoricul antic (sau sursele sale) au suprapus episodul privării lui Crassus de dreptul de a depune *spolia opima* în templul lui Iuppiter Feretrius cu acela al aclamației ca *imperator* a proconsulului, ajungând la concluzia că Octavian l-a lipsit pe viteazul general de ambele onoruri. Faptul nu ar fi fost imposibil, conchide Badian, pentru că, tot în a. 29, Octavian a obținut a VII-a aclamație ca *imperator*, așa cum dovedește epigrafa ILS 81 și, astfel, Cassius Dio (ori sursele sale), ignorând prilejul real al primirii ei și fiind sub impresia episodului *spolia opima*, a considerat că viitorul Princeps și-a multiplicat numărul aclamațiilor tot pe seama lui Crassus[13]. În realitate, crede Badian, Octavian ar fi obținut cea de-a VII-a aclamație ca urmare a unei alte victorii, necunoscute lui Cassius Dio, dobândite de un alt comandant militar, care nu avea dreptul să poarte titlul de *imperator*. Evenimentul în cauză, presupune Badian, ar putea fi victoria obținută de *praefectus Aegypti*, Cornelius Gallus, evocată într-o celebră inscripție (IGRR I 1293 = OGIS 654) și care este datată, în textul egiptean, la 15 aprilie 29 a.Chr.[14].

Cea mai radicală îndepărtare de ipoteza lui Mommsen aparține, așa cum s-a observat anterior, lui Schumacher care datează cea de-a VII-a aclamație a lui Octavian în a. 30, anulând orice contingență între ea și campaniile lui Crassus. Schumacher acordă și el o mare atenție dezbaterii problemelor de ordin juridic implicate de raporturile dintre triumviri și guvernatorii-comandanți militari, extrem de complicate în acele timpuri în care, practic, se formula un nou drept public roman. În esență, el consideră că nici Antonius și nici Octavian nu și-au multiplicat numărul de aclamații pe seama legaților lor. El se referă pe larg la cazurile celebre ale lui Ventidius Bassus și Agrippa – ale căror victorii parthice și, respectiv, gallice, sunt considerate în istoriografie ca stând la baza celei de-a III-a aclamații a celor doi triumviri[15] – presupunând că *pax Brundisina* din toamna a. 40 a.Chr. ar fi prilejuit obținerea acesteia de către Octavian și Antonius[16]. În continuarea acestei ipoteze, susținută cu mult material epigrafic și numismatic, Schumacher conchide: „die Triumvirn besaßen

[12] Badian, *op. cit.*, p. 39.

[13] *Ibidem*, p. 39–40.

[14] *Ibidem*, p. 41.

[15] Gundel, RE VIII, A1, 809–812, s. v. *Ventidius* nr. 5.

[16] Schumacher, *op. cit.*, p. 194 urm., 197: „Als Alternative für die III. Akklamation Caesars kommt unter diesen Voraussetzungen nur die ovatio vom Jahre 40 v.Chr. in Betracht, die er gemeinsam mit seinem Amtskollegen Antonius aufgrund der Versöhnung von Brundisium feierte. Der Gedanke liegt nahe, daß damals beide Triumvirn die III. imperatorische Akklamation angenommen haben, um sich so der Öffentlichkeit als gleichberechtigte Partner zu präsentieren".

gegenüber ihren Feldherrn eine *maior potestas*, in Abwesenheit der Triumvirn aber operierten die Generale *auspiciis suis*. Mit anderen Worten: ihnen stand die imperatorische Akklamation als Voraussetzung des Triumphes zu, die Triumvirn haben Erfolge ihrer Feldherrn militärisch und politisch ausgewertet, diese aber nicht als eigene Leistung durch Vermehrung ihrer Akklamationen in Anspruch genommen"[17]. Din punctul de vedere al lui Schumacher „entscheidendes Kriterium für den Triumph waren eben die *auspicia*", considerând că „dürfen wir bezüglich der ausgehenden Republik den Schluß ziehen, daß auch die „Legaten" der Triumvirn ein eigenes *imperium*, d. h. *cum auspiciis* innhatten"[18]. Ajungând la această concluzie, Schumacher consideră că informațiile lui Cassius Dio despre episoadele Ventidius Bassus, Agrippa și, implicit, despre Crassus sunt inexacte, ele fiind, în realitate, o proiectare a practicii din timpul Imperiului asupra perioadei Triumviratului[19].

Dintre toți criticii lui Mommsen, Schumacher a construit cea mai elaborată teorie, expunând o întreagă serie de argumente împotriva ipotezei acestuia. După părerea sa, se ridică – în primul rând – o problemă de ordin cronologic, întrucât aclamația a VII-a s-ar data anterior triplului triumf *de Dalmatis, ex Actio Aegyptoque* din 13–15 august a. 29 a.Chr., ea apărând în inscripția monumentală de la Nicopolis ad Actium, redactată și înălțată, după opinia lui Schumacher, de către Octavian aflat în drum spre Roma în vara aceluiași an. Impedimentul cronologic ar consta – potrivit lui Schumacher – în faptul că „der Sieg des Crassus kann frühestens im Herbst des Jahres (scil. 29 a.Chr.) erfochten sein"[20], ceea ce este încă o dovadă în defavoarea ipotezei lui Mommsen. În final, Schumacher enumeră argumentele care îl determină să considere că Octavian a fost salutat a VII-a oară *imperator*, după cucerirea Alexandriei în august a. 30 a.Chr.[21]:

– semnificația cuceririi Alexandriei pentru propaganda politică a lui Octavian;

– itinerarul lui Octavian și inscripția votivă oficială de la Nicopolis;

– transmiterea fragmentară a inscripției de la Rufrae, a cărei lectură în locul hotărâtor nu este sigură (CIL X 4830 = ILS 80: *Imp. Caesar[i Divi f.] / cos. V. imp. [V]I...*);

– existența inscripției ILS 8810, care menționează titlul de *imperator* pentru Crassus;

[17] *Ibidem*, p. 209.

[18] *Ibidem*. În sprijinul acestei idei, Schumacher aduce patru exemple din a. 431, 241 și a. 358, 309 a.Chr., care arată magistrați romani în diverse situații concrete, din care unii aveau *maior potestas*.

[19] *Ibidem*, p. 196, 209.

[20] *Ibidem*, p. 209–210, unde este citat, în susținere, A. Mócsy, Historia 15, 1969, p. 511–514. În realitate, Mócsy propune doar datarea expediției dacice, fără a încerca și fixarea în timp a celorlalte campanii ale proconsulului roman.

[21] Aceeași datare și la D. Kienast, *Römische Kaisertabelle*, Darmstadt, 1990, p. 66, dar fără argumentare.

– mențiunea, în *Fasti triumph.* Capit. ad ann. 27, InscrIt 13, 1, p. 86 urm.; *Fasti triumph.* Barberin. ad ann. 27, InscrIt 13 1, p. 344 urm, a triumfului celebrat de Crassus la 4 iulie a. 27 a.Chr.[22]

★

În linii generale, acestea au fost argumentele preopinenților lui Mommsen, ele urmând, mai departe, să fie analizate în paralel cu cele ale susținătorilor ipotezei avansate de către patriarhul studiilor romane.

Fără îndoială că situația lui Crassus – despre care o inscripție spune că a purtat titlul de *imperator*, în timp ce Cassius Dio contestă acest lucru – nu este dintre cele mai simple. Mommsen o caracteriza drept „besonders merkwürdig"[23], în timp ce Syme nota și el că: „an axiom stands. No triumph can be celebrated without an antecedent acclamation, no acclamation taken without the possession of a proconsul's *imperium*"[24]. Cazul acesta devine și mai interesant dacă se are în vedere observația lui Mommsen că, tot în această perioadă, se întâlnește și situația acordării titlului de *imperator*, dar fără triumf[25].

În istoriografia problemei, primul care a intervenit cu o demonstrație mai amplă în sprijinul ipotezei lui Mommsen a fost elevul său Dessau. Într-un studiu, publicat în 1906[26], Dessau analizează un pasaj din T. Livius 4, 19, unde este expusă fapta de arme a viteazului tribun militar A. Cornelius Cossus, care l-ar fi ucis în lupta directă pe regele din Veii, Lars Tolumnius, ale cărui arme le va depune ca *spolia opima* în templul lui Iuppiter Feretrius de pe Capitoliu. O asemenea eroică faptă de arme și deosebită ofrandă ar mai fi fost săvârșită, până atunci, doar de către Romulus, iar după Cossus, numai de către celebrul M. Claudius Marcellus, care l-a ucis pe regele insubrilor, Viridomarus, în a. 222 a.Chr.[27]. T. Livius, **împotriva surselor sale**, admite ca veridică părerea lui Octavian – care ar fi văzut antica inscripție de la 437 a.Chr. cu prilejul restaurării templului lui Iuppiter Feretrius – conform căreia Cossus nu ar fi fost tribun militar, ci **consul**[28] ! Soluția acestei aporii a lui T. Livius, care-și redactează primele

[22] Schumacher, *op. cit.*, p. 211.

[23] Mommsen, RStR³ I, p. 125, n. 5.

[24] Phoenix 33, 1979, p. 310.

[25] Mommsen, *op. cit.*, p. 125, n. 4.

[26] Dessau, *Augustus.*

[27] Polybius, 2, 34, 2–35; Plutarh, *Marcell*, 7 urm.; Gundel, *Der Kleine Pauly* I, Stuttgart, 1979, p. 1207, s. v. *Claudius*, nr. 15. Trebuie reținut că Marcellus este primul comandant militar roman – **atestat istoric !** – care a avut dreptul să depună *spolia opima* în templul lui Iuppiter Feretrius.

[28] T. Livius, 4, 20, 5–7: „*Omnes ante me auctores secutus, A. Cornelium Cossum tribunum militum secunda spolia opima Iovis Feretrii templo intulisse exposui; ceterum, praeterquam quod ea rite opima spolia habentur, quae dux duci detraxit, nec ducem novimus, nisi cuius auspicio bellum geritur, titulus ipse spoliis inscriptus illos meque arguit consulem ea Cossum cepisse. Hoc ego cum Augustum Caesarem, templorum omnium conditorem aut restitutorem, ingressum aedem Feretrii Iovis, quam vetustate dilapsam refecit, se ipsum in thorace linteo scriptum legisse audissem, prope sacrilegium ratus sum Cosso spoliorum suorum Caesarem, ipsius templi auctorem, substrahere testem*". Cf. și comentariul lui R. M. Ogilvie, *A Commentary on Livy. Books 1–5*, Oxford, 1970, p. 563–564.

cărți între a. 27–25 a.Chr., este formulată – în urma unei impecabile analize – foarte concis de către Dessau: „Livius...seine Feder direkt in den Dienst des Kaisers gestellt hat”[29].

După Dessau, ignorarea epigrafei ILS 8810 de către Mommsen este nejustificată, întrucât „bei rein adulatorischer Beilegung des Titels durch griechische Gemeinden wäre davon wohl nichts in die Geschichtsschreibung gekommen”[30]. El consideră că Senatul nu i-a recunoscut lui Crassus titlul de *imperator* – **pe care acesta şi l-a luat singur** – votând în onoarea proconsului doar „jertfe şi suplicații”. Octavian va deveni *Imperator VII*, lui Crassus fiindu-i refuzat, totodată, şi dreptul de a depune armele lui Deldon ca *spolia opima* în templul lui Iuppiter Feretrius „mit der Begründung, daß sein Kommando als kein selbständiges zu betrachten sei”[31]. Învățatul german observa în acelaşi timp că nici Cassius Dio nu reflectă în mod direct situația reală şi discuțiile de la Roma, provocate de această interdicție impusă lui Crassus. Aceste discuții au fost o realitate, altfel nici ele nu şi-ar fi găsit locul în tradiția literară, în fapt chiar la Cassius Dio[32].

Octavian se vedea primejduit de perspectiva de a-l vedea pe Crassus intrând în Roma „wie ein neuer Romulus” (Dessau) şi depunând *spolia opima,* precum regele–fondator, punându-i astfel în umbră triplul triumf. Pentru a evita o asemenea situație, el va dezvolta un întreg aparat pentru a-şi justifica decizia de a-l deposeda pe viteazul general şi, totodată, fostul său adversar politic[33], de aclamația ca *imperator,* dar mai ales de dreptul de a aşeza armele lui Deldon în templul lui Iuppiter Feretrius. Viitorul *Princeps* va merge până acolo încât îi va oferi o informație falsă lui T. Livius[34]. Analiza lui Dessau pune în evidență şi alte locuri din opera istoricului roman în care tezele agreate de Octavian sunt explicit promovate[35].

Ipoteza lui Mommsen este susținută şi de către R. Combès, autorul unei ample monografii asupra titlului de *imperator*[36]. Istoricul francez, deşi admite motivele politice ale atitudinii lui Octavian față de Crassus, este mai preocupat

[29] Dessau, *Augustus*, p. 1.

[30] *Ibidem*, p. 4, n. 14.

[31] *Ibidem*, p. 5.

[32] *Ibidem*.

[33] Cf. Groag, RE XIII, 1, 270–285, s. v. *M. Licinius Crassus*, nr. 15; idem, PIR V,1, 36, nr. 186.

[34] Dessau, *Augustus*, p. 3 urm.

[35] T. Livius, 4, 20, 6: „*ea rite opima spolia habentur quae dux duci detraxit, nec ducem novimus nisi cuius auspicio bellum geritur*”, pasaj interpretat de către Dessau, *Augustus*, p. 8, ca fiind străin stilului lui T. Livius: „so zuversichtlich, fast wie ex cathedra, doziert sonst Livius nicht; wir hören eben hier nicht ihn, sondern die Regierung, wohl die Pontifices, deren die Gutachten die Regierung eingefordet haben wird”.

[36] Cf. n. 4.

de a afla fundamentarea juridică a acestei atitudini. După părerea sa, nu poate fi invocată „mistica învingătorului universal", aşa cum face P. Grenade[37], nici demnitatea de triumvir – la care Octavian nu se mai referea de câţiva ani – şi nici demnitatea de consul pe care el o exercita în a. 29, întrucât tot în acest an sunt datate victoriile şi titlurile de *imperator* ale lui Nonnius Gallus[38] şi T. Statilius Taurus[39]. Combès consideră că singura bază legală pe care ar fi putut-o invoca Octavian în cazul lui Crassus era cea rezultată din decretul emis de Senat[40] în a. 32 sau în a. 31 a.Chr. prin care era hotărât războiul împotriva Cleopatrei. Acest decret stabilea, ca altădată pentru Brutus şi Cassius[41], **spaţiul**[42] şi **timpul** în care era limitată puterea lui Octavian, care afişa atunci – în afara calităţii de proconsul sau de consul – şi titlul de *dux Italiae*. În aceste condiţii, după Combès, „Crassus, proconsul de Macédoine, province occupée par Antoine, ne peut porter le titre d'*imperator* parce qu'il opère sous les ordres d'Octave, tandis que Sabinus et Taurus l'obtiennent en Espagne". Istoricul francez subliniază că abia triplul triumf al lui Octavian din august 29 a marcat sfârşitul războiului împotriva

[37] *Essai sur les origines du Principat*, Paris, 1961, p. 173: „La mystique de l'*imperator* toujours victorieux a dû connaître un déclin. En 29 Octave a pris sa septième salutation impériale à l'occasion des victoires du proconsul M. Licinius Crassus sur les Bastarnes dans les Balkans et il lui a refusé le droit au nom d'*imperator*. En 28 au contraire il laisse triompher sans en prendre ombrage et sans rien ajouter au chiffre de ses salutations, C. Calvisius Sabinus le 26 mai sur l'Espagne..."; p. 171: „Un traitement si particulier recquiert une explication *ad hominem*. Certes Licinius Crassus avait tout les raisons d'inquieter Octave...La verité est que Crassus venait d'ajouter une raison supplémentaire d'attirer sur lui la défiance d'Octave. Il avait tué en combat singulier le chef Bastarne Deldo et, l'ayant dépouillé des ses armes, il prétendait offrir à Jupiter Feretrius les dépouilles opimes..."; p. 173: „En 29 Octave n'est pas encore le triomphateur perpétuel. Il est déjà le vainqueur universel...Le refus est une prétention exorbitante que seul explique le dépit de se voir disputer le monopole «romuléen» des dépouilles opimes" etc. Cf. R. Combès, *op. cit.*, p. 163: „Il ne suffit pas de dire qu'en 29 Octave «est déjà le vainqueur universel», ni d'opposer à cette interdiction les triomphes des annèes 28 et 27, en supposant qu'alors «la mystique de l'*imperator* toujours victorieux» a dû connaître un déclin".

[38] H. Dessau, *Geschichte der Römischen Kaiserzeit* I, Berlin, 1924, p. 56 (în continuare *Kaiserzeit*): „So hat sich noch im J. 28 ein sonst kaum bekannter Nonnius Gallus nach der Niederwerfung eines kaum sehr ausgedehnten Aufstandes in Gallien (nur die Trevirer werden als Teilnehmer genannt) sich als Imperator begrüßen lassen und sich auf der Grabinschrift...so nennen dürften (vielleicht stammt nicht nur sein Imperatortitel, sondern auch sein Cognomen Gallus von jenem gallischen Erfolg)".

[39] *Ibidem*: „...ein allerdings wohl bekannter Statilius Taurus, der schon an den verschiedensten Stellen für den jetzigen Alleinherscher gekämpft und an den Siegen über Sex. Pompejus und über Antonius hervorragenden Anteil gehabt hatte, hat um dieselbe Zeit seinen zwei älteren imperatorischen Begrüßungen eine dritte hinzugefügt und hieß nun *imperator tertio*, wie einst der große Pompeius".

[40] Cf. RGDA 25 şi, de asemenea, Cassius Dio, 50, 6, 3.

[41] Despre aceştia, recent, Kl.-M. Girardet, Chiron 23, 1993, p. 207–233.

[42] Decretul respectiv îi acorda şi provinciile neadministrate de el până atunci, mai concret provinciile lui Antonius şi pe care el trebuia, de fapt, să le cucerească.

lui Antonius, ceea ce înseamnă că doar victoriile lui Crassus din a. 29 au stat la baza aclamației a VII-a a viitorului Princeps, celelalte victorii ale guvernatorului nemaifiind sub regimul interdicției anterioare[43].

Expunerea succintă a dezbaterilor generate de această aclamație a arătat, incontestabil, dificultățile implicate de definirea cât mai nuanțată a circumstanțelor în care Octavian a devenit *Imperator VII*.

Evident, epigrafa ILS 8810 nu poate fi pusă la îndoială, ceea ce înseamnă că M. Licinius Crassus a purtat titlul de *imperator:* fie şi l-a asumat singur, fie i-a fost acordat oficial în împrejurări pe care vom încerca să le reconstituim. Este, de asemenea, în afara evidenței că viteazul general a triumfat la 4 iulie a. 27 a.Chr., aşa cum rezultă din *Fasti triumphales*.

În aceste circumstanțe, o rezolvare convenabilă a problemei ar oferi ipotezele lui Badian sau Schumacher, dar nici ele nu au depăşit toate dificultățile, lăsând o seamă de aspecte nesoluționate.

★

În cele ce urmează vor fi analizate mai întâi argumentele invocate de către Schumacher, întrucât el şi D. Kienast, care-i acceptă ipoteza, datează această aclamație în a. 30 a.Chr., cu prilejul cuceririi Alexandriei. Unul dintre argumente vizează decalajul cronologic, presupus de Schumacher, între titlul de *Imperator VII* al lui Octavian, menționat **înainte** de august 29, şi victoria bastarnică a lui Crassus, aşezată de istoricul german **în toamna** a. 29 a.Chr. Acest argument nu rezistă lecturii textului lui Cassius Dio 51, 23–26, de unde rezultă că, foarte probabil, Crassus şi-a început campania la nordul Balcanilor chiar în cursul a. 30, prima sa victorie fiind obținută împotriva dacilor[44]. Prima înfrângere a bastarnilor – când a avut loc şi uciderea regelui Deldon – poate fi datată cu siguranță în prima jumătate a a. 29, pentru că de la acelaşi Cassius Dio 51, 24, 6, se ştie că regele get Rholes, „mergând la Caesar (scil. Octavian), a fost distins cu titlul de prieten şi aliat al său, pentru ajutorul ce-l dăduse"[45], mai concret pentru participarea lui, alături de Crassus, la operațiunile militare **imediat ulterioare morții lui Deldon**[46]. Rholes – „mergând la Caesar" –

[43] Combès, *op. cit.*, p. 164–165.

[44] Cf. Mócsy, *op. cit.*, p. 512: „Da die dakischen Gefangene August 29 bereits in Rom kämpften, ist der Sieg über ihr Volk ins J. 30 oder in die erste Hälfte von 29 zu setzen"; B. Manuwald, *Cassius Dio und Augustus*, Wiesbaden, 1979, p. 81; M. Reinhold, *From Republic to Principate*, Atlanta, 1988, p. 160.

[45] Traducerea Adelinei Piatkowski, *loc. cit.*, p. 303.

[46] Este de presupus că Rholes fusese aliatul lui Antonius şi de aceea i-a venit în ajutor lui Crassus împotriva bastarnilor cu o puternică forță militară. În acest fel, el evita o acțiune romană punitivă şi, totodată, scăpa de bastarni, vecini deosebit de primejdioşi (cum presupunea încă V. Pârvan, *Getica*, Bucureşti, 1926, p. 88). Pentru această semnificativă colaborare militară, Octavianus i-a conferit onorantul şi invidiatul titlu de φίλος καὶ σμμαχος αὐτοῦ (= φιλοκαίσαϱ). În acelaşi mod procedase cu foarte puțin timp înainte şi Herodes al Iudeii, ceea ce duce la concluzia că „scenariul" putea fi asemănător.

nu-l putea întâlni pe acesta decât la Corint[47], una din escalele pe care Octavian le-a făcut în drumul său din Asia către Roma, unde va serba triplul triumf în august 29. Prin urmare, înainte de a ajunge la Nicopolis ad Actium, unde inscripția monumentală conține titlul său de *imperator VII*, Octavian cunoștea victoriile lui Crassus împotriva dacilor și bastarnilor și, mai cu seamă, eroica faptă a acestuia de a ucide în luptă un rege dușman[48]. În aceste condiții, obiecțiile cronologice invocate de Schumacher își pierd substanța, întrucât – **înainte de a ajunge la Actium, unde a ridicat monumentul și a fondat orașul Nicopolis** – Octavian putea găsi în uimitoarele fapte ale lui Crassus prilejul pentru mai multe aclamații și nu doar pentru una singură.

Schumacher consideră, totodată, drept un argument foarte important al ipotezei sale și semnificația cuceririi Alexandriei pentru propaganda politică a lui Octavian. Faptul nu poate fi negat, dar nu trebuie ignorat că, în toată perioada Triumviratului, atât Antonius, cât și Octavian au încercat să se prezinte drept succesori ai programului politic și militar al lui Caesar, cea mai autentică legitimare a aspirațiilor lor către puterea supremă. Se știe că ultimele planuri ale acestuia vizau anihilarea dacilor și a parților[49]. La fel de bine cunoscut este faptul că Antonius va încerca să pună în aplicare planul parthic al lui Caesar în Orient[50], în vreme ce Octavian va apela la „moștenirea dacică"[51] atunci când va încerca să-și asigure gloria militară. Este bine cunoscută abila exploatare propagandistică a acestei moșteniri în cadrul campaniilor illirice[52], iar gloria astfel dobândită trebuia să-i creeze și aura de general capabil, pentru a mai diminua neplăcuta amintire a comportării lui prea puțin ostășești de la Philippi, când Antonius apărea ca strălucit militar.

În acest context, nu-i era indiferent nici lui Antonius și nici lui Octavian dacă vreun alt general lupta împotriva parților ori a dacilor și obținea victorii răsunătoare, așa cum a fost cazul lui Ventidius Bassus și al lui Crassus. În asemenea împrejurări, problema era rezolvată prin preluarea pe seama lor a succeselor acestora, generalii victorioși primind prea puțin din onorurile cuvenite vitejiei lor. Este și motivul pentru care aproape întreaga istoriografie admite

[47] Cf. A. von Premerstein, JÖAI 1 (1898), 178 (Beiblatt); Groag, RE XIII, 1, 275: „In Sommer dieses Jahres war der entscheidende Sieg vermutlich schon erfochten, wie sich aus der Reise des römischen Bundesgenossen Rholes zu Caesar nach Korinth erschließen läßt"; Charlesworth, CAH X, p. 118, consideră și el, pe bună dreptate, că întâlnirea aceasta a avut loc „perhaps in the late spring".

[48] Cf. V. Lica, BJ 192, 1992, p. 225 urm.

[49] Vell. Paterculus, 2, 59, 4; Suetonius, *Caes*, 44; Appian, *B. C.* 2, 110.

[50] Cf. Syme, *Roman Revolution*, p. 263 urm., cu prezentarea și discutarea tradiției literare antice și a istoriografiei.

[51] Strabon, 7, 3, 11; 7, 5, 2; Appian, *Illyr*, 3, 22; 3, 25; Groag, RE XIII, 1, 275; W. Schmitthenner, Historia 7, 1958, p. 198 etc.

[52] Cf. Schmitthenner, *op. cit.*, p. 218 urm., și cu o sugestivă formulă: „Octavian sein eigener Propagandist".

că Antonius şi Octavian şi-au multiplicat aclamaţiile pe seama lui Ventidius Bassus, Agrippa şi, respectiv, Crassus. Prin urmare, argumentul „moştenirii dacice" era foarte important pentru Octavian[53].

Acum aproape trei decenii, A. Mócsy a făcut o demonstraţie similară cu a lui Dessau. El a observat că la Cassius Dio – deşi iniţial acesta notează că va înfăţişa campaniile lui Crassus împotriva **dacilor** şi bastarnilor – în cursul expunerii propriu-zise este menţionată **numai** înfrângerea **bastarnilor** şi a unor **triburi getice**[54]**, fără ca** istoricul antic să mai amintească ceva despre **daci**, pe atunci extrem de activi din punct de vedere politic şi militar[55]. Ori dovezi despre înfrângerea dacilor există la acelaşi Cassius Dio 51, 22, 5, care menţionează prizonieri daci, luptând ca gladiatori la sărbătorile de la Roma ale triplului triumf al lui Octavian. Ele se găsesc şi la contemporanul evenimentului, Horatius, *Carm.* 3, 8, 18, care notează: *occidit Daci Cotisonis agmen*[56]. La fel de semnificativ este şi faptul pe care l-am sesizat de curând[57], că deşi Crassus era competent să rezolve problema relaţiilor cu un dinast barbar – **aşa cum a facut-o cu bastarnii învinşi**[58] – totuşi raporturile cu Rholes vor fi reglementate de către Octavian. Cum înfrângerea lui Cotiso a rămas fără consecinţe politice şi juridice, viitorul *Princeps* nu putea irosi ocazia ca prin supunerea lui Rholes – **reprezentant minor dar simbolic al geţilor, respectiv al dacilor** – să sublinieze cu toată evidenţa că aceste neamuri au făcut act de supunere în faţa lui **personal**. Atât Ventidius Bassus cât şi Crassus au avut şansa, datorită deosebitei lor valori personale, să obţină victorii foarte mari şi cu foarte mare impact asupra opiniei publice romane, ceea ce, în ultimă instanţă, s-a întors împotriva lor. Desigur că, această opinie publică, atât de sensibilizată la jocurile puterii şi foarte avizată tocmai prin eforturile competitorilor de a o informa in maniera lor interesată[59], era extrem de atentă la toate nuanţele vieţii politice

[53] Este important de reamintit, în acest context, că şi Antonius – îndată după asasinarea lui Caesar, pentru a obţine legiunile dislocate de acesta în Macedonia pentru expediţiile contra dacilor şi parţilor – a manipulat opinia publică de la Roma, **apelând tocmai la „pericolul dacic"**! Cf. Appian, *B. C.* 3, 37; 3, 52.

[54] În acel timp, se înţelegea prin **daci**, triburile de la nordul Dunării, iar prin **geţi**, cele de la sudul fluviului. Dar, în mod curent, şi triburile de la nordul Dunării sunt numite **geţi**, aşa cum şi erau, în realitate, cu câteva secole mai înainte.

[55] Pentru a aminti doar imperiul lui Burebista!

[56] Mócsy, *op. cit.*, 512 urm. De o altă părere este Groag, RE XIII, 1, 277: „viel eher möchte ich jedoch glauben, daß Cotiso in den inneren Kämpfen, die die Daker entzweiten (Cassius Dio 51, 22, 8), den Untergang gefunden hat". Pasajul din Cassius Dio, citat de către Groag, se referă, în realitate, numai la evenimentele anterioare bătăliei de la Actium. Atmosfera textului din Cassius Dio – amintind de aceea a lui Strabon, 7, 3, 11 – sugerează doar dezbinarea dacilor în general, ca o trăsătură specifică neamului lor, fără ca ea să fie pusă, neapărat, în relaţie cu un anumit moment istoric.

[57] Lica, *op. cit.*, p. 229.

[58] Cassius Dio, 51, 25, 3: „Crassus i-a învins pe aceştia (scil. bastarnii), astfel încât el le-a putut impune – după bunul plac – condiţiile de pace".

[59] Cf. P. Jal, *La guerre civile à Rome*, Paris, 1963, passim.

din timpul Triumviratului, iar Octavian era un prea subtil politician, pentru a lăsa să-i scape ceva. În acest sens, el nu a ezitat să-i influențeze pe istoricii timpului și să impună redactarea convenabilă a documentelor oficiale pentru a-și crea o imagine favorabilă[60]. Or, faptele lui Crassus – din motivele atît de convingător arătate de către Dessau – impuneau o neapărată intervenție în sensul dorit de Octavian.

Cu toate acestea, atât Ventidius Bassus cât și M. Liciniu Crassus vor purta titlul de *imperator* și vor triumfa la Roma. Din relatările ample ale lui Cassius Dio despre campaniile celor doi generali, rezultă limpede durata în timp a acestor expediții precum și numărul mare de victorii obținute. Faptul acesta a fost sesizat de multă vreme atât de către M. Grant, Combès, cât și de către Badian[61], dar nimeni nu a exploatat acest fapt până la ultimele lui consecințe. Prima victorie parthică a lui Ventidius din a. 39 va fi asumată de către Antonius, dar cea de a doua, din a. 38 – când în bătălie a căzut însuși moștenitorul tronului, Pacorus – a fost atât de răsunătoare, încât Antonius nu putea ignora impactul ei asupra opiniei publice, trebuind să accepte ca viteazul general să fie aclamat ca *imperator* și să triumfe în noiembrie a. 38 a. Chr.

Într-un mod asemănător, s-au petrecut lucrurile și cu M. Licinius Crassus. El i-a învins pe **dacii** lui Cotiso, apoi pe **bastarnii** lui Deldon – pe care l-a ucis precum Marcellus pe Viridomarus – i-a înfrânt iarăși pe **bastarni**, victorie precedată de **pacificarea triburilor de moesi.** Ultima **victorie împotriva bastarnilor** a fost urmată de **o dură campanie de represalii împotriva mai multor triburi tracice** – între care compatrioții lui Spartacus, **maidoii**. Crassus a încheiat cu acea cunoscută **campanie getică** – completare a primei expediții dacice – împotriva lui Dapyx și Zyraxes, la chemarea în ajutor a lui Rholes.

Prin urmare, din atâtea victorioase campanii[62] al căror rezultat a fost așezarea liniei apropiate a orizontului influenței romane la Dunăre[63] – Octavian a găsit pe cele mai neutre din punctul de vedere al intereselor sale, pentru a-i putea permite și lui Crassus să fie salutat ca *imperator* și să triumfe „when a convenient interval had elapsed"[64].

În acest complex istoric a săvârșit Octavian și cea mai mare și mai evidentă nedreptate atunci când l-a lipsit pe Crassus de dreptul de a depune *spolia opima* în templul lui Iuppiter Feretrius ! După cum este bine cunoscut[65], acestea sunt

[60] La exemplele prezentate de Dessau și Mócsy pot fi adăugate și cele evidențiate de Schmitthenner, *op. cit.*, p. 189-236.

[61] M. Grant, *From IMPERIUM to AUCTORITAS*, Oxford, 1946 (retipărită în 1969), p. 421; Combès, *op. cit.*, p. 164; Badian, *op. cit.*, p. 25-26.

[62] Pe temeiul cărora Crassus ar fi putut fi salutat cel puțin ca *Imperator tertio*!

[63] Cf. Dessau, *Kaiserzeit*, p. 57; Lica, *op. cit.*, p. 230, cu istoriografia problemei.

[64] Syme, *Roman Revolution*, p. 309.

[65] Festus, 204, 9 urm. (Lindsay); T. Livius, *Per.*, 20; Plutarh, *Romulus* 16; idem, *Marcell.*, 8; Servius, *ad Aen.*, 6, 859. Cf. Lammert, RE III, A2, 1845-1846, s. v. *spolia opima*, unde „cazul Crassus" nu este amintit.

de trei categorii, după cum urmează: *spolia opima prima*, pentru generalul *cum auspiciis suis*; *spolia opima secunda*, pentru comandantul militar *sine auspiciis suis*; *spolia opima tertia*, pentru soldatul de rând[66]. Este limpede că, astfel, Crassus ar fi avut dreptul – în orice caz – la *spolia opima secunda*, dar el nu a primit nici măcar dreptul de a depune *spolia opima tertia* ! Octavian a vrut, astfel, să elimine orice asociere între numele viteazului proconsul şi această rarisimă distincţie, care l-ar fi transformat pe Crassus într-un erou naţional. Lipsindu-l pe Crassus de dreptul de a depune *spolia opima* în templul lui Iuppiter Feretrius şi de gloria de a fi salutat ca *Imperator Dacicus*, Octavian a putut, aşadar, să apară în toată splendoarea ca noul Romulus, fără a-i fi întunecată în vreun fel această glorioasă imagine. El va putea apoi să-i acorde mai târziu, **abia în a. 27 a.Chr.**, doar o parte – titlul de *imperator* şi triumful – din marile sale merite şi lui Crassus. În felul acesta, puteau fi eliminate toate rumorile de la Roma şi se crea impresia că, în noul regim, nimeni nu va fi nedreptăţit[67].

★

Prin urmare, acestea sunt noile argumente care ar putea fi invocate în sprijinul ipotezei lui Mommsen privind datarea aclamaţiei a VII-a a lui Octavian în a. 29 a.Chr., aşa cum rezultă ele atât din „die politische Sachlage", după expresia aceluiaşi Mommsen, dar şi din noua lectură a textelor privind succesiunea cronologică a evenimentelor.

DIE BEZIEHUNGEN ZWISCHEN OKTAVIAN UND M. LICINIUS CRASSUS (30–27 v. Chr.)

ZUSAMMENFASSUNG

In seinem ausführlichen Kommentar zu den *Res Gestae Divi Augusti* behauptet Th. Mommsen: „Causa fuit M. Licinii Crassi de Thracia et Dacis victoria teste Dione 51. 25 ad a. 725". Mommsens Vorschlag hat die Zustimmung fast aller Fachkollegen gefunden. Diese Hypothese wurde aber von anderen Gelehrten, wie W. Dittenberger, E. Badian, L. Schumacher, D. Kienast, bestritten. Der von Mommsen angenommene zeitliche Ansatz scheint dem Verfasser berechtigt zu sein, soweit die dagegen erhobenen Einwände auszuräumen sind.

[66] Primele erau dedicate lui Iuppiter Feretrius, următoarele lui Mars, iar ultimele – însoţite toate, de altfel, de propriile lor, dar diferite, jertfe de animale – lui (Ianus) Quirinus.

[67] Dessau, *Augustus*, p. 10; idem, *Kaiserzeit*, p. 59: „Dem Herrscher, der eben die Wiederstellung der alten Ordnungen verkündet hatte, lag offenbar viel daran, zu zeigen, daß alles ordnungsmäßig vor sich gehe und Crassus kein Unrecht geschehen sei. Zu gleicher Zeit dürfte auch die Regel festgestellt oder vielmehr die alte Regel mit Beziehung auf den Fall des nun zum Unterfeldherrn gestempelten Crassus wieder ins Gedächtnis zurückgerufen worden sein – es war ja die Zeit der Wiederherstellung alter Ordnungen –, daß nur die Inhaber selbständiges Kommandos ein Anrecht auf Annahme des Imperatortitels hatten".

NOVIODUNUM ÎN LUMINA SIGILIILOR BIZANTINE

de I. BARNEA

Alături de alte descoperiri arheologice, cele circa 80 de **sigilii de plumb bizantine** găsite aici prezintă interes pentru studiul viețuirii din **municipiul** și **portul Noviodunum (Isaccea, jud. Tulcea)**, pentru că ele confirmă legăturile intense ale **Imperiului bizantin** cu aceste ținuturi. Articolul prezintă sigiliile cele mai importante și subliniază atenția specială de care Noviodunum s-a bucurat din partea imperiului pentru poziția sa comercială și strategică la frontiera sa de nord.

Situat pe malul drept al Dunării, la ultimul vad important al marelui fluviu și la circa 30 km înainte de Deltă, municipiul[1] și portul Noviodunum (Isaccea, jud. Tulcea) s-a bucurat de o atenție specială din partea Imperiului cu capitala la Constantinopol, pentru poziția sa comercială și strategică la frontiera de nord a acestuia. O serie întreagă de descoperiri arheologice făcute întâmplător sau cu prilejul numărului redus de săpături arheologice, confirmă acest lucru. Dintre toate, o primă mențiune merită miile de monede bizantine, majoritatea din timpul dinastiei Comnenilor (1081–1180)[2], de când datează și un medalion bizantin din email *cloisonné,* descoperit în ultimul timp[3], precum și mai multe cruciulițe-engolpion de bronz, din sec. XI–XIII[4].

O categorie de obiecte deosebit de importante pentru studiul relațiilor așezării de la Noviodunum cu Constantinopolul și cu alte centre ale Imperiului bizantin o constituie sigiliile bizantine de plumb, descoperite până acum în acest loc. Numărul lor este de circa 80 de exemplare, împrăștiate în diferite colecții publice și particulare, ca de ex.: Institutul de Arheologie din București, Muzeele de Arheologie din Tulcea și Constanța, colecția particulară a medicului Dorin Nicolae din Tulcea și cea a lui S. Schultz de la Berlin. Mai mult de jumătate din aceste exemplare au fost publicate. Restul, dintre care unele ilizibile, din cauza stării rele de conservare sau anonime (când nu este vorba decât de simple flanuri), sunt inedite. Majoritatea acestora se află în Muzeul de Istorie Națională și Arheologie din Constanța[5]. În continuare, vom prezenta

[1] Al. Barnea, Peuce 10, 1991, 1, p. 81–84.

[2] I. Barnea, DID III, 1971, p. 333–334; I. Barnea și Al. Barnea, Peuce 9, 1984, p. 104; Fl. Topoleanu, Peuce 9, 1984, p. 197–200; Gh. Mănucu Adameșteanu, Peuce 12, 1996, p. 287–290; idem, Pontica 26, 1993, p. 260–268; G. Custurea, Pontica 26, 1993, p. 259–262; A. Popescu, SCN 10, 1993, p. 47–65; Gh. Poenaru Bordea, E. Nicolae, A. Popescu, SCN 11, 1997, p. 135–161.

[3] Fl.Topoleanu, BOR 107, 1989, 11–12, p. 139–148.

[4] I. Barnea, *Arta creștină în România*, 2, București, 1981, p. 146–152, pl. 59–62; Gh. Mănucu Adameșteanu, SCIVA 38, 1987, 2, p. 285–292.

[5] I. Barnea, în *Studies in Byzantine Sigillography* I, ed. N. Oikonomides, Dumbarton Oaks, 1987, p. 153–161 (în continuare SBS; II, 1990; III, 1993; IV, 1995).

S C I V A, tomul 48, nr. 4, București, octombrie–decembrie 1997, p. 353–360

în ordine cronologică pe cele mai importante sigilii bizantine apărute până în prezent la Noviodunum–Isaccea.

Cele mai vechi sunt trei plumburi comerciale din sec. IV–VI, dintre care unul are imprimat pe față numele *Chiril*[6]; al doilea numele orașului Pergam[7], iar al treilea numele unui alt oraș din Asia Mică, mai puțin cunoscut: Assos, în Mysia, la 11 km de Lesbos[8]. Menționăm că dacă numele Chiril se mai întâlnește o dată, cu ortografia latină, pe un sigiliu descoperit mai înainte la Tomis (Constanța)[9], numele orașelor de pe celelalte două sigilii apar pentru prima dată pe teritoriul Dobrogei, deși numele altor orașe din Asia Mică (Smirna, Efes, Laodiceea, Magnesia, Metropolis, Koloe) se întâlnește pe mai multe sigilii comerciale găsite la Tomis[10] și Sucidava (Izvoarele, jud. Constanța)[11]. Toate aceste sigilii arată legăturile provinciei Scythia Minor cu orașele de pe țărmul de vest al Asiei Mici, în epoca romano-bizantină (sec. IV–VI).

Trei sigilii cu efigia împăratului Iustinian (527–565) s-au găsit întâmplător la Noviodunum[12]. Ele se adaugă celorlalte zece exemplare aparținând aceluiași împărat și culese în decursul timpului pe teritoriul Dobrogei (7 la Tomis, 1 la Sucidava, 1 la Dorostolon și 1 în loc neprecizat), toate la un loc confirmând informațiile izvoarelor literare și adăugându-se la numeroasele mărturii arheologice și numismatice despre importanța legăturilor dintre Bizanț și regiunea Dunării de Jos, în perioada respectivă[13].

Perioada de mare criză politică și culturală a secolelor VII–IX, în care numărul monedelor și al celorlalte vestigii arheologice a scăzut foarte mult, este reprezentată la Noviodunum de mai multe sigilii de plumb bizantine, dintre care cinci exemplare din sec. VI–VII, purtând pe verso figura Maicii Domnului, iar pe revers monograma cruciformă cu numele titularului[14] și unul singur cu monograma cruciformă de invocație față de Maica Domnului pe avers și cu monograma-bloc a numelui titularului pe revers[15]. Două exemplare, deosebite de toate celelalte, poartă, unul, bustul Sf. Gheorghe pe avers și legendă cu numele aceluiași sfânt pe revers, iar celălalt câte o monogramă cruciformă cu numele *Sergios* pe ambele fețe[16]. Un sigiliu din sec. VII–VIII

[6] I. Barnea, SCN 6, 1975, p. 159, nr. 1; idem, Byzantina, 13, 1985, p. 301.

[7] Idem, Pontica 18, 1985, p. 240–241, nr. 4 și RESEE 24, 1986, 2, p. 121, nr. 4.

[8] Idem, SBS IV, p. 101–102.

[9] H. Metaxa, BCMI 8, 1915, p. 31–35.

[10] Barnea, RESEE 7. 1969, 1, p. 23–26, nr. 1–8.

[11] V. Culică, Pontica, 8, 1975 și 9, 1976, nr. 49–53, 61–63 și 116.

[12] Barnea, RESEE 24, 1986, 2, p. 118–119 nr. 2.

[13] Idem, SBS II, p. 155.

[14] Idem, SCN 6, 1975, p. 160, nr. 3–5; idem, SCIVA 47, 1996, 2, p. 218, nr. 6, și SBS IV, p. 102, nr. 7.

[15] *Ibidem*, p. 102–103, nr. 8.

[16] Idem, Pontica 23, 1990, p. 317–319, nr. 4–5.

poartă numele consulului *Neikias*[17], altul, din sec. IX, pe al stratilatului *Ioan de Chaldeea*[18] şi un al treilea, din sec. IX–X, pe al protospătharului *Nichita*[19]. Adăugate la monedele şi sigiliile bizantine din aceeaşi perioadă, găsite în regiunea Dunării de Jos, sigiliile menţionate atestă legăturile şi chiar stăpânirea Bizanţului asupra ţinuturilor respective. Într-adevăr, flota imperială parcurgea în continuare cursul inferior al Dunării, iar în sec. IX un detaşament special al acestei flote avea în pază ţărmul de vest al Pontului Euxin, centrul comandamentului aflându-se la Lykostomion (Lykostomo, Lykostoma), tradus mai târziu în limba slavă cu „Vâlkov”, pe braţul Chilia[20].

Două sigilii, după câte cunoaştem unicate, aparţin unul lui *David kouropalates* (titlu nobiliar, fost comandant al gărzii imperiale)[21] şi celălalt lui *Nichita Hagiozacharites*, înalte personaje bizantine din a doua jumătate a secolului al zecelea[22].

Mai multe sigilii bizantine descoperite la Noviodunum–Isaccea datează din sec. X–XI. Dintre acestea, primul pe care-l amintim este un exemplar fragmentar (inedit), descoperit întâmplător în vara anului 1997 [23]. El poartă pe avers bustul unui sfânt (probabil Pantelimon) şi pe revers legenda cu numele lui „Theophanes, spatharocandidat şi *a secretis*” (secretar imperial). Pe un alt sigiliu din fosta colecţie D. A. Sturdza, azi la Muzeul de Istorie a României (nr. 567/11), provenind dintr-o localitate necunoscută din Dobrogea (poate tot Noviodunum–Isaccea), *Theophanes*, pe lângă titlul onorific de „spatharocandidat» şi funcţia de secretar imperial *(a secretis)*, deţinea şi funcţia de „judecător (la tribunalul) de la Hipodrom», cea mai înaltă instanţă judecătorească din capitala Imperiului bizantin[24]. Deoarece a doua funcţie nu este menţionată şi pe sigiliul de la Isaccea, rezultă că acesta este anterior, datând probabil, de la sfârşitul sec. X – începutul sec. XI, după cum sunt datate alte 12 sigilii diferite, pe care este asociat titlul de spatharocandidat cu funcţia de *a secretis* şi care se păstrează în unele colecţii din Europa şi Statele Unite ale Americii[25].

Pe un fragment de sigiliu din sec. X–XI se descifrează numele lui *Nichita, spatharocandidat,* pe restul din legenda dispărută putându-se presupune că era

[17] Idem, SCN 6, 1975, p. 160, nr. 2.

[18] Idem, SBS III. p. 55–56, nr. 1.

[19] Idem, SCN 6, 1975, p. 160, nr. 6.

[20] Barnea, DID, III, p. 10–23; idem, Byzantina 3, 1971, p. 154–164.

[21] Idem, Pontica 23, 1990, p. 319–320 şi SBS III, p. 56–57, nr. 2.

[22] Idem, SBS I, p. 81, nr. 4.

[23] Mulţumim lui Gh. Mănucu Adameşteanu, care ni l-a pus la dispoziţie pentru publicare.

[24] Idem, Pontica 18, 1985, p. 244–245, nr. 8 şi RESEE, 24, 1986, 2, p. 122–123, nr. 6; text reprodus şi în SBS III, p. 146.

[25] V. Laurent, *Le Corpus des sceaux de l'Empire Byzantin*, II: *L'Administration centrale*, Paris, 1980, nr. 52, p. 55–59, 61–62, 71–72, 81 şi 89.

indicată, de asemenea, funcţia de *a secretis* a titularului[26]. Un sigiliu din sec. XI ne face cunoscut pe un alt „*Nichita, notar şi boullotes*", ultima funcţie indicând persoana care aplica sigiliul pe mărfurile controlate, întâlnită în mod excepţional pe sigiliile bizantine[27]. Un sigiliu aparţine lui „*Theodotos Skleros, patrikios»;* personaj din cunoscuta familie *Skleroi* (sec. X–XI), deţinând înaltul titlu onorific ce-i însoţeşte numele[28]. Un alt *patriciu* purta numele rar *Kotzilos* (sec. XI)[29]. Un sigiliu pe care este înscris numele lui *„Theodor spătar şi primnotar al (themei) Peloponesului",* datează dinainte de mijlocul secolului al XI-lea, când thema Peloponesului fuzionează cu cea a Helladei[30]. El constituie un document valoros pentru legăturile fostului municipiu şi port dunărean Noviodunum cu îndepărtata themă din sudul Greciei. În plus, el aminteşte un alt sigiliu bizantin aparţinând unui „protospătar şi strateg al (themei) Peloponesului", cu nume neprecizat (sec. XI), descoperit mai de mult la Dorostolon (Silistra, Bulgaria)[31] şi de Leon Nikerites, strălucitul demnitar, general şi om de încredere al împăratului Alexios I Comnenul, care, înainte de a ajunge „duce al themei Paradunavon" (după 29 aprilie 1091), fusese strateg al themei Peloponesului, unde îndeplinise şi alte înalte funcţii[32] (v. şi mai jos). Contemporane sau puţin mai târzii decât sigiliul lui „Theodor, spătar", sunt sigiliile lui: „*Theodor Kotertzes (?), protonobilisim*"[33]; „*Nicolae, vestarh*" (şef al garderobei imperiale)[34]; „*Nicolae, protospătar, consul şi mare chartular* (conservator şef) *al tresoreriei militare*"[35]; „*Eustratios Dikaios, comerciar de Develtos*» (oraş bizantin de pe ţărmul de vest al Mării Negre)[36] şi „*Constantin Tachmates*"[37]. Deosebit de important este sigiliul istoricului bizantin *Georgios Kedrenos,* găsit întâmplător la Isaccea şi ajuns în 1975 la Münz – Kabinett din Berlin[37 bis].

Dintre sigiliile din sec. XI–XII, primul pe care-l menţionăm este un exemplar (inedit) cu efigia împăratului *Alexios I Comnenul* (1081–1118). Acesta este al treilea sigiliu al lui Alexios I, găsit la Dunărea de Jos. Celelalte două au apărut mult mai în amonte de-a lungul fluviului, unul în insula Păcuiul lui Soare (18 km în aval de Dorostolon – Silistra), iar al doilea, pe malul stâng

[26] Barnea, SBS IV, p. 104, nr. 10.

[27] Idem, Pontica 23, 1990, p. 324–326, nr. 12 şi SBS III, p. 60–61, nr. 7.

[28] Idem, Pontica 23, 1990, p. 320, nr. 7 şi SBS III, p. 57, nr. 3.

[29] Idem, Pontica 23, 1990, p. 321, nr. 8 şi SBS III, p. 58, nr. 4. Cf. I. Iordanov, Izvestija Varna 28(43), 1992 (1996), 235.

[30] A. Bon, *Le Peloponnèse byzantin jusqu'en 1204,* Paris, 1951, p. 202; Barnea, Pontica 18, 1985, p. 246–247, nr. 10.

[31] N. Bănescu, BSHR 13, 1927, p. 14–15.

[32] I. Barnea, DID III, p. 153–154.

[33] Idem, RESEE 23, 1985, 1, p. 34, nr. 3.

[34] Idem, Pontica 23, 1990, p. 321–323, nr. 9; idem, SBS III, p. 58–59, nr. 5.

[35] Idem, RESEE, 23, 1985, p. 32–33, nr. 2.

[36] Idem, SBS I, 1987, p. 82, nr. 5.

[37] Idem, SBS IV, p. 104–105, nr. 11.

[37 bis] S. Schultz. Pontica 11, 1978, p. 102, nr. 14; Natascha Seibt, JÖB (sub tipar).

al Dunării, la vest de oraşul Călăraşi[38]. Alt sigiliu important găsit pe plaja de la Noviodunum – Isaccea, aparţine lui *Adrian Comnenul*, fratele mai mic al lui Alexios I Comnenul, personaj menţionat de mai multe ori de nepoata sa, Anna Comnena, în *Alexiada,* ca şi de alte izvoare literare. Până acum se cunosc 10 sigilii cu numele său, inclusiv cel de la Noviodunum, pe care se intitulează „*protosebast şi mare domestic al întregului Occident*". Alexios I, fratele său, îl cinstise cu titlul de „*protosebast prea strălucit*". În primăvara anului 1087, după moartea georgianului Grigore Pakourianos, care lupta contra pecenegilor şi a aliaţilor lor la Dunărea de Jos, împăratul i-a încredinţat lui Adrian comanda armatelor imperiale, cu titlul de „*mare domestic al întregului Occident*". Adrian s-a căsătorit cu Zoe Doukaina, fiica mai mică a împăratului Constantin X Dukas. Intrat în călugărie, sub numele de Ioan, el a murit la 19 aprilie 1105. Pe baza datelor menţionate se poate conchide că sigiliul de la Noviodunum cu numele său se datează între anii 1087–1105. Prezenţa lui la Noviodunum duce cu gândul la vreun ordin scris sau scrisoare adresată comandantului local, poate în timpul războiului contra pecenegilor, din anii 1087–1091, sau câţiva ani mai târziu, în timpul invaziei cumane din anii 1094–1095 [39].

Două sigilii din aceeaşi perioadă, găsite în acelaşi loc, poartă numele lui *Grigorie Mavrokatakalon*, general şi consilier al lui Alexios I Comnenul (1081–1118), fost prizonier la pecenegi, de la care împăratul l-a răscumpărat în schimbul unei însemnate sume de bani (*Alexiada* VII, II, 3 şi III 4) [40]. De la acelaşi înalt demnitar bizantin se mai cunosc şapte sigilii, dintre care două de la Dorostolon (Silistra), unul de la Preslav [41] şi patru inedite [42]. Sigiliile de la Noviodunum, pe care, probabil din cauza legendei metrice, numele titularului nu este însoţit de menţiunea nici unui titlu sau funcţiuni [43], este de pus în legătură cu campaniile armatei bizantine împotriva repetatelor atacuri ale pecenegilor la frontiera Dunării de Jos, în prima etapă a domniei lui Alexios I Comnenul [44].

Un sigiliu descoperit în vara anului 1985 pe plaja Dunării din apropiere de Noviodunum–Isaccea, poartă legenda cu numele lui „*Leon Nikerites, proedros*", cunoscutul duce de Paradunavon din timpul lui Alexios I Comnenul. Pe baza titlului ce-i însoţeşte numele, era socotit de noi un unicat şi era datat în anii 70–80 ai sec. XI [45]. La câţiva ani după aceea s-a descoperit însă un alt sigiliu identic în cetatea bizantină de la Păcuiul lui Soare [46].Tot de la sfârşitul sec. XI

[38] I. Barnea, Byzantina 3, 1971, p. 170–171, nr. 13.

[39] Idem, RESEE 23, 1985, 1, p. 29–32 şi SBS II, p. 157–158.

[40] *Ibidem*, p. 158 şi idem, Pontica 23, 1990, p. 323, nr. 10.

[41] I. Iordanov, Études Balkaniques 3, 1981, p. 94–97 şi IzvestijaVarna 4, 1983, 19, p. 102–103, nr. 5–7.

[42] V. Laurent, ByzZ 62, 1969, p. 230–231.

[43] Barnea, Pontica 23; 1990, p. 323.

[44] Idem, DID III, p. 138–153; P. Diaconu, *Les Petchénègues au Bas-Danube*, Bucureşti, 1970, p. 112–133.

[45] Barnea, SBS I, p. 82–83, nr. 6 şi SBS II, p. 159, cu bibliografia.

[46] P. Diaconu, Dacia, N.S. 36, 1992, p. 181–182.

datează sigiliul unui oarecare *Constantin Kabalakes*, pe care l-am considerat un negustor originar din fortăreața Kabala, situată în Asia Mică, la vest de Iconium, de la care-şi trage numele şi oraşul Kavala din Grecia. După cum se ştie, în urma catastrofei de la Mantzikert (19 august 1071), unde armata bizantină a fost nimicită, iar împăratul Roman IV Diogene făcut prizonier, turcii selgiucizi au pus stăpânire pe toată Asia Mică, întemeind în anul 1080 sultanatul de Rum sau sultanatul de Iconium. Atunci, un mare număr de greci din ținuturile ocupate şi-au găsit refugiul mai departe spre vest. Printre refugiați presupunem că se afla şi titularul sigiliului de la Noviodunum, ajuns probabil în oraşul de la Dunărea de Jos sau în vreun alt centru bizantin, de unde scria cuiva din acest oraş. El ne apare ca un simplu particular, probabil negustor, care nu deținea nici un titlu şi nici o funcție[47]. Din aceeaşi perioadă datează şi sigiliul necunoscutului, până acum, *Tatianos Neropoulos,* despre care se poate face aceeaşi presupunere ca şi despre exemplarul precedent[48]. În schimb, *Katakalon Tarchaneiotes*, titularul unui alt sigiliu, este cunoscutul fiu al lui Iosif Tarchaneiotes, aparținând renumitei familii de origine din satul Tarchaneion (Thracia), general bizantin şi katepan al Adrianopolului, menționat de Anna Comnena (Alexiada X, 2), cu prilejul invaziei cumanilor din anii 1094–1095 la sud de Dunăre, invazie căreia împăratul Alexios I Comnenul a poruncit ca acest mare comandant militar, „în alianță cu alți distinşi adrianopolitani", să i se opună cu curaj[49]. Un alt sigiliu de plumb, aparținând aceluiaşi înalt personaj bizantin şi executat cu acelaşi tipar, a fost găsit la Dorostolon (Silistra, Bulgaria)[50]. Alte sigilii purtând numele lui *K. T.*, dar diferite ca tip, provin foarte probabil de la Constantinopol[51].

Un sigiliu din sec. XI–XII aparține lui „*Georgios Spanopoulos, vestarh*" (şef la vestiarul împăratului)[52]; altul lui *Nichita*, nume întâlnit şi pe alte sigilii din aceeaşi perioadă, de la Noviodunum–Isaccea, fără să se poată afirma că aparține uneia şi aceleiaşi persoane, mai ales că poartă titluri şi funcții diferite[53]. Un alt sigiliu din aceeaşi localitate, atribuit sec. XI–XII, se păstrează numai circa jumătate şi are ca titular pe un oarecare *Simeon*, constituind, se pare, un unicat[54]. Un ultim sigiliu din sec. XI–XII, pe care-l menționăm, are ca titular pe „*Ioan Vatatzes, kouropalates*"[55]. Numele lui se mai întâlneşte pe un sigiliu în mai multe exemplare, purtând titlul de „nobilissim"[56]. Personajul nu trebuie

[47] Barnea, Pontica 16, 1983, p. 264–65, nr. 2.

[48] Idem, SCN 6, 1975, p. 161, nr. 9; W. Seibt, ByzZ 69, 1976, 1, p. 284.

[49] FHDR III, 1975, p. 114 şi 115. Barnea, SCIVA 47, 1996, 2, p. 218–219, nr. 7.

[50] I. Iordanov, IzvestijaVarna 21, 1985, p. 102–103, nr. 7.

[51] I.G. Leontiades, SBS III, p. 36–37, nr. 7; J.C. Cheynet, C. Morrisson, W. Seibt, *Sceaux byzantins de la collection Henri Seyrig*, Paris, 1991, nr. 161.

[52] Barnea, *op. cit.*, p. 219–220, nr. 9.

[53] Idem, SCN 11, 1995, p. 187–188, nr. 10.

[54] *Ibidem*, p. 188, nr. 11.

[55] Barnea, SCN 4, 1968, p. 245–246; idem, SBS II, p. 159.

[56] V. L(aurent), ByzZ 62, 1969, p. 231; R. Guilland, Byzantina 2, 1970, p. 223.

confundat cu Ioan Comnen Vatatzes, fiul lui Theodor Vatatzes şi al Eudociei, sora lui Manuel I Comnenul, care a trăit în a doua jumătate a secolului al XII-lea şi a fost domestic şi guvernatorul themei Thracesienilor[57].

Dintre sigiliile secolelor al XII-lea şi al XIII-lea, cele mai importante sunt două exemplare aparţinând împăratului *Isaac II Angelos* (1185–1195), unul păstrat întreg[58], iar celălalt numai jumătate[59]. Prezenţa acestor sigilii la Noviodunum, unde au ajuns probabil cu vreun ordin al împăratului bizantin, arată că în timpul primului împărat al dinastiei Angelilor, Imperiul bizantin poseda încă puncte strategice importante la Dunărea de Jos, atât de necesare flotei imperiale, care continua să circule pe marele fluviu. În plus, ele arată persistenţa themei Paristrion (Paradunavon) în orice caz până către sfârşitul secolului al XII-lea, fapt atestat şi de alte vestigii arheologice, în primul rând de monedele şi sigiliile bizantine din aceeaşi perioadă şi chiar mai târzii, găsite, atât la Noviodunum–Isaccea, cât şi în alte centre de la sudul şi nordul Dunării de Jos[60]. Dintre acestea amintim mai întâi o jumătate de sigiliu de plumb, găsită în ultimul timp la Isaccea, pe care este înscris probabil numele lui *Theodoros Dukas* (sec. XII)[61]. Alt sigiliu, găsit mai înainte şi bine păstrat, cu legendă metrică pe ambele feţe, aparţine lui *Petros Romanakes* (sec. XII), patronim ce se mai întâlneşte şi pe alte sigilii din aceeaşi perioadă[62].

Ultimul sigiliu de la Noviodunum–Isaccea, pe care-l amintim, poartă de asemenea legendă metrică, în care ni se face cunoscut numele lui *Nichita Eugenianos*. Pe baza caracterelor epigrafice ale legendei de pe revers şi a figurii lui Hristos de pe avers, sigiliul a fost datat în secolul al XIII-lea, titularul lui fiind identificat cu personajul cu acelaşi nume, care a trăit în preajma curţii împăratului bizantin cu sediul la Niceea, Ioan III Ducas Vatatzes (1222–1254)[63]. Acest sigiliu şi cel al patriarhului ecumenic Ghermanos II (1223–1240), cu sediul la Niceea, descoperit de asemenea pe teritoriul Dobrogei, împreună cu alte vestigii bizantine din aceeaşi perioadă, îndeosebi monede, apărute în diferite localităţi de la Dunărea de Jos[64], confirmă legăturile Imperiului bizantin cu aceste ţinuturi, chiar în timpul Imperiului latin de Constantinopol (1204–1261), când mulţi greci şi-au găsit refugiul pe teritoriul Dobrogei şi în împrejurimile lui[65].

[57] R. Guilland, *Recherches sur les institutions byzantines* I, Berlin–Amsterdam, 1967, p. 408, nota 1.

[58] Gh. Ştefan, Dacia 9–10, 1941–1944, p. 489; N. Bănescu, *Les duchés byzantins de Paristrion (Paradounavon) et de Bulgarie*, Bucureşti, 1946, p. 109–111.

[59] Barnea, SCN 6, 1975, p. 162, nr. 12.

[60] Bănescu, *loc. cit.* şi urm.; Barnea, Byzantina 3, 1971, p. 171–172, nr. 14 şi 13 (1985), p. 301.

[61] Barnea, SCIVA 47, 1996, 2, p. 219, nr. 8 (cu bibliografia).

[62] Idem, SCN 4. 1968, p. 240, nr. 1; L(aurent), *op. cit.*, p. 230.

[63] Barnea, *op. cit.*, p. 243–245, nr. 6; L(aurent), *op. cit.*, p. 231.

[64] B. Mitrea, SCN 4, 1968, p. 253–261. Cf. G. Zacos, *Byzantine lead seals* II, Berna, 1984, nr. 35.

[65] Barnea, SBS II, p. 161. Cf. S. Brezeanu, Dacoromania – Jahrbuch für Östliche Latinität, Freiburg–München, 3, 1975–1976, p. 9–16.

NOVIODUNUM À LA LUMIÈRE DES SCEAUX BYZANTINS

RÉSUMÉ

Situé au nord de la Dobroudja actuelle, sur la rive droite du Danube, à une trentaine de kilomètres environ en amont du Delta, l'ancien *municipium* et port de Noviodunum (Isaccea, dép. de Tulcea, Roumanie), a tenu une place importante dans le développement de la vie économique et militaire de l'Empire romain et puis byzantin. Parmi les découvertes archéologiques faites sur les lieux, les sceaux byzantins en plomb présentent un intérêt tout particulier pour l'étude de l'agglomération romano-byzantine et byzantine de Noviodunum, ainsi que de ses rapports avec Constantinople et les autres centres importants de l'Empire byzantin.

Les plus anciens sont trois plombs commerciaux des IVe–VIe siècles, dont l'une des faces et imprimée dans un cas du nom de Cyrille, dans le second du nom de la ville de Pergame et dans le troisième du nom d'Assos, ville moins connue de l'Asie Mineure. Trois sceaux portent l'effigie de l'empereur Justinien (527–565).

La période de la grande crise politique et culturelle des «siècles obscures» VIIe–IXe et illustrée à Noviodunum par plusieurs sceaux, dont cinq exemplaires des VIe–VIIe siècles portant l'image de la Sainte Vierge sur l'avers et le monogramme cruciforme du nom du titulaire sur le revers. Deux sceaux sont décorés avec la figure et les monogrammes des noms des saints Georges et Serge. Un sceau des VIIe–VIIe siècles porte le nom de Jean de Chaldée et le troisième celui de Nicétas. Deux sceaux du Xe siècle appartiennent à Nicétas Hagiozacharitès.

Des Xe–XIe siècles datent les sceaux portant les noms suivants: Théophanès spatharocandidat et *a secretis*, Nicétas spatharocandidat et *a secretis,* Nicétas notaire et boullotès, Théodotós Skléros patrice, Kotzilos patrice, Théodore spathaire et protonotaire de Peloponèse, Théodore, Kotertzès, Nicolas vestarque, Eustratios Dikaios, commerciaire de Develtos, Constantin Tachmatès et Georgios Kedrénos, le réputé historien Byzantin.

Parmi les sceaux des XIe–XIIe siècles, les premiers à mentionner sont les plombs de l'empereur Alexis Ier Comnène (1081–1118) et de son frère cadet Adrien Comnène. De la même époque datent les sceaux de Grégoire Mavrokatakalon, Léon Nikéritès proèdre, Constantin Kabalakès, Tatianos Néropoulos, Katakalon Tarchaneiotès, Georges Spanopoulos, Kratéros Kaloutinos, Jean Batatzès, europolite et Nicolas protospathaire, consul et grand chartulaire de la trésorerie militaire.

Parmi les sceaux des XIIe et XIIIe siècle, les pièces les plus importantes appartiennent à l'empereur Isaac II Ange (1185–1195) – deux exemplaires –, Petros Romanakès, Théodore Doukas et Nicétas Eugénianos.

„RADIOGRAFIA" GEOFIZICĂ A UNEI PĂRȚI A ORAŞULUI ROMAN POROLISSUM

de ELISIE-FLORIN SCURTU

Lucrarea prezintă rezultatele unei cercetări **geofizice (magnetometrie** şi **electrometrie)** realizate în 1996 la **Porolissum**, imediat la sud de castrul roman de pe **dealul Pomăt**, într-o zonă în care nu există la suprafață nici o urmă de construcții vechi, terenul fiind în întregime cultivat. Harta obținută din datele de teren pune în evidență, după **filtrări matematice** succesive, un mare număr de ziduri, constituind în fapt un plan foarte exact al construcțiilor din vechiul oraş, realizat printr-o metodă nedestructivă. Utilizarea pe scară largă a metodelor geofizice în arheologie conduce la creşterea eficienței lucrărilor de teren.

Metodele arheologice clasice necesită o cheltuială enormă de energie umană. În plus, săpătura arheologică este de fapt o distrugere controlată. Din această cauză tehnicile moderne, în primul rând geofizice, care pot realiza o cercetare tridimensională nedestructivă, sunt din ce în ce mai mult utilizate în arheologie pentru creşterea eficienței lucrărilor de teren.

O astfel de aplicație a metodelor geofizice (magnetometrie şi electrometrie), deosebit de eficientă, a fost realizată în cursul anului 1996 la sud de Moigrad, jud. Sălaj, în zona situată imediat la sud de castrul roman de pe dealul Pomăt (fig. 1), pe o suprafață de circa 2,2 hectare[1].

Din punct de vedere geomorfologic, zona cercetată reprezintă o terasă largă, cu o înclinare de circa 10° spre sud-est. Limita sudică a zonei se află pe buza unei pante abrupte spre sud.

CADRUL ARHEOLOGIC

Cele mai vechi urme de locuire în zona de la sud de Moigrad datează din epoca neolitică, chiar pe teritoriul satului fiind depistate urme ale celei mai vechi culturi neolitice, cultura Criş[2]. În aceeaşi regiune au mai fost identificate şi obiecte sau fragmente de obiecte aparținând altor culturi neolitice mai noi, incluzând materiale din epoca Latène.

[1] Lucrările au fost sprijinite financiar de Muzeul Județean de Istorie şi Artă Zalău (director Alexandru V. Matei).

[2] E. Lakó, ActaMP 5, 1981, p. 59, apud N. Gudea, ActaMP 13, 1989, p. 29.

S C I V A, tomul 48, nr. 4, Bucureşti, octombrie–decembrie 1997, p. 361–372

În epoca romană, aici a fost edificat încă de la început un puternic punct militar, de o forță și amploare unice în Dacia și destul de rar întâlnită în Imperiul roman[3]. Acesta includea mari forturi, sedii ale trupelor, în jurul cărora s-a dezvoltat un oraș înfloritor, Porolissum, mare centru de producție și de tranzit comercial. Probabil cel mai important fort din zonă era castrul de pe

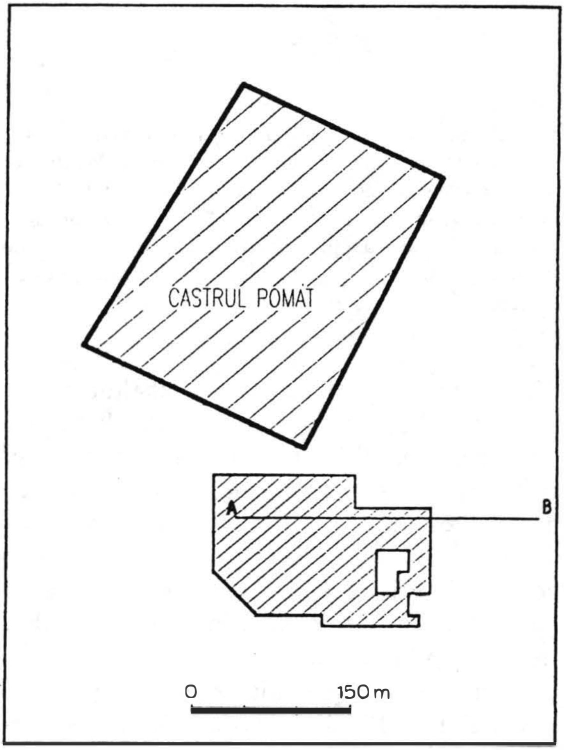

Fig. 1. Porolissum. Amplasarea lucrărilor geofizice.

dealul Pomăt, în care staționau circa 5000 de soldați[4]. Așezarea civilă din jurul lui avea circa 20 000 de locuitori[5].

O dată remarcabilă din istoria acestui oraș a constituit-o vizitarea sa de către împăratul Marcus Aurelius Antoninus (Caracalla), în anul 213 p.Chr. Cu această ocazie au fost luate probabil măsuri speciale de înfrumusețare a orașului, inclusiv prin ridicarea unei statui ecvestre colosale, din bronz, a împăratului (o parte din această statuie a fost recuperată).

La data cercetărilor noastre se cunoștea amplasamentul castrului de pe dealul Pomăt (ale cărui ziduri sunt parțial reconstituite), precum și alte

[3] Gudea, *op cit.*, p. 31.
[4] *Ibidem*, p. 175–179.
[5] G. Forni, Apulum 13, 1976, p. 141–151.

construcţii cu caracter civil sau militar situate la exteriorul acestuia, dar în zona cercetată geofizic nu sunt cunoscute resturi de construcţii sau fundaţii ale acestora, terenul fiind în întregime cultivat.

CADRUL GEOLOGIC

În zona Pomăt, la suprafaţă aflorează roci sedimentare de vârstă paleogenă (Oligocen), reprezentate mai ales prin argile cu intercalaţii de gresii şi conglomerate, care la partea superioară trec la gresii şi conglomerate cu ciment calcaros. Sedimentarul paleogen este acoperit de depozite cuaternare (coluviale) şi este străbătut în unele zone de corpuri subvulcanice (andezite şi microdiorite porfirice) de vârstă sarmaţiană[6]. În dealul Măgura, dealul Citera, dealul Pomăt apar corpuri de formă izometrică şi cu o extindere mai mare, iar la sud de dealul Pomăt apar dyke-uri de astfel de roci. Depozitele sedimentare străpunse sunt afectate termic pe o zonă foarte restrânsă în jurul corpurilor andezitice.

Andezitele şi microdioritele porfirice au practic aceeaşi compoziţie mineralogică, singura diferenţă dintre ele fiind gradul de cristalizare a masei de bază. Conţinutul în magnetit este de ordinul a 3–6,5%.

Aceste corpuri vulcanice, aflate în proximitatea oraşului, au constituit în mod sigur o sursă importantă de material de construcţie pentru clădirile militare şi civile din zonă.

PREMISELE GEOFIZICE

Având în vedere caracteristicile geologice ale zonei cercetate, cât şi faptul că zidurile construcţiilor cunoscute în zonă sunt în general realizate din blocuri de andezit legate prin mortar, au o grosime de circa 70 cm şi se află la adâncimea de circa 50 cm, cele mai potrivite metode de cercetare geofizică a fostului oraş roman rezultă a fi magnetometria şi electrometria.

Magnetometria utilizează proprietatea unor materiale (în primul rând cele care conţin fier sau oxizi de fier – magnetit, hematit, limonit) de a se magnetiza în câmpul magnetic al Pământului. Cantitativ, această proprietate se exprimă prin susceptibilitatea magnetică (χ) a materialului respectiv. Imaginea câmpului magnetic al unui corp seamănă foarte puţin cu imaginea reală a corpului respectiv (fig. 2 prezintă aspectul anomaliei magnetometrice generate de un corp de forma unei plăci verticale ce poate reprezenta un zid de cărămidă care nu apare la suprafaţa terenului).

[6] A. Ştefan, A. Rusu, I. Bratosin, E. Colios, în *Dări de seamă ale şedinţelor de comunicări ştiinţifice ale Institutului Geologic,* Bucureşti, 1986, p. 70–71 şi 242–262.

În arheologie, magnetometria este utilizată mai ales pentru evidenţierea vetrelor şi a unor zone în care au avut loc incendii, a construcţiilor din cărămidă şi a obiectelor din argilă arsă, a zidurilor construite din roci active magnetic (andezite, bazalte şi altele).

Metodele electrometrice exploatează diferenţele de rezistivitate electrică (ϱ) a materialelor. Sondajul electric vertical (SEV) se bazează pe faptul că

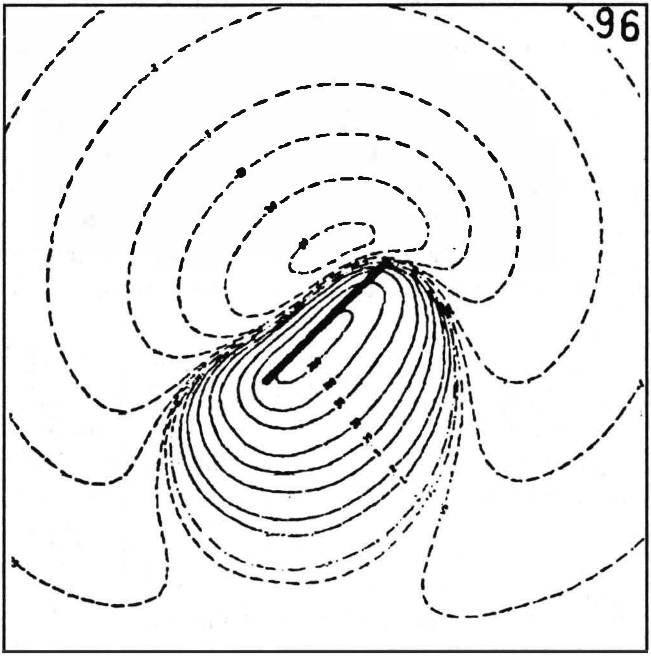

Fig. 2. Efectul magnetic al unei plăci verticale.

adâncimea de pătrundere a curentului electric creşte cu creşterea distanţei între electrozii prin care se injectează curentul în subsol. Mai multe curbe SEV de-a lungul unui profil generează o imagine numită pseudo-secţiune de rezistivităţi[7] care arată, calitativ, evoluţia rezistivităţii de-a lungul profilului. Pentru stabilirea rezistivităţilor şi grosimilor reale este necesară o interpretare mai aprofundată, pe calculator. Forma izoliniilor în pseudo-secţiune este foarte distorsionată faţă de forma reală a corpului care o generează.

Baza petrofizică a cercetării geofizice de la Porolissum o constituie susceptibilitatea magnetică mare (2000×10^{-6} uCGS) a andezitelor şi microdioritelor din zonă şi rezistivitatea electrică mare a acestora şi a gresiilor şi conglomeratelor din partea superioară a secţiunii geologice (sub solul coluvial).

[7] E. F. Scurtu, Geophysical Prospecting 20, 1971, 3, p. 605–625.

REZULTATE GEOFIZICE

Cercetări magnetometrice

Cercetările magnetometrice au debutat cu lucrări de recunoaştere, pe o arie de 400 m × 250 m, pe care au fost efectuate măsurători într-o reţea de 10 m × 5 m. Scopul acestor lucrări a fost de a stabili efectul magnetometric al rocilor vulcanice prezente în subsol şi de a separa zonele anomale magnetometrice cu surse mai adânci, de cele cu cauze superficiale.

Următoarea etapă a constat în măsurători experimentale, într-o reţea foarte deasă de puncte (1 m × 0,5 m) pe o zonă cu lăţimea de 20 m şi lungimea de circa 100 m, aleasă la întâmplare, deoarece la suprafaţă nu există indicaţii certe de ziduri. După prelucrarea, filtrarea şi reprezentarea grafică a rezultatelor am constatat că, în conformitate cu rezultatele modelării matematice pe calculator din faza de proiectare a lucrării, resturile zidurilor aflate în subsol apar pregnant în hărţile finale, sub forma unor aliniamente NV–SE şi NE–SV ce se întretaie în unghi drept şi sunt aproximativ paralele cu zidurile castrului Pomăt (fig. 3; numerele de pe laturile figurii reprezintă distanţe, în metri, faţă de o origine arbitrară).

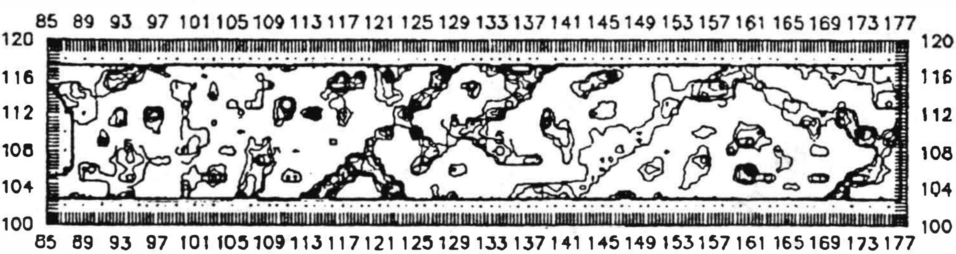

Fig. 3. Porolissum. Rezultatul cercetării magnetometrice experimentale.

Având în vedere faptul că metoda magnetometrică şi metodologia de măsurare şi prelucrare adoptate de noi şi-au confirmat valabilitatea în cazul studiat, am extins aceste măsurători pe o arie mai mare, cu dimensiunile de circa 200 m × circa 140 m, situată imediat la sud de castrul de pe dealul Pomăt (fig. 1).

Datele măsurate, corectate cu efectul variaţiei diurne a câmpului geomagnetic, sunt prezentate în fig. 4. Pe această figură se constată existenţa unor tendinţe ce sugerează prezenţa unor construcţii în partea sa central-vestică, precum şi a unui drum ce face o curbă de 90° imediat la sud de construcţiile menţionate mai sus, dar această hartă este încă foarte confuză.

După corectarea acestei hărţi ţinând seama de efectul variaţiei câmpului geomagnetic cu latitudinea geografică şi de anomaliile magnetometrice generate de prezenţa maselor de roci andezitice intruse în sedimentar, valorile obţinute

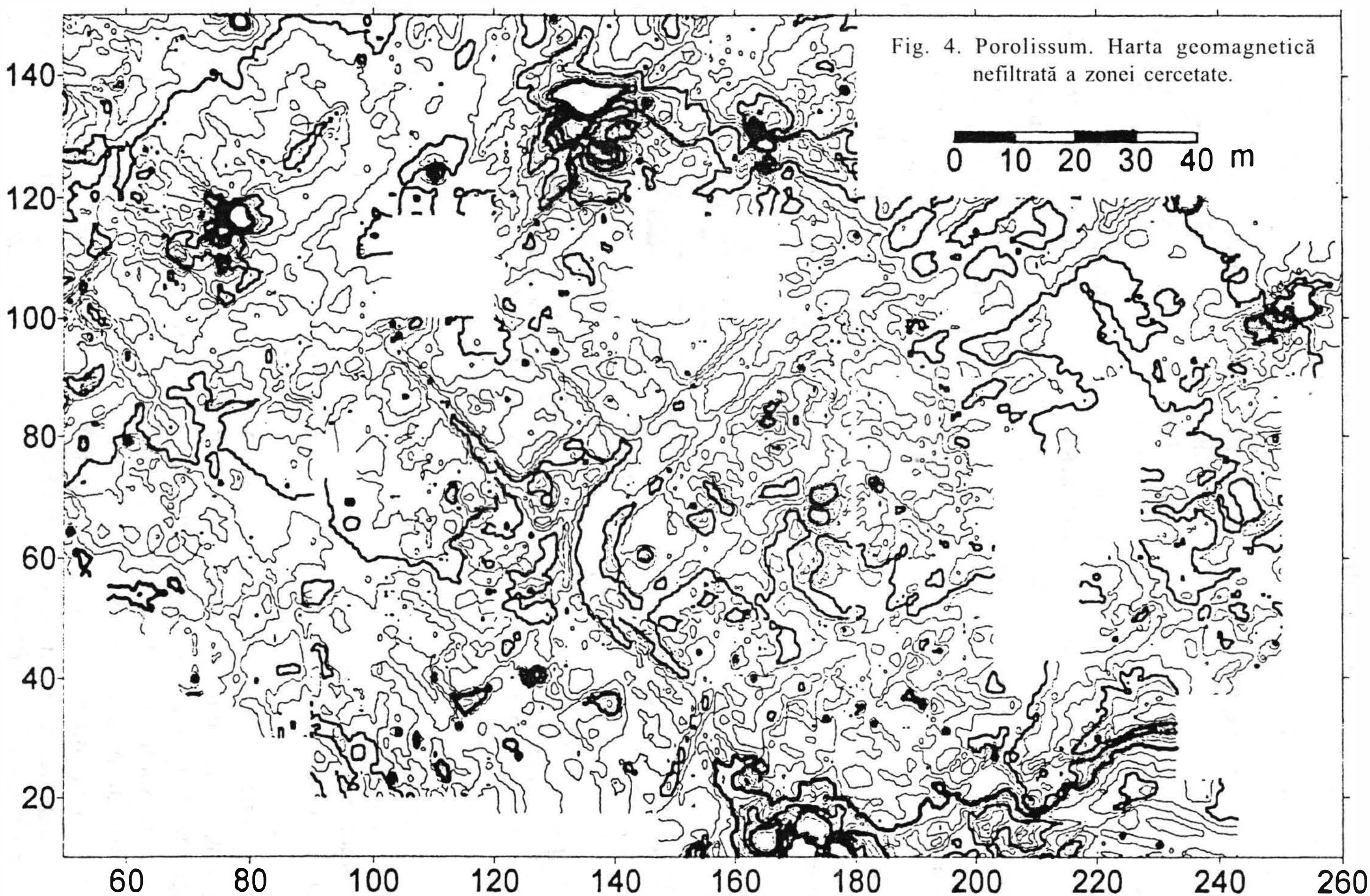

Fig. 4. Porolissum. Harta geomagnetică nefiltrată a zonei cercetate.

au fost filtrate matematic prin filtre succesive (unele dintre acestea proiectate special pentru acest caz) pentru a se obţine o imagine cât mai elocventă a fostelor construcţii. Această imagine este prezentată în fig. 5, în care se poate constata cu mare uşurinţă prezenţa în subsol a zeci de ziduri, orientate preponderent NV–SE sau NE–SV.

Dintre acestea, cele mai frapante sunt următoarele:

1. Două ziduri paralele, la distanţă de circa 7 metri între ele, care delimitează probabil un drum roman ce urcă din zona de la sud de perimetru (dinspre valea Pomătului) pe direcţia aproximativă SE–NV, apoi, după ce avansează circa 70 m pe această direcţie, virează la 90°, spre NE, continuând astfel încă circa 80 m, şi apoi iese din limitele zonei cercetate de noi. Având în vedere faptul că acest drum este împărţit longitudinal, printr-un zid median, în două părţi aproximativ egale (după cum se poate vedea mai ales în porţiunea sa sudică) şi că *porta principalis dextra* a castrului este şi ea împărţită în acelaşi mod pentru a permite circulaţia vehiculelor prin compartimentul vestic şi a pietonilor prin compartimentul estic[8], probabil că acest drum continuă spre NE până la *porta principalis dextra.*

2. Imediat la NV de drumul menţionat mai sus, începând cu zona de curbură a acestuia, se remarcă o construcţie cu dimensiunile exterioare de 70 m × 40 m (care include o încăpere de 52 m × 40 m în partea estică, o alta de 32 m × 18 m şi trei camere de câte 6 m × 6 m fiecare). Imaginea geofizică este suficient de clară pentru a se putea localiza chiar şi intrările în camere; în interiorul încăperii celei mai mari (de 52 m × 40 m) pare a se contura (în partea dinspre drum) o încăpere mai mică (28 m × 18 m) care fie că se află la subsolul clădirii, fie că este construită din cărămidă, fie că a fost demolată aproape în întregime, deoarece efectul ei în câmpul geomagnetic este mult mai slab decât al celorlalte ziduri; o variantă de interpretare ar putea fi aceea că presupusele ziduri ale acestei ultime încăperi ar reprezenta de fapt aliniamente de stâlpi de sprijin, din cărămidă, pentru *hypocaustum,* aflaţi sub pavimentul încăperii mai mari.

3. Zidul nord-vestic al clădirii de 52 m × 40 m menţionată mai sus pare să se întrerupă cam pe la mijlocul său, lăsând locul unei *rozete constituite din 7 posibile postamente de statui* aşezate pe circumferinţa unui cerc cu diametrul de 15 m, în centrul cercului existând de asemenea un postament; această imagine poate prezenta un interes cu totul deosebit în contextul existenţei unui element de decor frecvent întâlnit la Porolissum pe multe tipuri de monumente, însoţind inscripţii onorifice, funerare, votive: *o rozetă cu şapte petale,* ce apare de cele mai multe ori în poziţie centrală pe faţa inscripţiei şi pare caracteristic pentru acest oraş[9]. Nu este exclus ca partea sudică a postamentului central să fie construită din trepte ce ar putea coborî în subsolul clădirii.

[8] M. Moga, SCIV 1, 1950, 1, p. 131–135.
[9] Gudea, *op. cit.*, p. 200.

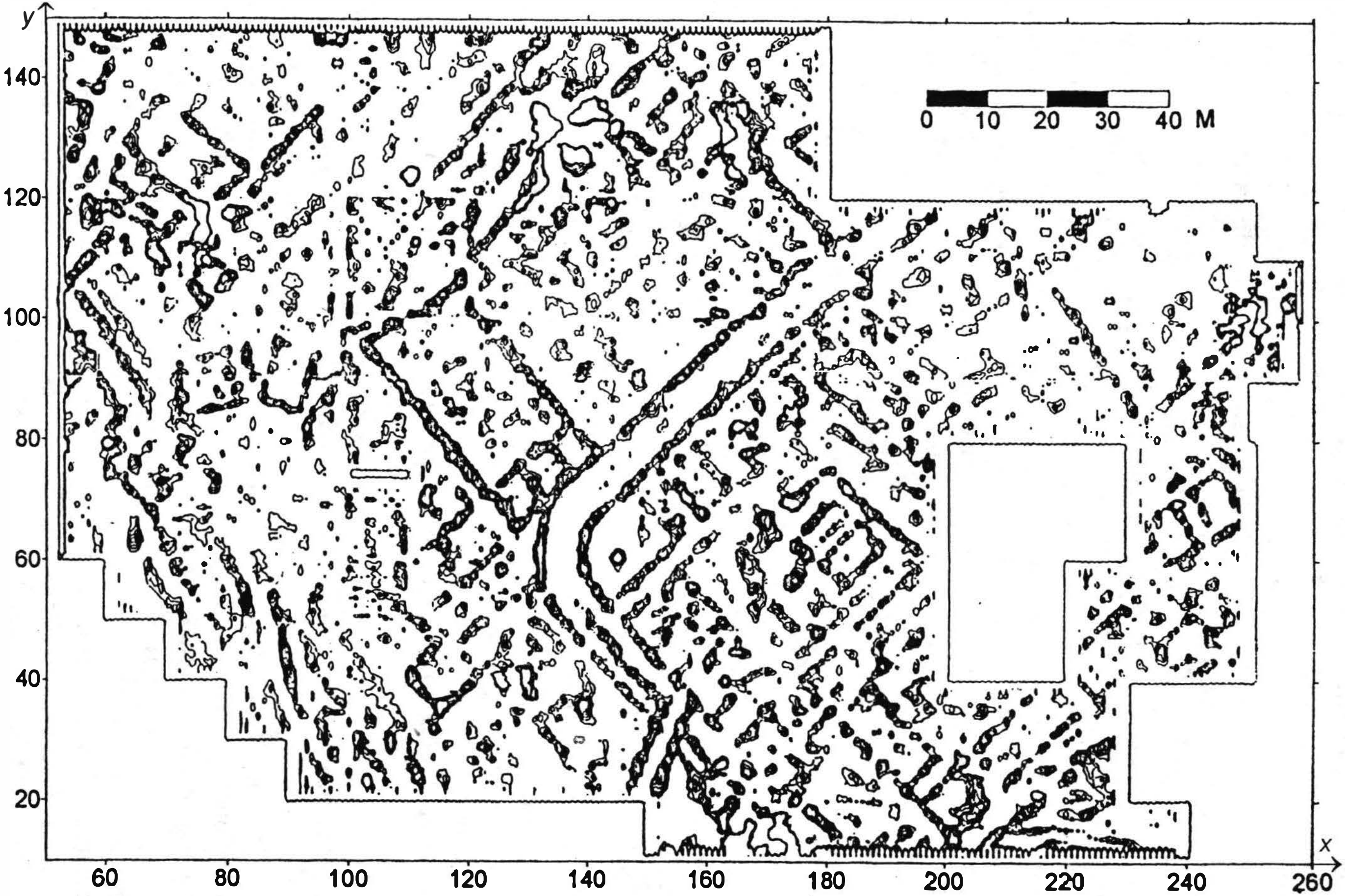

Fig. 5. Porolissum. „Radiografia” geofizică a zonei de la sud de castrul roman de pe dealul Pomăt.

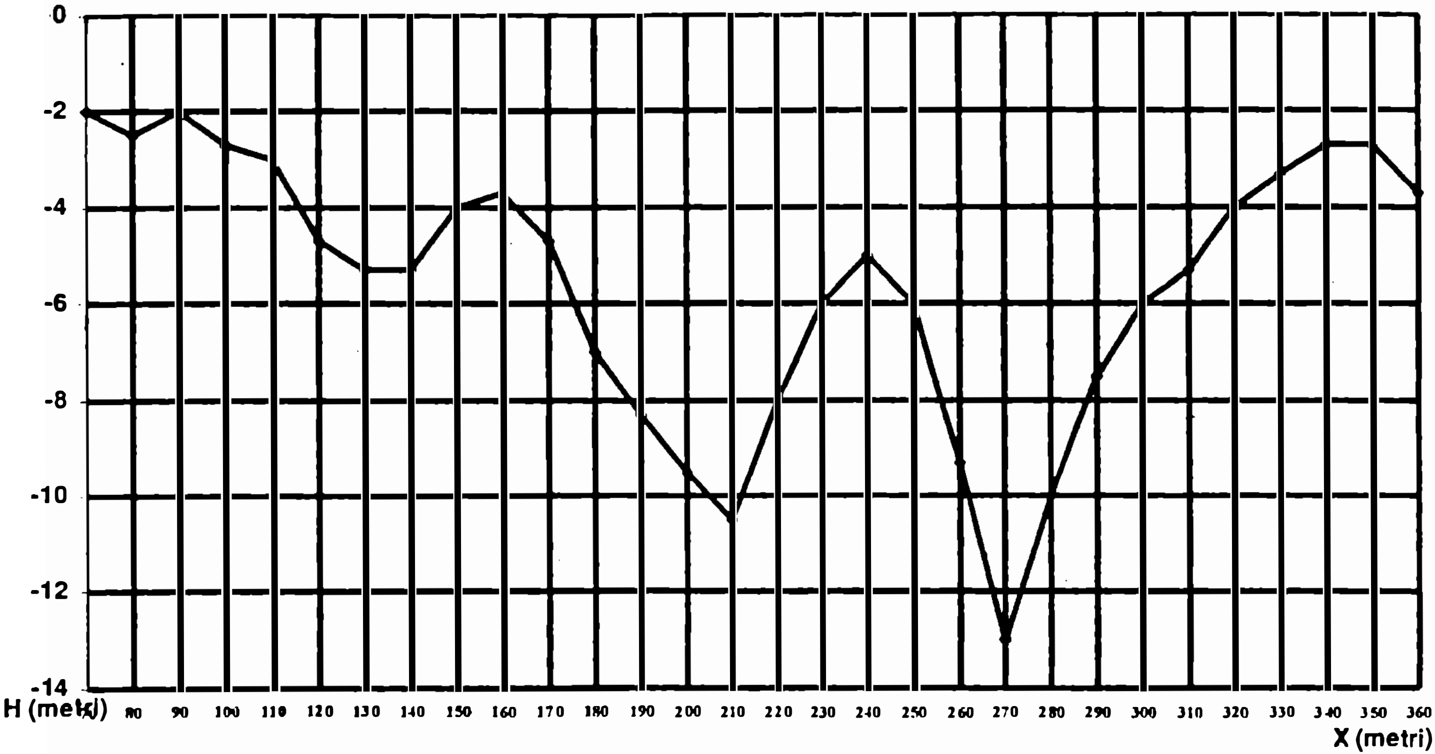

Fig. 6. Porolissum. Variaţia grosimii orizontului permeabil superficial de-a lungul profilului AB din fig. 1.

4. În interiorul arcului de cerc care racordează cele două segmente ale drumului roman, la circa 10 m est de acesta, pare să existe, de asemenea, un postament de statuie, sau poate o fântână, cu diametrul de circa 2 m.

5. La est de drum se constată un număr foarte mare de clădiri şi străzi, multe dintre clădiri prezentând colţuri rotunjite în arc de cerc.

6. La vest de drum se constată de asemenea prezenţa mai multor clădiri, cu o latură de circa 10 m, iar cealaltă de 6, 10 sau 18 m, dar orientarea acestor clădiri este variabilă şi mult diferită de cea generală (NV–SE sau NE–SV) a clădirilor din zona estică, care este mult mai organizată.

Cercetările electrometrice au fost realizate în principal de-a lungul unui profil (AB în fig. 1) ce traversează harta magnetometrică de la vest spre est, depăşind limita estică a acestei hărţi (X = 250 m) cu circa 100 m. Aceste măsurători au constat în primul rând în sondaje electrice verticale şi secundar în profilare electrică Wenner.

Interpretarea cantitativă a sondajelor electrice verticale arată (fig. 6) că grosimea rocilor permeabile din vecinătatea suprafeţei este variabilă de-a lungul acestui profil, de la 2–3 m în partea cea mai vestică a zonei, la circa 5 m în partea centrală a hărţii (X = 130 m – 140 m), ajungând din nou la 3 m pentru X = 160 m şi având două zone cu grosime maximă (peste 10 m) pentru X = 190 m – 210 m şi mai ales X = 270 m (imediat la est de limita estică a hărţii magnetometrice). În continuare, relieful fundamentului urcă din nou spre est, ajungând la adâncimea de circa 3 m în extremitatea estică a profilului.

Aceste date ne arată că relieful fundamentului impermeabil (probabil grezos-calcaros) al zonei este destul de neregulat, ceea ce a putut permite existenţa unor zone de acumulare a apei freatice în zonele depresionare ale acestui relief şi deci alimentarea cu apă a aşezării chiar din subsolul acesteia, prin fântâni de relativ mică adâncime.

CONCLUZII

Cercetările geofizice (magnetometrice şi electrometrice) efectuate de noi în anul 1996 la Porolissum, la sud de castrul roman de pe dealul Pomăt, au permis evidenţierea unui mare număr de construcţii, care sunt absolut insesizabile la suprafaţa terenului, dar apar extrem de detaliat în imaginile geofizice.

Cel mai spectaculos rezultat al acestor cercetări este harta dedusă din rezultatele măsurătorilor magnetometrice (de fapt această hartă este un plan foarte exact al construcţiilor din vechiul oraş, părăsit de romani în urmă cu mai mult de 17 secole!). Datele rezultate din cercetările electrometrice (efectuate, din cauza timpului insuficient, pe o zonă foarte restrânsă) le completează pe cele magnetometrice şi aduc informaţii interesante privind structura geologică a zonei din apropierea suprafeţei terenului.

Aceste rezultate au fost obținute prin utilizarea judicioasă a magnetometriei și electrometriei în cazul dat (de fapt fiecare obiectiv arheologic este un „caz”, care trebuie tratat individual), pornind de la proiecterea corectă a lucrărilor geofizice în funcție de specificul obiectivului și continuând cu efectuarea măsurătorilor în condiții de maximă acuratețe, cu prelucrarea corespunzătoare a rezultatelor măsurătorilor de teren și cu interpretarea computerizată a acestora, utilizând mijloacele matematice cele mai adecvate.

Cercetările geofizice, absolut nedestructive, rapide și rezonabil de ieftine, vor trebui extinse pe o arie cât mai mare, astfel încât să putem desena planul întregului oraș Porolissum, posibilă capitală a provinciei romane Dacia Porolissensis. Pentru obținerea unui astfel de rezultat, cercetării arheologice clasice, prin săpături, i-ar trebui probabil un secol, fără să mai punem la socoteală distrugerea terenului prin decopertarea acestei mari suprafețe. Desigur, săpăturile arheologice sunt absolut necesare, ele vor trebui însă proiectate în comun de arheolog și de geofizician (care poate exploata în continuare, în profunzime, rezultatele obținute prin metode geofizice), astfel încât eficiența lor să fie maximă.

THE GEOPHYSICAL IMAGE OF A PART OF THE ROMAN TOWN POROLISSUM

ABSTRACT

Ancient Porolissum was a piece of the long chain of forts built up by the Romans along the north *limes* of the Roman empire.

The ruins of the fort show that it was about 300 m long and about 200 m wide. About 5000 soldiers stayed in the fort[2]. Roman amphitheatre was also found at a small distance of the fort walls.

A civil settlement of about 20 000 inhabitants[5] was built up Around the military fort over the years. Few (5–6) buildings were found by the archaeological works east of the fort, but no trace of buildings is visible in the area geophysically studied by us, south of the fort (fig. 1).

The walls of the aedificia are built essentially in blocks of andesite (magnetic susceptibility of about 2000 μuCGS). The electrical resisitivity of the sediments of Quaternary age is of about 20 ohmmeters, much less than that of underlying sandstones and conglomerates.

In a first step a magnetic survey in a very dense grid was used in order to check the possibilities of the method. The results obtained in a small area of 20 m by about 90 m showed that the method works very well, walls and rooms being clearly represented in the image (see figure 3, where labels show distances in metres), after all the geophysical corrections (diurnal variation,

geographical variation and geological variation) and the needed mathematical filtering were applied.

In a second step, a larger area, of about 2.2 ha, was studied using the same methodology. Fig. 5 shows the geomagnetic map of the area when only the diurnal variation was removed from the field data. It is rather intricate and only few trends are visible.

The final map (fig. 6) is the result of successive mathematical filterings. The image is spectacular: a Roman road of about 7 m wide and 150 m long (including its change of direction at 90°), a lot of buildings between 6 m by 6 m and 40 m by 40 m in dimensions, streets, fountains and platforms of monuments appear very clearly on the geophysical image, which is, in fact, an actual and very detailed map of the ancient town left by the Romans 17 centuries ancient ago.

The resistivity measurements (most of them vertical electrical soundings) show that the people living there could find the necessary groundwater under their feet.

CAPTION OF THE FIGURES

Fig. 1. Porolissum. Position of the area of geophysical survey.
Fig. 2. Magnetic effect of a vertical slab.
Fig. 3. Porolissum. Results of the experimental magnetic survey.
Fig. 4. Porolissum. Not-filtered magnetic map of all the survey area.
Fig. 5. Porolissum. Geophysical "radiography" of the zone south of the Roman fort on Pomăt Hill.
Fig. 6. Porolissum. Variation of the thickness of the shallow permeable zone along the AB profile in fig.1.

CRONICA CERCETĂRILOR ARHEOLOGICE EFECTUATE ÎN 1996 DE INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE „VASILE PÂRVAN” DIN BUCUREŞTI

1. **Adamclisi**, cetatea *Tropaeum Traiani*, jud. Constanţa (**V, VII, IX**). Colectiv: Ion Barnea, consultant ştiinţific, Alexandru Barnea, responsabil, arh. Monica Mărgineanu Cârstoiu, Liana Oţa, IAB; Ioana Bogdan Cătăniciu, IAIAC; Gheorghe Papuc, MINAC; Mihai Ionescu, MCM; Margareta Arsenescu, FIB; Nelu Zugravu, FII; studenţii Irina Achim, Adela Bâltâc, Ionuţ Bercaru, Robert Constantin, Severus Ionescu, Mihai Mărgărit, Gheorghe Mucea, Sabina Nicola, Adriana Panaite, Stan Stoica, FIB; Horina Cristea, studentă arhit.; studenţi FII. Fonduri IAB, IAIAC, MINAC, FII şi FIB.

Basilica D (A.B., M.M.C., I.A., R.C., M.M., A.P., H.C.). Reluarea unor sondaje şi deschiderea altora noi pentru limpezirea în plan stratigrafic a raportului general dintre ruinele basilicii vizibile astăzi cu fazele ei şi construcţiile anterioare din sec. II–IV.

Turnul 4 (I.B.C.). Curăţarea în apropiere a unei suprafeţe de 10 × 7 m abandonate în deceniile trecute, când s-a căutat poarta de N, inexistentă în etapa constantiniană. Aici nu au apărut ziduri ale unor edificii târzii, fapt care va permite cercetarea unor faze anterioare.

Anexa fortificată (M.I., A.B., studenţi FIB, prin rotaţie). Reluarea săpăturilor în colţul de NE al anexei, cu scopul verificării relaţiei dintre turnul circular de NE şi latura de E a incintei anexei, unde pare să fi existat o intrare.

Basilica coemeterialis (N.Z., A.B., studenţi FII). Continuare a cercetărilor în basilică şi în proximitatea ei, cu stabilirea unor detalii noi privind anexele de la S şi necropola; identificarea unui mormânt cu boltă, în mare parte distrus, la S.

Platou E de cetate (M.A., A.B., studenţii A.B., I.B., S.I., G.M., S.N., S.S.). Printr-o altă secţiune magistrală perpendiculară pe precedenta, continuare a cercetării sistematice a aşezării preromane de pe platou.

Basilica extra muros, V (Gh.P.). Verificări de detaliu pentru precizarea planului basilicii la V.

Cercetări de teren în zonă, înregistrări topo- şi planimetrice cu încadrarea cercetărilor noi în întregul plan de situaţie, pentru prima dată refixate după curbele de nivel la o scară convenabilă, în vederea publicării cât mai exacte (A.B. şi colab.)

2. **Bâzdâna**, com. Calopăr, jud. Dolj, punctul „La Cetate” (**III, IV, V**). Vlad V. Zirra, IAB. Fonduri IAB. S-a deschis suprafaţa Sp1/1996, de forma unui trapez, între S. I/1993 şi S. III/1995, spre a se cerceta mai atent depunerile arheologice şi a fi cuprinse mai bine complexele posibil a se fi păstrat. Materialele descoperite sunt fragmentare; ele aparţin, în nivelul superior epocii Latène recente, iar cele din nivelul inferior sunt de aspect Latène timpuriu. Se remarcă şi o cantitate semnificativă de fragmente ceramice din epoca timpurie a bronzului (cultura Coţofeni). S-a confirmat diferenţa clară, stratigrafic şi prin material, între cele două niveluri observate anterior (VVZ).

3. **Belceşti**, jud. Iaşi (**I, II**). Alexandru Păunescu, IAB; Jenica Turcan, CNMMI. Fonduri IAB şi CNMMI. Au fost trasate patru secţiuni (6 × 1 m) în punctul C din partea de N a dealului; în trei dintre ele nivelul tardenoisian era distrus. Material litic sărac, cu aceleaşi caracteristici

tehnico-tipologice remarcate anterior. De menţionat gratoarele pe aşchii şi lamele cu retuşuri neregulate. În S. IV au apărut sporadic materiale aparţinând unui nivel Precucuteni: ceramică, unelte din piatră şlefuită, un fragment de idol. Puţinătatea materialului tardenoisian tipic şi faptul că nivelul corespunzător de locuire era distrus, au determinat încetarea investigaţiilor arheologice în acest punct (A.P.).

4. **Bistreţ** şi **Cârna** (între 1868–1996 Dunăreni, com. Goicea), jud. Dolj (**III, IV, V**). Ion Chicideanu, IAB; Monica Şandor Chicideanu, FIB; Florin Ridiche, MOC. Fonduri IAB. Cercetări cu caracter de salvare în două zone principale, pe malurile de S ale bălţilor Bistreţ şi Nasta din teritoriul celor două localităţi. În primul punct, situat pe grindul Prundu Măgarilor „la rampă", a fost terminată cercetarea aşezării aparţinând culturii Gârla Mare; resturi de locuinţe, gropi menajere etc. Pe acelaşi grind s-a verificat în punctul „La nea Vasile", situaţia complexului hallsttatian timpuriu descoperit în 1995, stabilindu-se că acesta a fost izolat. În cea de-a doua zonă, pe malul de S al fostei bălţi Nasta, s-au descoperit şi cercetat 19 gropi cu mult material ceramic hallstattian timpuriu. Dintr-o groapă mai târzie s-a recuperat o *lekane* întreagă, lucrată la roată. Aşezarea de tip Gârla Mare este situată în apropierea necropolei de incineraţie de pe Grindul Tomii, existând posibilitatea de a-i corespunde. Dintr-una din gropi, în afara ceramicii, s-a recuperat şi un pumnal din bronz, întreg, piesă mai rară în descoperiri ale acestei culturi (I.C.).

5. **Borduşani–Popina**, jud. Ialomiţa (**II, V**). Silvia Marinescu Bâlcu, IAB; George Trohani, Dragomir Popovici, Cătălin Bem, Dragoş Moise, MNIR; Florin Vlad, MIS; Valentina Voinea, UOC; C. Miu, studentă UOC. Fonduri IAB, MNIR, MIS. Săpăturile au avut drept scopuri principale cercetarea completă a nivelului de locuire getic din secţiunile anterioare şi continuarea studierii nivelurilor gumelniţene. La locuinţa nr. 18 s-a constatat că zona exterioară acesteia la N şi E a fost, în timpul funcţionării locuinţei, utilizată pentru depunerea de resturi menajere, acoperite periodic cu câte un strat de lut galben. Pe măsura epuizării depunerilor getice, s-a început cercetarea părţii superioare a depozitului gumelniţean. Acesta cuprinde materiale aparţinând fazei Gumelniţa A 2. S-a încercat interpretarea lotului osteologic recoltat (destul de redus numeric) în contextul microstratigrafiei zonei (colectiv).

6. **Boroşteni**, com. Peştişani, jud. Gorj, „Peştera Cioarei" (**I**) . Marin Cârciumaru, Roxana Dobrescu, IAB; Marcel Otte, ULB; Marilène Patou-Matisse, Patrick Auguste, IPHP; Elena Terzea, ISER; Carol Căpiţă, FIB. S-au definitivat cercetările începute în S. XVI–XVIII, în vederea recuperării micromamiferelor, atingându-se patul peşterii la –4 m. S. XIX şi XX au urmărit recuperarea materialelor din depozite supuse degradării. În S. XIX, stratul O, specific paleoliticului superior, la –0,70–0,82 m s-au descoperit trei obiecte de podoabă: o mărgea mică din os, o alta de stalactită şi un pandantiv de piatră fără perforaţie, prevăzut cu gravuri circulare; materialul litic cuprinde trei aşchii de silex, două lame de silex dintre care una retuşată, o aşchie şi un nucleu din cuarţit din stratul L şi o aşchie de cuarţit din stratul J. În S. XXI (–0,95–3,30 m) în stratul O, două lame retuşate de silex şi o aşchie de diorit; în straturile proprii paleoliticului mijlociu 79 aşchii, 18 racloare, două vârfuri, trei nuclee, un retuşor şi un galet neprelucrat. Majoritatea pieselor litice musteriene se concentrează în straturile H, G şi foarte puţin în F. (M.C.)

7. **Câmpulung–Pescăreasa** („*Jidova*"), jud.Argeş, castrul roman (**VII**). Constantin C. Petolescu, IAB; Teodor Cioflan, MJAP. Fonduri IAB, MJAP. S-au continuat săpăturile în *retentura dextra*, unde s-au înregistrat anterior două barăci militare orientate E–V, despărţite între ele printr-o stradelă. S-a identificat capătul de E al barăcii dinspre latura de N a castrului (lângă *via sagularis*); dimensiunile barăcii: 36 × 9 m. În lutul galben au apărut urmele a patru rânduri de stâlpi din lemn; prin urmare, baraca avea două şiruri de încăperi, despărţite probabil de un coridor interior (C.C.P.).

8. **Garvăn**–***Dinogetia***, com. Jijila, jud. Tulcea (**VII, IX, XI, XII**). Alexandru Bamea, IAB, responsabil; Mihai Ionescu, MCM; Robert Constantin, Alexandra Zbuchea, Ionuţ Bercaru, studenţi FIB. Fonduri IAB.

Cetate. Între 12–25 august, pregătirea terenului, în special sector D, pentru înregistrare grafică cât mai completă a tuturor cercetărilor din ultimii ani şi racordarea lor la situaţiile notate anterior. În ultima parte a programului, relevee, ridicări topo ş. a.; cercetări de teren în zonă (AB).

9. **Giurgiu–„Malu Roşu"**, jud Giurgiu (**I, V, XI – XII**). Alexandru Păunescu, Emilian Alexandrescu, IAB; Traian Popa, MJG. Fonduri IAB, MJG. Deschiderea unei suprafeţe noi, cas. A, 4 × 3 m, orientată SSV – NNE, la 2 m distanţă de latura de N a S. III. Între 0 şi –2,50 m s-au înregistrat stratigrafic 7 depozite dintre care primul conţine urme Latène şi Dridu, iar următoarele cinci, piese litice aurignaciene corespunzând, în ordine, straturilor A II (10 piese), A I, A I c (51 piese), A I b (24 piese) şi A I a (2 piese). Tipologic, piesele litice se încadrează în caracteristicile deja cunoscute la Malu Roşu, apărând însă în număr mai redus. Prin amplasarea cas. A/S III, s-a obţinut un profil transversal al terasei, de cca 50 m, care a evidenţiat orizontalitatea straturilor geologice şi culturale. Împreună cu profilul longitudinal de 50 m obţinut anterior, stratigrafia aurignacianului de aici se va putea constitui ca un profil de referinţă pentru întreg tehno-complexul aurignacian din Câmpia Română (A.P.).

10. **Gresia**, com Stejaru, jud. Teleorman (**VII**). Fonduri MMN. Romeo Avram, MMN; Lucian Amon, UC; Cătălin Borţun MJT; Radu Băjenaru, IAB. Fonduri MMN. Sondaje la fortificaţia romană de pământ pentru verificarea informaţiilor anterioare şi precizarea elementelor de fortificaţie şi de structură interioară, verificarea traseului „Troianului" în zonă. Patru secţiuni, pe laturile de V, E şi N ale castrului, la colţul de SE şi o casetă pe latura de E. Castrul avea dimensiunile de 92 × 86 m, cu laturile lungi orientate N–S; incinta era construită din pământ şi palisadă de lemn, cu câte două şanţuri de apărare pe laturile de N, E şi V; la colţul de SE au fost identificate trei *fossae*. S-au mai identificat: *berma*, lată de 1–2,50 m, zidul construit din glii de pământ *(murus caespiticius)*, cu urmele unei palisade de lemn, gros de 2–4 m şi păstrat pe o înălţime de 0, 30–1 m, *agger*-ul din pământ bătut, lat la bază de 4,40–12,50 m, păstrat pe o înălţime de 0,20–1,10 m, *via sagularis* din pietre mici de râu, pe laturile de E şi V, păstrată pe o lăţime de 1,40–1,50 m. S-a infirmat ipoteza potrivit căreia castrul ar fi avut turnuri din zid. Două cărămizi cu ştampilă par să indice prezenţa aici a unor detaşamente din *cohors I Augusta Nervia Pacensis Brittonum milliaria.* Potrivit unei monede descoperite în castru, acesta pare să fi fost construit în timpul lui Commodus sau nu mult înainte. La cca 1 km SE de castru au fost descoperite urmele unui drum din pietre de râu, lat de 4–6 m, folosit şi astăzi de localnici. C. C. Petolescu, prezent în timpul cercetărilor, sugerează că acest drum va fi fost de fapt „Troianul", identificat de altfel în apropiere, în pădurea Scrioaştea (RA).

11. **Hârşova**, jud. Constanţa (**II, VII, IX, XII, XIII**).

Tell. Cercetări MNIR în colab. cu UOC, MIS, MCDPF, FIB.

Carsium I. Cercetări MINAC.

Fortificaţia medievală. Cercetări MNC.

Carsium II, sector edificiu. Paul Damian, Mihaela Simion, Romeo Cârjan, MNIR; Oana Damian, IAB. Fonduri MNIR. Prin desfiinţarea martorilor dintre secţiuni, s-a observat mai bine compartimentarea edificiului romano-bizantin; s-a stabilit limita de V a acestuia. Prin continuarea S. VI (6,70 × 3,15 m, 1995), s-a delimitat un alt edificiu, contemporan cu prima fază a celui anterior, datând deci din sec. IV. Noua construcţie, E2, surprinsă pe o suprafaţă de cca 10 mp, avea ziduri din piatră şi cărămizi legate cu mortar alb. Se constată astfel existenţa pe panta de V a dealului Cetăţii a unui cartier important al oraşului antic. Ceramică fragmentară, sec IV–VI, fragmente vase sticlă, mărgea sticlă, câteva monede. Urme a două locuinţe adâncite şi câteva gropi menajere aparţinând locuirii din sec. X–XI (P.D. şi colab.).

12. ***Histria***, com. Istria, jud. Constanța (**VI, VII, IX**). Petre Alexandrescu, Alexandru Suceveanu, responsabili; Catrinel Domăneanțu, Mircea Angelescu, Alexandru Avram, Monica Mărgineanu-Cârstoiu, Emilian Teleagă, IAB; Pierre Dupont, P. Sejalon, CNRS–Lyon; Crişan Muşețeanu, MNIR; Octavian Bounegru, FII; Virgil Lungu, MINAC; studenți FIB. Fonduri IAB, FII, CNRS, MINAC.

Sector X (C.D.). Cercetarea s-a concentrat în casetele P, U, V, Z. În casetele U şi V a reapărut dărâmătura de statuete, kaliptere şi chirpic ars, suprapunând latura de E a temeliilor olbiene; mare cantitate de țigle şi chirpic ars; fragmente ceramice elenistice târzii, câteva fragmente de statuete din lut ars şi o paletă de kantharos cu firnis negru şi cu grafitti. În casetele Z, T şi parțial U, a reapărut nivelul străzii pavate cu pietre şi fragmente ceramice orientate pe cât se pare N–S. S-a degajat până la a opta asiză fântâna identificată anterior; materialul ceramic din umplutură este unitar şi conține fragmente de amfore, ceramică de uz curent (căni), câteva fragmente de cupe ioniene cu decor în relief, vase indigene lucrate cu mâna, greutăți de război de țesut, două monede de bronz. Cu privire la funcționalitatea fântânii foarte îngrijit construite, piciorul unui vas şlefuit din antichitate şi aparținând probabil unui kernos ar putea indica existența aici a unui *bothros* (C.D.).

Sector Cuptoare (M.A., P.D., P.S.).

Sector Templu (A.A., M.M.C., E.T.).

Sector Domus (O.B., V.L., M.A.). S-a continuat cercetarea Domus IV, construit în sec. VI p.Chr. şi suprapunând restul de construcții datând din sec. II–III, refăcute în sec. IV. S-au obținut precizări privind planul inițial al complexului, deteriorat în momentul penultimului nivel (V A), bine individualizat în sector. În paralel, s-a continuat secțiunea care a dat în 1995 depozitul de amfore elenistice, identificându-se incinta romană târzie, care pare să o fi dezafectat pe cea romană timpurie şi măcar una dintre incintele greceşti.

Sector Basilica episcopală (A.S., O.B., C.M.). S-a început degajarea *atrium*-ului basilicii care pare a fi fost prevăzut în primele lui două momente de existență cu un portic. Penultimul nivel (V A) a fost surprins aici, reprezentând probabil resturile unei locuiri particulare, din moment ce se ştie, din cercetările anterioare, că basilica nu mai funcționa în acest moment. S-au găsit de asemenea urme sporadice ale ultimului nivel (V B) de la Histria (A.S.).

13. **Jurilovca, cap Dolojman, *Orgame/Argamum***, jud. Tulcea (**VI, VII, IX**). Mihaela Mănucu-Adameşteanu, responsabil; Monica Mărgineanu-Cârstoiu, IAB; Florin Topoleanu, Vasilica Lungu, Mihaela Iacob, Dorel Paraschiv, Vera Tudorache, ICEMT; Lucrețiu Bîrliba, FII; Medea Alexandrescu, Viorel Aron, FIB. Fonduri IAB, ICEMT.

Sector F E (M.M.A., M.M.C., M.A., V.A.). Obiective: – observații stratigrafice de verificare prin înlăturarea profilelor casetelor C 1 – C 17 (1991–1994); – consolidarea zidurilor monumentelor degajate; completarea studiului de urbanism. S-au confirmat principalele momente constructive observate anterior, cu evidențierea fazelor târzii ale „E D" (sec. V–VI) şi existența resturilor unor clădiri preromane („E G", „C H", „C C") din sec. IV–III a.Chr. Au fost identificate şi parțial cercetate încă două complexe, „E H" şi „C C", datând din sec. IV şi respectiv sec. III a.Chr., ambele construite din pietre legate cu pământ şi acoperite cu țigle. Ele par să aparțină rețelei de locuire racordate incintei contemporane lor. La V de „C C" groapă menajeră din prima jumătate a sec. V a.Chr. Multă ceramică, parțial întregibilă, 23 monede bronz greceşti şi romane, o monedă de aur de la Anastasius, teracote greceşti fragmentare, o gemă romană ş.a. (M.M.A.)

Sector Basilica II (F.T., M.M.C., D.P., L.B.). S-au demontat martorii dintre şirurile de casete A şi B, parțial C, în total, 12 casete. Noi observații stratigrafice şi constructive, în special la edificiul 5, aflat în colțul de NV al sectorului. S-au trasat trei casete noi, D 5–7. Materialul arheologic, în special ceramic, este reprezentat prin fragmente de amforă şi ceramică de bucătărie; cele câteva monede confirmă datarea nivelurilor romane târzii din sector (F.T.).

Sectorul extra muros (M.I., D.P.). Continuarea cercetărilor în suprafețele deschise în 1995; s-au degajat două încăperi ale edificiului F 6 şi un mormânt de înhumaţie roman târziu. Ceramică din sec. II–IV p.Chr. şi monede din sec. IV p.Chr. (M.I.)

Sector necropola tumulară (V.L., V.T.). Cercetările s-au concentrat în partea de N a necropolei. S-au continuat săpăturile începute în 1995 la un grup de tumuli din sec. VI a.Chr., urmărinde-se date noi pentru începuturile şi topografia necropolei. În cele două campanii au fost cercetate 14 morminte arhaice cu un bogat şi variat inventar ceramic, dominat de componenta greco-orientală: vase „wild goat", cupe cu benzi, vase-coloană, amfore de Chios şi de Lesbos, ceramică cenuşie. Se adaugă câţiva arybaloi corintieni, vârfuri de săgeţi. În ringul unui mormânt din sec. VI a.Chr., distrus, s-a găsit un askos attic cu figuri roşii, conţinând 39 de monede histriene din argint: 3 didrahme şi 36 oboli. Fragment de relief funerar din marmură din epoca elenistică. (V.L.).

14. **Lapoş**, jud. Prahova (**I**). Marin Cârciumaru, Roxana Dobrescu, IAB; Carol Căpiţă, FIB. Fonduri IAB. S-au săpat secţiunile XII–XV în sectorul de NE al poienii Roman. S-au descoperit 1769 piese litice atribuite Paleoliticului superior, dintre care cca 0,53% sunt unelte, după cum urmează: 7 gratoare, 1 persoar, 1 vârf şi o troncatură. Suporturile pe care au fost realizate sunt laminare; retuşele folosite pentru a obţine partea activă sunt de tipul direct, dar şi de tipul invers, ca în cazul vârfului. Suporturile se încadrează în faza „plin debitaj", remarcându-se o alegere a acestora (M.C., R.D.)

15. **Năeni**, com. Năeni, jud. Buzău, culmea Zănoaga (**III, IV, V**). Ion Chicideanu, IAB şi colectiv. Fonduri MJB. Săpăturile au urmărit, după o întrerupere de doi ani, controlarea zonei imediat învecinate mormântului triplu de înhumaţie, descoperit în 1993 şi locuirea din epoca bronzului timpuriu, situată pe panta de E. Mormântul, aparţinând unei etape târzii a culturii Monteoru, era izolat, fiindcă alte descoperiri funerare din aceeaşi epocă nu au mai apărut. În schimb, o groapă cu mult chirpic ars de la o construcţie incendiată, conţinând cioburi tipice Balinteşti, permite punerea ei în legătură cu mormântul amintit. S-a mai descoperit un mormânt de incineraţie în urnă, datând după ceramică din sec. V–IV a.Chr. În aceeaşi parte a platoului au apărut şi complexe din sec. IV p.Chr. Pe panta de răsărit s-a cercetat în continuare locuirea din epoca bronzului, nivelurile superioare – Zn. II b–a corespunzătoare nivelurilor Ic4 – 2–1 de la Sărata Monteoru. Pe aceeaşi pantă s-a mai descoperit o groapă cu oase de cal, depuse pe fund, databilă în sec. IV p.Chr. printr-o fibulă cu piciorul întors pe dedesubt, descoperită sub oase (I.C.).

16. **Nicolae Bălcescu**, com. Al. Odobescu, jud. Călăraşi, punctul „La Vii" (**I, V, X**). Alexandru Păunescu, Emilian Alexandrescu, IAB. Fonduri IAB. Aşezarea se află la cca 0,9 km SSV de şcoala şi biserica satului, pe malul lacului Călăţui, în zona numită „Barza" şi la cca 0,3 km S de „Podul Lupii" şi de „Fântâna lui Gh. Soare", la altitudinea absolută de 37 m. S-au efectuat două sondaje S. I şi S. II orientate V – E de câte 10 × 3 m şi 10 × 1 m, în scopul stabilirii stratigrafiei aşezării şi a limitelor ei. În fiecare din sondaje s-au înregistrat între 0 şi –2 m adâncime, câte 4 depozite succesive, dintre care primul conţinea fragmente ceramice Sântana de Mureş, al doilea fragmente ceramice geto-dacice şi ultimele, piese litice aurignaciene. În total s-au recoltat 198 piese litice, în majoritate atipice. Se remarcă suprafaţa mare de răspândire a pieselor, şi importanţa acestei aşezări aurignaciene târzii, prima de acest fel în această parte a Câmpiei Române (A.P., E.A.).

17. **Nufăru**, jud. Tulcea (**V, VI, XII**). Oana Damian, IAB; Corneliu Andonie, Elena Niţă, MMN; Emilian Gămureac, Adrian Robu, studenţi FIB. Fonduri MMN, IAB. Continuarea cercetării prin S. 1 Bufet, de 13 × 6,60 m, orientată E – V, pentru studierea interiorului aşezării fortificate bizantine şi depistarea unor urme de vieţuire anterioare acesteia. S-au înregistrat, în straturile

superioare din sec. XI, două locuințe adâncite (3 × 2,60 m și 3,90 × 3,20 m) și șase gropi menajere cu un bogat material arheologic. Locuințele erau sprijinite pe pari de lemn, aveau podele de lut și instalații de foc. Epoca getică este marcată de un strat de cultură și câteva complexe: două cuptoare, o vatră mare și trei gropi menajere. Materialul este databil între sec. IV–III a.Chr. și I a.Chr. – I p.Chr. Ceramicii locale tipice i se adaugă câteva importuri elenistice: fragmente ceramice cu firnis negru, o căniță pergameniană, amfore, două torți de amfore ștampilate, una de Thasos, după 340 a.Chr., cealaltă de Sinope, cca 260–250 a.Chr.; identificări N. Conovici (O.D.).

18. **Odaia Turcului,** com. Mătăsaru, jud. Dâmbovița (**III, X, XII**). Radu Băjenaru, IAB. Fonduri IAB.

Cercetările au continuat în S. A, deschisă în anul precedent. S-a săpat până la o adâncime medie de –1,80 m, fără a se epuiza stratul de cultură. Stratigrafic, s-a confirmat că așezarea se compune din mai multe niveluri încadrabile în bronzul timpuriu (cultura Glina și grupul Odaia Turcului). Au fost cercetate câteva gropi și resturile unei podele de locuință. Observații interesante s-au făcut în ceea ce privește structura valului de apărare al așezării. În solul vegetal s-a descoperit ceramică din sec. IV p.Chr. și din epoca medievală (R.B).

19. **Păcuiul lui Soare** și **Dervent**, com. Ostrov, jud. Constanța (**XII–XIII**). Petre Diaconu, Oana Damian, IAB; Emilian Gămureanu, Adrian Robu, studenți FIB. Fonduri IAB și MDJC.

Necropola medievală (sec XIII–XIV). Reluarea cercetării a dus la descoperirea a încă trei morminte de înhumație, fără inventar, orientate E–V, organizate în șiruri paralele și corespunzând tipologiei anterior stabilite din zona porții de N a așezării insulare.

Dervent. Printr-o secțiune orientată N–S, de 9,50 × 3,50 m, s-au descoperit zece morminte de înhumație, orientate V–E, dispuse în șapte șiruri paralele. S-a constatat practicarea înhumării individuale, înregistrându-se doar o reînhumare. Trei dintre morminte aveau inventar: obiecte de podoabă (mărgele din sticlă, cercel de argint, un inel de bronz și altul de argint) și o căniță cu smalț verde-oliv. Necropola este databilă în sec. XI (P.D., O.D.).

20. **Poienești**, jud. Vaslui (**II, V, VIII, X**). Mircea Babeș, responsabil, Daniel Spânu, IAB; Nicolae Miritoiu, Centrul de cercetări antropologice, București; studenții Vasile Andrei, Andrei Măgureanu, Diana Mureșan, Andrei Soficaru, FIB. Fonduri IAB. În capul de N al „Măgurii" s-au săpat s. 89–94, iar pe latura de E, parțial, s. 85 și 87–88, totalizând o suprafață de 513 mp. Au fost identificate 99 noi complexe și s-au înregistrat 357 obiecte și loturi de obiecte. Din necropola getică (sec. V–IV a. Chr.), practic epuizată (total 42 morminte de incinerație), a fost descoperit un singur mormânt, iar din necropola de tip Poienești – Lukașevka au apărut alte 13 morminte (total actual 222 morminte de incinerație). În partea de N a „Măgurii" au mai fost săpate 9 morminte carpice (șapte de incinerație și două de înhumație), datând din faza finală a acestei necropole, de acum practic apuizată (total 217 morminte, dintre care 138 de incinerație și 79 de înhumație, toate de copii). În suprafețele cercetate se mai aflau 17 complexe neolitice (Cucuteni A–B), o groapă din epoca bronzului (Noua) și 55 complexe (gropi, vetre, aglomerări pe nivel) din sec. III–IV p. Chr. Dintr-o lutărie situată pe marginea de E a „Măgurii" au mai fost salvate două morminte medievale de înhumație (total actual 21 morminte din sec. XIV–XVI) (M.B.).

21. **Satu Nou**, com. Oltina, jud. Constanța, „Valea lui Voicu" (**V, VI**). Mihai Irimia, UOC; Niculae Conovici, IAB. Fonduri IAB și UOC. În S. I a – c, carourile 11 N – 23 N, s-au cercetat complexele nivelurilor I și II, parțial și III, corespunzând toate, ultimei etape de locuire. (sec. I a.Chr. – primele decenii ale sec. I p.Chr.). De menționat descoperirea unei podine lungi de cca 5 m, în nivelul I, a unui cuptor cu gardină în nivelul II (c 11 N – 13 N) și, în nivelul II din S. I a, c 22, a unei vetre–altar de formă circulară. Ceramică autohtonă și elenistică fragmentară; 36 torți și gâturi de amfore ștampilate din sec. III a.Chr., corespunzând primei etape a locuirii getice (N.C., M.I.).

22. **Sărata Monteoru,** com. Merei, jud. Buzău, punctul Poiana Scoruşului **(III).** Responsabil Eugenia Zaharia, IAB; Ligia Bârzu, FIB; Adriana Moglau, FII. Fonduri MJB.

S-a lucrat în lărgirea de E a suprafeţei P7 (unde în 1952 s-a cercetat în întregime rugul de incineraţie din epoca bronzului, faza Ic_3, şi s-au făcut şi sondaje în depunerile de sub rug). A fost dezvelit un zid din bolovani mari de râu, zid atins în sondajul P7/1954. Zidul, orientat aproximativ SV–NE, este o incintă sacră (M Ic_4); a fost desfăcut pe o lungime de 9 m.

Pe traseul de NE al zidului s-a descoperit o groapă ovală (N–S) de ritual funerar (M Ic_4) care a deranjat şi demolat parţial pietrele. Groapa conţine foarte mult cărbune, cenuşă, pământ ars, ceramică, oase de animale, pietre. S-a scos pământul până la –1,40 m din caseta P91/1954, situată la S de P7, în scopul desfacerii din nou a unui mare complex din bolovani de râu, îngropat în 1954 (E.Z.).

23. **Snagov**, mănăstirea Snagov, jud. Ilfov **(III, V, XIII).** Gheorghe I. Cantacuzino, IAB. Fonduri IAB şi salvări. Sondaje de salvare în jurul bisericii, între zidurile ei şi drenul betonat din 1995. S-au descoperit urme din etapa târzie a epocii bronzului şi fragmente ceramice getice. S-au adăugat amănunte privind planul primei biserici (sec. XIV) şi tehnica de construcţie a acesteia: fundaţiile din piatră şi mortar aveau grosimea de 1, 50–1,20 m şi adâncimea de 0,85–0, 90 m în partea de E şi 1,05 m în cea de V. Biserica actuală a fost ridicată în interiorul vechii biserici, cu o decalare spre V. Vechea biserică avea trei abside şi era de proporţii deosebite, atingând la exterior lungimea de 26 m, lăţimea de 12,80 m, iar în dreptul absidelor laterale, 16,80 m; absida altarului era la exterior lată de 10 m. Se poate aşadar presupune că prima biserică a mănăstirii Snagov, atestată documentar în timpul lui Mircea cel Bătrân, avea un plan care a servit drept model bisericii ridicate în prima jumătate a sec. XVI (Gh.I.C.).

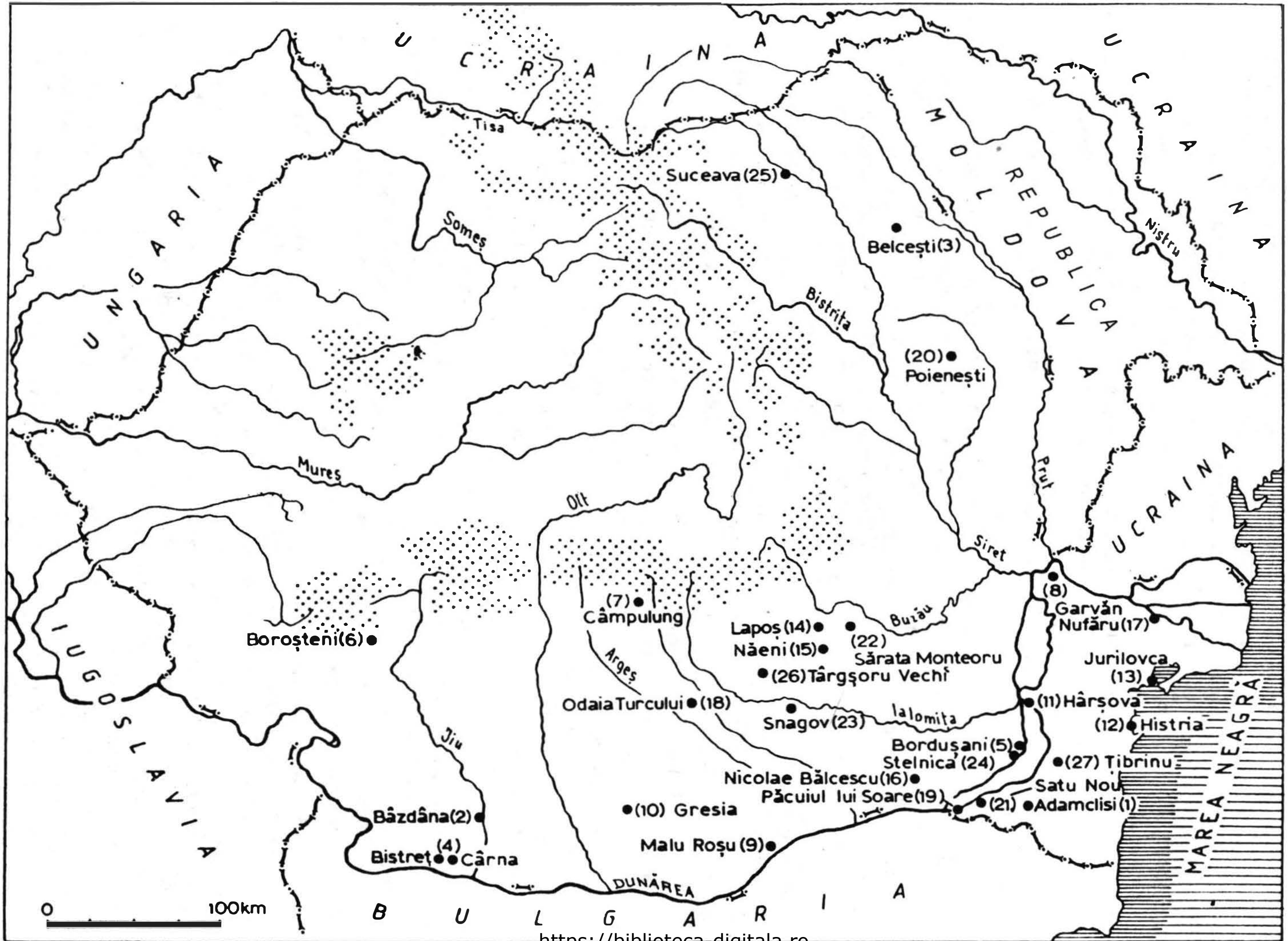
24. **Stelnica,** jud. Ialomiţa, „Grădiştea Mare" (**II, V, XII, XIII**). Niculae Conovici, IAB; Gheorghe Matei, MIS. Fonduri IAB, MIS. Au fost cercetate 17 morminte din necropola getică, dintre care unul dublu, o groapă Coslogeni, una neolitică, patru complexe medievale (două locuinţe cu cuptor) şi câteva complexe moderne întâlnite în săpătură, fără interes ştiinţific deosebit. S-a remarcat din nou tendinţa de grupare a mormintelor de înhumaţie spre marginea de E a necropolei, în vreme ce mormintele de incineraţie par a se grupa în partea de V a sectorului, deşi primele nu lipsesc nici aici. S-au cercetat: un mormânt medieval, 13 de înhumaţie getice, 3 de incineraţie cu groapa alungită şi unul cu groapa circulară şi osemintele depuse în urnă cu capac, tot getice. Pe ansamblul necropolei, din 193 de morminte getice cercetate, 92 sunt de înhumaţie, 65 de incineraţie cu groapa rotundă, 34 de incineraţie cu groapa alungită, şi unul incert. Mormintele getice descoperite în 1996 nu aduc nimic nou în privinţa riturilor şi ritualurilor folosite aici; ele confirmă doar existanţa unor zone marginale rezervate în special mormintelor de înhumaţie. În plus, au apărut şi unele criterii mai precise de datare, ca în cazul unei cupe attice din al treilea sfert al sec. IV a.Chr. (N.C.)

25. **Suceava,** biserica „Mirăuţi" **(XIII).** Mircea D. Matei, IAB, Florin Hău, Paraschiva Victoria Batariuc, MJS, arh. Gh. Sion, DMI, Monica Gogu. Fonduri Ministerul Culturii.

Săpăturile s-au efectuat numai în pronaosul bisericii, descoperindu-se 11 morminte, toate de înhumaţie, dintre care 3 în cavouri de cărămidă, iar 8 în gropi simple. Cel mai important dintre morminte a fost cel aparţinând primei soţii a voievodului Ştefan cel Mare, Evdochia de Kiev. Mormântul era marcat de o lespede funerară, din care s-au descoperit numai câteva fragmemte, pe unul dintre ele păstrându-se numele Evdochiei, iar pe altul data decesului: 25 noiembrie (din alte surse se ştie că anul morţii a fost 1467).

Un alt mormânt important a fost acela al unui prelat, identificat după resturile epitrahilului.

Starea de conservare a scheletelor este foarte rea, oasele păstrându-se numai sub forma unei pulberi gălbui. Mormintele au aparţinut sec. XIV–XVII. Ca piese de inventar s-au descoperit numai resturi din îmbrăcămintea înhumaţilor (M.D.M.).

UCRAINA
UCRAINA
UCRAINA
UNGARIA
IUGOSLAVIA
BULGARIA
MOLDOVA
REPUBLICA MOLDOVA
MAREA NEAGRĂ
Tisa
Someș
Mureș
Olt
Jiu
Argeș
Bistrița
Siret
Prut
Nistru
Buzău
Ialomița
DUNĂREA
Suceava(25)
Belcești(3)
(20) Poienești
(8) Garvăn
Nufăru(17)
Jurilovca (13)
(11) Hârșova
(12) Histria
(27) Țibrinu
Satu Nou
(21)
Adamclisi(1)
Borduşani(5)
Stelnica (24)
Nicolae Bălcescu(16)
Păcuiul lui Soare(19)
Snagov(23)
(26) Târgșoru Vechi
Lapos(14)
Năeni(15)
(22) Sărata Monteoru
(7) Câmpulung
Odaia Turcului (18)
(10) Gresia
Malu Roșu(9)
Boroșteni(6)
Bâzdâna(2)
(4)
Bistreț
Cârna
0
100km

26. **Târgşoru Vechi**, jud. Prahova **(VII, X, XIII).** Gheorghe Diaconu, responsabil, Gheorghe Alexandru Niculescu, IAB; Dan Lichiardopol, Nina Grigore, MPP; Florin Petrescu, absolvent şi opt studenţi FIB. Fonduri IAB, MPP.

Necropola sec. III–IV (Gh.D., Gh.A.N., D.L., F.P.). S-a cercetat extremitatea de NV a necropolei, în secţiunea S. I B I, descoperindu-se mormintele nr. 460 (incineraţie) şi 461 (înhumaţie), examinându-se şi nivelurile de locuire medievale târzii (pavaj din piatră de râu, ceramică, fragmente ceramice şi de piese din fier, oase de animale) şi nivelul roman (fragmente ceramice).

Biserica Albă (N.G.). Prin secţiunea S. 12, lungă de 12 m, trasată în exteriorul altarului, s-au identificat două orizonturi masive de înhumări. Cel mai vechi antrenează fragmente ceramice din sec. IV şi XIV–XV, iar al doilea îl suprapune. S-au descoperit 26 morminte şi foarte multe reînhumări din sec. XVII–XVIII. Stratigrafic, se constată că fundaţia bisericii, cu adâncimea de 1 m de la nivelul de călcare, străbate cele două rânduri de înmormântări. Aşadar, biserica fiind datată la cca. 1570, rezultă că cele două orizonturi de înhumări sunt anterioare acestei date. Succesiunea stratigrafică este următoarea: – nivel vegetal; – nivel de demantelare; – nivel de călcare; – reînhumări sec. XVII–XVIII; – biserica din sec. XVI; – înhumări orizont 1 şi 2 (sec. XIV–XV); – locuinţe sec. IV (N.G.)

27. **Ţibrinu**, com. Mircea Vodă, jud Constanţa (**I**). Alexandru Păunescu, IAB. Sondaj în punctul III de pe malul de S al lacului Ţibrinu. S-au identificat două niveluri de locuire gravettiene conţinând vetre simple, neamenajate, resturi osoase (mai ales de bizon şi obiecte litice). În zona aşezării, pe plajă, s-au găsit o aşchie de os perforată, uşor şlefuită pe suprafaţa internă, iar pe cea externă, uşor convexă, cu un decor incizat din trei şiruri de liniuţe în zig-zag, şi un canin de urs de peşteră perforat la partea apicală a rădăcinii caninului. Deşi nedescoperite în strat, aceste obiecte de artă sunt de atribuit mai degrabă nivelului I de locuire gravettiană (A.P.)

INDICE CRONOLOGIC

I	Paleolitic şi mezolitic: 3, 6, 9, 14, 16, 27.
II	Eneolitic, tranziţie: 3, 5, 11, 20, 24.
III	Epoca bronzului: 2, 4, 15, 18, 22, 23.
IV	Hallstatt: 2, 4, 15.
V	Latène: 1, 2, 4, 5, 9, 15, 16, 17, 20, 21, 23, 24.
VI	Epoca greacă şi elenistică: 12, 13, 17, 21.
VII	Epoca romană timpurie (sec. I–III): 1, 7, 8, 10, 11, 12, 13, 26.
VIII	Mediu extraprovincial (sec. I–III): 20.
IX	Epoca romană târzie (sec. IV–VII): 1, 8, 11, 12, 13.
X	Epoca migraţiilor (sec. III–VI): 16, 18, 20, 26 .
XI	Epoca migraţiilor (sec. VII–X): 8, 9.
XII	Epoca medievală (sec. X–XII): 8, 9, 11, 17, 18, 19, 24.
XIII	Epoca medievală (sec. XIII–XVIII): 11, 19, 23, 24, 25, 26.

ABREVIERI

CNMMI	= Complexul Naţional Muzeal „Moldova", Iaşi.
CNRS	= Centre National de la Recherche Scientifique, Franţa.
DMI	= Direcţia Monumentelor Istorice.

FIB = Facultatea de Istorie, Universitatea Bucureşti.
FII = Facultatea de Istorie, Universitatea „Al. I. Cuza", Iaşi.
IAB = Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan", Bucureşti.
IAIAC = Institutul de Arheologie şi Istoria Artei, Cluj.
ICEMT = Institutul de Cercetări Eco – Muzeale, Tulcea.
IPHP = Institut de Paléontologie Humaine, Paris, Franţa.
ISER = Institutul de Speologie „Emil Racoviţă", Bucureşti.
MCDPF = Ministère de la Culture, Direction du Patrimoine, Franţa.
MCM = Muzeul Callatis, Mangalia.
MDJC = Muzeul Dunării de Jos, Călăraşi.
MINAC = Muzeul de Istorie Naţională şi Arheologie, Constanţa.
MIS = Muzeul Judeţean de Istorie, Ialomiţa, Slobozia.
MJAP = Muzeul Judeţean Argeş, Piteşti.
MJB = Muzeul Judeţean Buzău.
MJG = Muzeul Judeţean Giurgiu.
MJS = Muzeul Judeţean Suceava.
MJT = Muzeul Judeţean Teleorman.
MMN = Muzeul Militar Naţional, Bucureşti.
MNC = Muzeul Naţional Cotroceni, Bucureşti.
MNIR = Muzeul Naţional de Istorie a României, Bucureşti.
MOC = Muzeul Olteniei, Craiova.
MPP = Muzeul Judeţean de Istorie Prahova, Ploieşti.
UC = Universitatea Craiova.
ULB = Université de Liège, Belgia.
UOC = Universitatea „Ovidius", Constanţa.

Notă. Am cuprins în această cronică, la fel ca în anii precedenţi, şi participările unor membri ai Institutului nostru la cercetări finanţate de către alte instituţii sau în colaborare. Totodată, am rezumat şi refăcut toate textele rapoartelor; o formă ceva mai detaliată pentru aceste cercetări, ca şi pentru toate celelalte din ţară, se poate găsi în caietul editat de Comisia Naţională de Arheologie, în îngrijirea doamnei Cornelia Stoica şi difuzat în tiraj restrâns cu prilejul celei de a XXXI-a Sesiunii naţionale de rapoarte de la Bucureşti din 12–15 iunie 1997.

Alexandru Barnea

CRONICA EPIGRAFICĂ A ROMÂNIEI (XVI, 1996)

de CONSTANTIN C. PETOLESCU

Anul epigrafic 1996 este marcat de apariţia a două importante contribuţii: culegerea de inscripţii externe privitoare la istoria Daciei (vezi mai departe **nr. 697**) şi catalogul amforelor ştampilate thasiene descoperite la Histria (**nr. 709**). Remarcăm iarăşi întârzierea apariţiei unor publicaţii importante ale muzeelor (Sargetia, Tibiscum etc., absente din această cronică; revista Pontica 27,1994 a apărut în 1996).

În structura cronicii intervine o schimbare: generalităţile epigrafice vor fi separate pe provincii (Dacia şi Moesia Inferior); de asemenea, pentru economie de spaţiu, apariţiile epigrafice din cuprinsul revistei SCIVA vor fi doar menţionate.

A) DACIA

Generalităţi

689. A. Ardeţ, *Amfora romană în Banat*, Tibiscum 8, 1993, p. 95–139; dintre exemplarele cu ştampilă, sunt citate:

a) p. 98, fig. 4 a–b: gât de amforă descoperit la Banatska Palanka, în Dunăre, purtând ştampila *OF OCLO* (publicată în IDR III/1, nr. 4); autorul mai citează o ştampilă descoperită la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, în săpăturile de la *domus procuratoris;* de la Sirmium se cunosc alte două ştampile (Olga Brukner, *Rimska keramika u Jugoslovenskom delu Provincije Donje Panonije*, Belgrad, 1981, p. 123, nr. 31, 33);

b) p. 100, fig. 11 a–b (după P. Bona, R. Petrovszky, P. Rogozea, StComCaransebeş 4, 1982, p. 201, pl. 16/4): *MMACSVR* (ligaturi *M+A, V+R*); ştampila mai este publicată de Doina Benea, Potaissa 3, 1982, p. 25, cu lectura: *MARC.SYR* (de unde este reprodusă în CEpR III, 1983, 228).

690. R. Ardevan, *Oescus şi Napoca. Observaţii epigrafice*, ActaMN 20, 1996, p. 55–62. Mici rectificări şi observaţii asupra unei inscripţii de la Oescus (AnnÉp, 1956, 230), menţionând o familie de *Aelii* din Napoca, înrudită cu Aelius Faventinus, *proc(urator) (ducenarius) Illyrici.*

691. Cl. L. Băluţă, *Lămpile romane din Muzeul Naţional de istorie a Transilvaniei*, ActaMN 33 (I), 1996, p. 89–113 (cele mai multe ştampilate, descoperite în Dacia).

692. H. Daicoviciu, I. Ferenczi, A. Rusu, *Dovezi epigrafice referitoare la participarea legiunilor II Adiutrix şi VI Ferrata la cucerirea complexului cetăţilor dacice din Munţii Sebeşului*, Sargetia 21–24, 1988–1991, p. 45–61; sunt reproduse, cu toate datele, cele două inscripţii pe blocuri de construcţie, deja incluse de I. I. Russu în IDR III/3, nr. 268–270. Despre *legio VI Ferrata*, vezi mai jos, **nr. 704**.

693. N. Gudea, *Die Nordgrenze der Provinz Moesia Superior in der Zeit des Bestehens Dakiens (106–275 n. Chr.)*, ActaMN 33 (I), 1996, p. 79–88; tratează despre: evoluţia sistemului

defensiv pe linia Dunării după cucerirea Daciei; fortificațiile de graniță și perioada de construcție; dislocarea trupelor (legiuni și auxilii); rețeaua rutieră de graniță; rolul militar-strategic al graniței de nord a provinciei Moesia Superior în sistemul de apărare de la Dunărea de Jos. Studiul este însoțit de bibliografie, precum și hărți, planuri de castre, ștampile tegulare.

694. Idem, *Note de lectură,* III. *Despre armata romană din provinciile dacice,* ActaMN 33 (I), 1996, p. 169–176 (note critice în legătură cu cartea lui Y. Le Bohec, *L'armée romaine sous le Haut-Empire,* Paris, 1989; o nouă ediție a acestei cărți a apărut în 1990).

695. Idem, *Note epigrafice,* IV. *Inscripții gnostice,* ActaMN 33 (I), 1996, p. 179–187 (ameliorarea lecturii inscripțiilor unor geme gnostice externe, cu referire la propria lucrare: N. Gudea, I. Ghiurco, *Din istoria creștinismului la români. Mărturii arheologice,* Oradea, 1988).

696. V. Moga, *Inscriptions inédites à Apulum,* în *Omaggio a Dinu Adameşteanu* (ed. M. Porumb), Cluj 1996, p. 183–186. Aceste inscripții sunt deja publicate în revista Apulum 32, 1995, p. 197–200 (vezi nr. 679–680 din seria precedentă a acestei cronici, precum și **nr. 707** din această serie).

697. C. C. Petolescu, *Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie* I, București, 1996 (240 p + VIII pl.; desenele în text); culegerea face parte din seria *Inscriptiones Daciae Romanae.*

Volumul strânge inscripțiile din zona occidentală a imperiului (Roma, nr. 1–85; Italia, nr. 86–168; Sardinia, nr. 169; Hispania Citerior, nr. 170–178; Baetica, nr. 179; Alpes Graiae, nr. 180–181; Gallia Narbonensis, nr. 182–185; Gallia Lugdunensis, nr. 186–192, Germania Superior, nr. 193–196; Germania Inferior, nr. 197; Britannia, nr. 198–241); repertoriul epigrafic este însoțit de indici și principalele concordanțe bibliografice.

698. C. C. Petolescu, *T. Antonius Cl. Alfenus Arignotus, procurator arcae Laevianae,* AUB (Istorie) 44, 1995 (apariție: 1997), p. 13–16.

Autorul continuă analiza carierei acestui personaj (vezi studiile anterioare publicate în Dacia, N. S. 31, 1987, p. 161–164; ZPE 110, 1996, p. 253–258), stabilind conținutul funcției de *procurator arcae Laevianae:* administrator al bunurilor unui notabil din Thyatira (Lydia, în provincia *Asia*), *Laevianus,* fiul lui *Callistratos* (TAM V/2, 983), confiscate probabil la începutul domniei lui Septimiu Sever.

699. Idem, *C. Arrius Antoninus și P. Helvius Pertinax într-o inscripție greacă de la Romula,* ArhOlt (s. n.) 11, 1996, p. 37–42.

700. Idem, *Unitățile auxiliare din Dacia romană (III),* SCIVA 47, 1996, 1, p. 21–38 (repertoriu cuprinzând *numeri*).

701. Idem, *Varia Daco-Romana* (XVIII). *Un Dac într-o inscripție din Apamea (Syria),* Thraco-Dacica 17, 1996, p. 187–188.

Discuție pe marginea unei inscripții funerare publicată de J. Ch. Balty și W. Van Rengen, *Apamea in Syria. The Winter quarters of Legio II Parthica. Roman Gravestones from the military cemeter,* Bruxelles, 1989, p. 28–29, pl. VII (= AnnÉp, 1993, 1577). *Ael(ius) Verecundinus*, fost pretorian, ajuns centurion în legiunea *IIII Scythica*, s-a născut *Ad Vatabos* în Dacia (probabil *Ad Batavos,* localitate neatestată până acum, dezvoltată fără îndoială pe lângă castrul unei trupe de batavi din Dacia; vezi în acest sens și remarca lui I. Piso despre *ala II Pannoniorum,* mai departe, nr. 706).

702. *La politique édilitaire dans les provinces de l'Empire romain (IIe–IVe siècles ap.J.-C.).* în *Actes du IIe colloque roumano-suisse, Berne, 12–19 septembre 1993,* editate de Regula Frei-Stolba și H. E. Herzig, Berna, 1995; dintre comunicările prezentate, reținem: Al. Suceveanu,

A propos de l'urbanisme dans la Dobroudja romaine (p. 11 sqq.); Adela Paki, *La colonisatin de la Dacie romaine* (p. 19 sqq.); R. Ardevan, *Die hadrianischen Städtegründen Dakiens* (p. 61 sqq.); D. Alicu, *L'amphithéâtre romain de Sarmizegetusa. Précisions chronologiques* (p. 75 sqq.); E. Iaroslavschi, *Sarmizegetusa Regia au temps de l'occupation romaine* (p. 101 sqq.); C. Pop, *Ulpia Traiana Sarmizegetusa: colons, religions, lieux de culte* (p. 107 sqq.); M. Bărbulescu, *La colonisation à Potaissa et ses effets sur le développement de la ville* (p. 119 sqq.); Adriana Rusu, *Les Illyriens en Dacie* (p. 145 sqq.) (= Sargetia 25. 1992–1994, p. 137–152); D. Protase, *L'antroponomastique thraco-dace et l'origine ethnique des porteurs dans les inscriptions de la Dacie romaine. Quelques observations* (p. 157 sqq.); Doina Benea, *Die Urbanisierung der Militärvici in Dakien. Einfluss der demographischen Faktoren auf ihre Entwicklung* (p. 231 sqq.).

703. I. Piso, *Les estampilles tégulaires de Sarmizegetusa*, EphemNap 6, 1996, p. 153–200; catalog şi studiu al ştampilelor pe ţigle şi cărămizi de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa.

704. R. Urloiu, *Notă asupra comandamentelor militare ale lui C. Iulius Quadratus Bassus*, SCIVA 47, 1996, 2, p. 155–158: în inscripţia onorifică de la Pergam apar câteva vexilaţii din legiunile Daciei, participante la primul război dacic: *legio IV Scythica* din Syria, o legiune necunoscută (după părerea lui R. Urloiu ar fi vorba de *legio VI Ferrata*; cea la care se face referire în inscripţia citată *supra*, **nr. 692**) şi *XII Fulminata* din Cappadocia.

Inscripţii recent descoperite

705. *Romula*. Mic fragment de diplomă militară, descoperit în cursul săpăturilor din cartierul artizanal (1995); 4,4 × 3,3 cm.

C. C. Petolescu, D. Bălteanu, SCIVA 47, 1996, 3, p. 335–338.

Intus:

....

A(nte) d(iem)..................
[L.? Se]mpronio *[Graccho ?]*
[co(n)s(ulibus)]
[L. Ae]milio *[Frontino]*
....

Extrinsecus:

....
[C. Pomp]oni *[Statiani]*
[L. Pulli] *[Zosimi]*
[P. Ocili] *[Prisci]*

Probabil anul 167 e.n.

706. Teregova (jud. Caraş-Severin). Fragment de cărămidă (18,5 × 18,5 × 5,5 cm) cu scriere cursivă (înainte de ardere).

I. Piso, EphemNap 6, 1996, p. 201–203.

[.......]ulus em[?it...]
[?Vale]rius [..........]
[......s]ub R(?)a[.....]
....

După *Tabula Peutingeriana* (VII, 4), la Teregova se localizează *Ad Pannonios;* vezi în această privință observația lui Piso (p. 201): «D'ailleurs, le nom supposé de la localité, *Ad Pannonios,* contient une indication claire sur la composition ethnique d'une première garnison» (despre această trupă: C. C. Petolescu, SCIVA 46, 1995, 1, p. 44–45, nr. 12).

707. *Apulum (municipium Septimium Apulense).* Altar de calcar descoperit întâmplător (1993) cu ocazia săpării fundației unei construcții. Este decorat, în partea superioară, pe trei laturi, cu un fronton cu acrotere și rozetă; deasupra, un loc de libații de formă pătrată (28 × 22,5 cm). Dimensiuni: 0,42 × 0,20 × 0,18 m.; nu se menționează înălțimea literelor. Ligaturi: r. 2 *M+E, T+I;* 3 *A+E, O+C;* 4 *B+F.* Alte particularități de grafie: r. 1 *APOLNNI* (dar hasta oblică din interiorul primului *N* este de fapt o spărtură a feței altarului; în locul respectiv sunt în realitate literele *LI*); r. 4, prima literă este probabil *L* (nu *I*).

V. Moga, Apulum 32, 1995, p. 201–204, nr. 3 (fotografii, desene).

Lectura lui V. Moga: *Apolnni Domestic(o), P(ublius) Proc(li) b(ene)f(iciarius) pr(aefecti) leg(ionis) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito);* editorul consideră că *Domesticus* este un nou epitet al zeului Apollo.

Lectura noastră:

Apollini,
Domestic(us)
P. Ael(ii) Proc-
l(i), b(ene)f(iciarii) pr(aefecti) leg(ionis),
5 *v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*

Domesticus era sclavul lui P. Aelius Proclus, fără îndoială militar din legiunea *XIII Gemina.*

708 (= XIII, 626). Gherla (jud. Cluj). Fragment de inscripție funerară descoperită în 1983, cu ocazia lucrărilor de extindere a CPL Gherla. Dimensiuni: 0,52 × 0,53 × 0,085 m; înălțimea literelor: 2,3–7 cm. Muzeul din Cluj (inv. V 34433).

R. Ardevan, Tibiscum 8, 1993, p. 75–78 (fără fotografie sau desen).

....
eques a[lae II]
[Pannon]iorum v[ix(it) ann(os)...];
Dines, s[ignifer alae]
ạc cu[rator...........

B) MOESIA INFERIOR

(Dobrogea)

Generalități

709. *Histria. Les résultats des fouilles* publicate de P. Alexandrescu, VIII: *Les timbres amphoriques,* 1. *Thasos,* de Alexandru Avram, București–Paris, 1996.

710. Vasilica Lungu, *Amfore ștampilate din nordul Dobrogei,* Pontica 27, 1994, p. 133–155 (catalogul cuprinde 63 ștampile de amfore; produse Thasos, Rhodos, Heraclea Pontica, Chersones).

711. Ligia Ruscu, *Die Wechselseitigen Aussenbeziehungen zwischen Einzelpersonen und Staaten in Bezug auf die Griechenstädte der Rumänischen Schwarzmeerküste*, EphemNap 6, 1996, p. 11–42 (străini la Histria, Tomis, Callatis; histrieni, tomitani, callatieni în străinătate).

712. S. Sanie, *Ceramică cu inscripţii şi ţigle ştampilate descoperite la Barboşi–Galaţi*, SCIVA 47, 1996, 2, p. 121–153.

Inscripţii recent descoperite

713–718. Inscripţii din *Tomis*, provenind din descoperiri întâmplătoare; păstrate la Muzeul de istorie Naţională şi Arheologie din Constanţa (MINAC).

713. *Tomis*. Fragment de stelă funerară (nu se menţionează roca; lipsă partea superioară a registrului sculptural – de unde a dispărut capul defunctei şi marginea dreaptă, cu o parte a inscripţiei); descoperire întâmplătoare (1979; în timpul săpării fundaţiei Hotelului Tineretului). Dimensiuni: 0,95 × 0,47 × 0,135 m. Înălţimea literelor: 7–8 cm în r. 1 şi 7; 4 cm în celelalte. MINAC (inv. 14197).

Maria Bărbulescu, A. Rădulescu, Pontica 27, 1994, p. 157–158, nr. 1, fig. 1 (foto, desen).

Sabidia [Ter-]
tulla P. Sa[bidi(i)]
f(ilia) vixit an(nis) XX[...];
P(ublius) Veraniu[s...-]
5 *cus, coni[ugi]*
bene mer[enti]
f(aciendum) c(uravit). H(ic) [s(ita) e(st)]

714. *Tomis*. Fragment de stelă funerară; descoperire întâmplătoare (1981), la săparea fundaţiei Muzeului de artă din Constanţa. Din relief se păstrează o parte din scena banchetului funerar; câmpul inscripţiei este mărginit de un cadru profilat cu ornamente vegetale. Dimensiuni: 0,54 × 0,56 × 0,18 m; litere înalte de 5,2–5,5 cm. MINAC (inv. 37703).

Bărbulescu, Rădulescu, Pontica 27, 1994, p. 158–161, nr. 2, fig. 2 (foto, desen).

D(is) M(anibus)
[..] Ripalio
[......PAT ....]
....

715. *Tomis*. Fragment de lespede de marmură (spartă în trei bucăţi); descoperire întâmplătoare (1977; la săparea unui şanţ de canalizare, în faţa Policlinicii nr. 2, „într-o zonă de necropolă"). În partea superioară, placa prezintă un fronton triunghiular cu acrotere, în care este redat un scut pe o lance). Dimensiuni: 0,26 × 0,41 × 0,06 (0,02) m; înălţimea literelor: 4–5 cm. MINAC (inv. 14196).

Bărbulescu, Rădulescu, Pontica 27, 1994, p. 161, nr. 3, fig. 3 (foto, desen).

Din inscripţie se păstrează câteva litere, citite astfel de editori:

D(is) M(anibus) L. Lael(ius)...
....................*TI.S*............

716. *Tomis*. Fragment de lespede de marmură; descoperire întâmplătoare (în 1983, pe terenul fostei ferme de stat din marginea cartierului Viile Noi). Dimensiuni: 0,42 × 0,58 × 1,05 m. Inscripţia era cuprinsă într-un profil (păstrat în partea superioară); înălţimea literelor: 5,5–6 cm; în r. 1, ligatura *R+E;* între litere, triunghiuri sau frunze de iederă. MINAC (inv. 32356).

Bărbulescu, Rădulescu, Pontica 27, 1994, p. 161–166, nr. 4, fig. 4 (foto, desen).

[Imp(eratore) C]aesare M. Au[relio Antonino Aug(usto) Armeniaco Part-]
[hic]o Medico [..]
[divi] Hadrian[i] nepote...

Autorii discută diferite posibilităţi de întregire a titulaturii imperiale. Dacă grosimea pietrei este într-adevăr de 1,05 m, atunci nu este vorba de o simplă „lespede", ci mai degrabă de un altar. Ablativul pare totuşi să indice o lucrare de construcţie, pe timpul împăratului Marcus Aurelius. Oricum, valoarea informaţiei este minimă.

717. *Tomis*. Colonetă de marmură, profilată sus şi jos; la bază prezintă un orificiu, în partea superioară altul (în care se află un crampon de fier, putând servi ca bază a unei statui). Dimensiuni: î. = 0,45, diam. = 0,165–0,19 m. Litere înalte de 1,8–2 cm. MINAC (inv. 7887).

Bărbulescu, Rădulescu, Pontica 27, 1994, p.168–170, nr. 6.

Σώσιππος
Καλλικράτους
Σιδώνιος
Θεᾶ Συρία
5 εὐχαριστήριον

Sosippos, fiul lui *Callicrates*, era originar din Sidon; o altă inscripţie tomitană menţionează o femeie originară din acelaşi oraş din Syria (ISM II, 290). Este prima atestare a zeiţei siriene *(Dea Syria)* la Tomis.

718. *Tomis*. Lespede de calcar (fragment), descoperită în 1992 cu prilejul demolării unei clădiri moderne. Dimensiuni: 0,30 × 0,40 × 0,357 m; litere înalte de 3–4 cm. MINAC (inv. 1510).

Bărbulescu, Rădulescu, Pontica, 27, 1994, p.168–170, nr. 6.

['Αγαθῆι Τύχηι]
῾Υπὲρ [τοῦ Αὐ-]
τοκράτορ[ος]
νείκης καί ὑπὲ-
5 ρ σωτηρίας κώ-
μης Απολλωνί-
ου...ANOI

Inscripţia atestă un nou toponim: Κώμη Απολλωνίου; acest sat se afla desigur în teritoriul oraşului Tomis, de unde piatra a ajuns în condiţii necunoscute la Constanţa.

719. *Capidava*. Stâlp miliar (calcar) descoperit în vara anului 1996, în cursul săpăturilor din cetate (stratul din a doua jumătate a sec. VII – începutul sec. VIII). Dimensiuni: î. = 2,45, diam. = 0,40 m.; litere înalte de 4–6 cm.

I. I. C. Opriş, M. Popescu, Thraco-Dacica 17, 1996, p. 189–190.

Imp(erator) Caes(ar)
T(itus) Aelius
Hadr(ianus) An-
5 *toninus*
Aug(ustus) Pius,
p(ontifex) m(aximus) t(ribunicia) p(otestate) XXII
co(n)s(ul) IIII p(ater) p(atriae),
Iul(io) Severo
leg(ato) Aug(usti) pr(o) pr(aetore)
10 *III (millia passuum)*

Anul 159. Despre guvernatorul menţionat: B. E. Thomasson, *Laterculi praesidum* I, Göteborg,1984, col. 135, nr. 88–89 (cu observaţiile editorilor acestui text epigrafic).

720. *Halmyris* (Murighiol, jud. Tulcea). Două fragmente dintr-o placă de marmură descoperite în 1986 (fragmentul mic, 0,28 × 0,24 × 0,08 m; acesta se ataşează la partea finală a inscripţiei) şi 1987 (fragmentul cel mare; 0,75 × 0,52 × 0,08 m). Litere înalte de 7 cm.

M. Zahariade, Pontica 27, 1994, p. 173–186, fig. 1–2 (foto) şi 4 (propunere de reconstituire grafică).

[Impp. Caess(aribus) Caio Aurelio Valerio Diocletiano]
[et M(arco) Aur(elio) Maximiano Piis Fel(icibus) Invictis Augg(ustis)]
[et Fl(avio) Val(erio) Constantio et Gal(erio) Val(erio)] Maximia[no]
[nobb(ilissimis) Caess(aribus) Germanicis max(imis) Got]hicis max(imis)
5 *[Sarmaticis max(imis) Britannicis] max(imis) Persicis*
[max(imis) post debellatas hosti]um gentes
[pro futurum in aeternu]m reipublicae
[praesidium constitue]r[unt]

Anii 301/302–305.

Inscripţia a fost reconstituită pe baza inscripţiilor de la Sexaginta Prista (AnnÉp 1966, 357), Transmarisca (ILS, 641) şi Durostorum (AnnÉp, 1936, 10). „Dedicaţia către cei patru tetrarhi *(sic)* trebuie să fi fost pusă la ordinul ducelui Scythiei..." (p. 183). Ablativul este menit să indice că lucrarea s-a făcut în timpul domniei acestora (în cele trei inscripţii citate, numele tetrarhilor este în cazul nominativ); subiectul în acest text epigrafic poate fi ducele Scythiei sau numele unei trupe.

RELIGIA DACO-GEȚILOR. ALTE MANIFESTĂRI DECÂT CELE MAJORE

Al III-lea Colocviu național al Catedrei de istorie antică și arheologie Cluj-Napoca, 14–15 noiembrie 1997

În zilele de 14–15 noiembrie 1997 s-a desfășurat la Cluj-Napoca, sub egida Universității Babeș–Bolyai, al III-lea Colocviu național al Catedrei de istorie antică și arheologie, pe tema „Religia daco-geților. Alte manifestări decât cele majore".

Cu toate că organizatorii colocviului nu au specificat care sunt acele manifestări diferite de cele „majore" ale religiei daco-geților, eforturile cercetătorilor participanți la colocviu s-au concentrat asupra posibilităților de interpretare a unor fenomene sau tipuri de descoperiri arheologice, ca expresii ale unor practici și cutume de factură religioasă. Comunicările și discuțiile s-au axat pe o problematică variată: gropi cu caracter cultic, incinte sacre, rit și ritual funerar, reprezentări iconografice și depuneri votive.

Lucrările Colocviului au fost deschise de decanul Facultății de Istorie, prof. M. Bărbulescu.

Gropi cu caracter cultic. Cea dintâi comunicare a fost susținută de V. Ursachi, care a prezentat groapa nr. 18 din așezarea de la Brad, cercetată în campania din 1974. Groapa, adâncă de peste 16 m și conținând chirpic ars, fragmente ceramice, unelte de os, fier, piatră etc., a fost interpretată de autor ca „puț votiv". Discuțiile care au urmat au pus însă în lumină faptul că, prin adâncimea ei, groapa putea servi ca cisternă sau ca fântână. Deși adâncimea actuală a nivelului de apă freatică este mult mai mare, în antichitate, situația putea să difere. Pe de altă parte, trebuie precizat că nu funcția gropii – aproape sigur o fântână –, ci semnificația astupării ei se cuvenea a fi judecată și argumentată în sens cultic sau profan.

Două complexe din cetatea dacică de la Racoș–Tipia Ormenișului au fost prezentate de Fl. Costea. Cercetările efectuate pe terasele acestei așezări au condus la identificarea unor depuneri de vase pe un nivel de pietre (pavaj), în prealabil amenajat prin ardere.

În continuare, A. Rustoiu a ridicat problema posibilității interpretării, ca resturi ale unor ofrande, a inventarelor gropilor conținând oase arse de animale și fragmente ceramice, descoperite alături de gropile cu schelete umane, din apropierea așezării dacice de la Wietenberg. Cercetătorul clujean a reamintit regula observată de C. Seraphin și verificată de curând și în săpăturile de la Sighișoara–Valea Dracului, potrivit căreia, deasupra osemintelor umane neincinerate din gropile de la Wietenberg a fost așternut un strat de cenușă. În discuțiile care au urmat s-a atras atenția asupra necesității efectuării unor analize paleozoologice care să elucideze modul în care au fost arse oasele respective (arderea înainte sau după curățarea oaselor de carne).

În expunerea sa, „Butuceni, noi manifestări ale credinței geto-dacice", O. Munteanu a exagerat semnificația descoperirii unor coarne de cerb în umplutura unei gropi din așezarea de tip Poienești–Lukaševka, de la Butuceni, afirmând neargumentat un presupus caracter ritual al acestui context. Participanții la colocviu au atras încă o dată atenția asupra necesității studiilor de paleozoologie în asemenea cazuri.

Incinte sacre. H. Pop și Al. Matei au prezentat „câmpul de gropi" identificat în interiorul incintei dacice de pe Măgura Moigradului. Observarea regulii potrivit căreia majoritatea gropilor erau astupate cu un strat de pietre, precum și conținutul lor (fragmente ceramice și piese de port), i-au determinat pe cercetătorii amintiți să presupună caracterul ritual al amenajării unora dintre ele. În consecință, s-a susținut ipoteza caracterului cultic, nu numai defensiv, al incintei de pe Măgura Moigradului. Totuși, trebuie precizat că cercetarea sitului de pe Măgura Moigradului se află încă într-o fază de început, care nu permite avansarea unor concluzii definitive.

S C I V A, tomul 48, nr. 4, București, octombrie–decembrie 1997, p. 391–393

În comunicarea „Observaţii asupra tipurilor de incinte sacre la geto-daci", V. Sîrbu a propus o clasificare a amenajărilor cu caracter cultic (şi nu ca în titlu a incintelor sacre) aparţinând sec. II a.Chr. – I p.Chr. (sanctuare circulare sau patrulatere, edificii cu absidă şi vatră, gropi cu schelete umane sau gropi de depunere a resturilor de ofrande etc.), observându-se că toate aceste obiective se situează întotdeauna în imediata apropiere a davelor.

În replică, I. Glodariu a arătat, în scurta expunere intitulată „Consideraţii privind lăcaşurile de cult daco-getice din epoca La Tène târzie", că în preajma unora dintre aşezările daco-getice nu există sanctuare (concluzie care s-ar putea datora însă stagiului nedefinitivat al cercetării). De asemenea, I. Glodariu a presupus datarea apariţiei sanctuarelor după mijlocul sec. I a.Chr., în contextul domniei lui Burebista şi al reformei religioase a lui Deceneu. Acelaşi cercetător a mai atras atenţia asupra faptului că practicarea unui cult într-un spaţiu consacrat nu presupune în mod necesar ridicarea unei „case a zeului"; construirea sanctuarelor ar trebui legată de apariţia unor culte cu caracter iniţiatic.

Rit şi ritual funerar. Trei dintre comunicările susţinute în cadrul colocviului de la Cluj au tratat probleme legate de ritul şi ritualul funerar al geţilor şi dacilor, cu prioritate în secolele II a.Chr. – I. p.Chr.

În prezentarea sa, „Aspecte privind ritul de înmormântare la dacii din estul Transilvaniei", cercetătoarea Viorica Crişan s-a referit la mormintele de incineraţie mai mult sau mai puţin sigure şi gropile cu oseminte umane identificate în interiorul unora dintre aşezările La Tène târziu din această regiune a ţării, în imediata apropiere a unor locuinţe.

Pe baza unor observaţii asupra câtorva morminte din Hallstatt-ul târziu şi La Tène-ul timpuriu (Ferigile, Tigveni Babe, Poieneşti şi Selişte), cercetătoarea C. Stoica a încercat să identifice anumite reguli de recoltare a resturilor cinerare şi de depunere a acestora în sau lângă urnă. S-a presupus că în urnă se introduceau mai întâi resturile cinerare ale oaselor de la picioare, apoi cele ale cutiei toracice şi în sfârşit oasele capului. Numărul de cazuri la care a făcut referire autoarea comunicării s-a dovedit însă nesemnificativ pentru a se putea confirma o astfel de regulă, iar în lipsa unor expertize antropologice, practicarea recoltării ordonate a osemintelor de pe rugul funerar rămâne ipotetică.

De asemenea, pentru atestarea unui cult al craniilor la geţi şi daci de-a lungul întregii perioade La Tène, aşa cum a propus cercetătoarea amintită, nu dispunem de suficiente argumente. Izvoarele literare nu sunt deloc grăitoare în acest sens, iar pe unele falere din tezaurele dacice a fost reprezentat bustul unor personaje – probabil divinităţi – şi nu s-a redat imaginea unor cranii. Expunerea unor cranii pe zidurile cetăţilor dacice, aşa cum înfăţişază una din scenele Columnei lui Traian, reprezintă mai curând expunerea unor trofee, nu a unor obiecte de cult şi trebuie explicată ca unul din actele de cruzime şi de intimidare, săvârşite de daci în timpul războaielor cu romanii.

Încercând să redea circuitului ştiinţific documentaţia păstrată fragmentar şi încă nepublicată a unei săpături efectuate de D. V. Rosetti acum mai bine de trei decenii la Cetăţeni, M. Babeş a prezentat o incintă de plan rectangular, din pietre legate cu pământ (probabil parapetul unei platforme), ridicată în jurul unui rug funerar şi a unui mormânt de incineraţie în groapă care conţinea podoabe şi o cămaşă de zale. Întregul ansamblu se datează după mijlocul secolului II a.Chr., eventual chiar în secolul următor. Structura acestei amenajări funerare, până în prezent unică în Dacia preromană, l-a condus pe cercetătorul amintit la analogii cu monumente din lumea elenistică, aşa cum indică şi alte obiecte cu caracter cultic, descoperite în urma săpăturilor lui D. V. Rosetti la Cetăţeni. M. Babeş a prezentat în acest sens o replică barbară a unui *thymatherion* (afumătoare – altar miniatural) descoperit în aceeaşi aşezare geto-dacică. Participanţii la discuţie au atras atenţia asupra legăturii stratigrafice incerte dintre incinta de piatră şi mormântul propriu-zis.

Reprezentări iconografice. Numărul restrâns de reprezentări iconografice realizate în Dacia secolelor I a.Chr. – I p.Chr. i-a determinat pe cercetători să acorde o atenție deosebită fiecărei noi descoperiri de acest gen. Este și cazul unui disc de lut, redând extrem de sumar un chip uman, descoperit de curând cu ocazia săpăturilor efectuate la o cisternă din interiorul cetății de la Sarmizegetusa Regia, și prezentat de Gabriela Gheorghiu. Cu toată simplitatea redării trăsăturilor – practic, au fost modelate numai forma nasului și a arcadelor, omițându-se ochii, gura, urechile etc –, această reprezentare antropomorfă a prilejuit autoarei comunicării o incursiune în larga problematică a simbolisticii și expresivității figurii umane.

Comunicarea prezentată de E. Iaroslavschi a fost dedicată torților metalice în formă de protomă de pasăre acvatică, descoperite pe terasa VIII de la Sarmizegetusa Regia. Tipul respectiv de torți zoomorfe a cunoscut o largă arie de răspândire în Imperiul roman, dar autorul comunicării a atras atenția asupra faptului că exemplarele descoperite la Sarmizegetusa sunt singurele realizate din fier. În ceea ce privește funcția cultică sau profană a vaselor pe care se fixau aceste torți, ca și poziția lor stratigrafică, s-au făcut mai puține precizări.

Manifestări votive. V. V. Bazarciuc a reluat prezentarea a două dintre depozitele de la Bunești și a accentuat importanța descoperirii în aceeași locuință a unui vas conținând șase idoli antropomorfi alături de alte piese din lut și a depozitului nr. 3, care cuprindea topoare și două călcâie de lance legate cu verigi. Nici de această dată auditoriul nu a fost edificat în privința relațiilor stratigrafice din descoperirea respectivă.

Comunicarea lui D. Spânu a abordat problema semnificației îngropării tezaurelor dacice de piese de argint, arătându-se mai întâi că depunerea tezaurelor a fost intenționată. Tezaurele au fost interpretate ca ansambluri de însemne ale anumitor funcții sociale. Pe baza unor analogii cu inventare funerare scordisce, tracice sau sarmatice s-a avansat ideea că îngroparea tezaurelor dacice ar putea avea o semnificație similară cu depunerea de obiecte în morminte. S-a făcut de asemenea observația că în unele cazuri a fost practicată o distrugere intenționată a obiectelor înaintea îngropării lor. Recunoaștera reprezentării unor fibule cu noduri în portul personajelor feminine de pe falerele de la Lupu ar indica faptul că aceste piese puteau fi considerate ca atribute ale unor divinități, iar renunțarea la astfel de obiecte ar constitui o dedicație cu caracter votiv.

În numeroasele lor intervenții, M. Babeș, D. Protase și M. Rusu au exprimat o serie de critici față de excesele celor care au atribuit un caracter cultic insuficient argumentat unora dintre descoperirile arheologice aduse în discuție, cum ar fi gropile așa-zise de „cult". Mesajul acestor intervenții reprezintă un îndemn la prudență, claritate metodologică și la stabilirea unor criterii riguroase de interpretare.

În încheiere aș dori să îmi exprim o opinie legată de problematica dezbătută și de titulatura colocviului de la Cluj. Prin „alte manifestări decât cele majore" ale religiei dacilor și geților, participanții la colocviu au subînțeles acele acte cultice și practici rituale identificabile arheologic. În toate comunicările s-au prezentat și interpretat descoperiri și fenomene arheologice cu posibile implicații religioase, făcându-se arareori și colateral referire la sursele scrise. Ar reieși că manifestările religioase prezentate de izvoarele literare antice sunt cele „majore", în timp ce manifestările religioase „minore" rămân să fie descifrate de arheologi. Un asemenea punct de vedere ar fi, în mod evident, eronat. Izvoarele literare oferă informații – și acelea fragmentare – despre panteonul getic și despre categoriile sociale cu funcții religioase din societatea geto-dacică, dar nu aflăm decât prea puțin, dacă nu deloc, despre practicile cultice și ritualurile din Dacia preromană. *Construirea sanctuarelor, practicarea ritualurilor funerare, a sacrificiilor umane și animale, săvârșirea diferitelor acte de devoțiune sunt oare manifestările „minore" ale unei mentalități religioase* ? Îmi permit să afirm că în colocviul de la Cluj au fost surprinse și dezbătute acele manifestări ***majore*** ale religiei dacilor și geților din secolele II a.Chr. – I p.Chr., care pot fi identificate pe baza cercetărilor arheologice.

Daniel Spânu

AL XVII-LEA CONGRES ASUPRA FRONTIERELOR ROMANE – ZALĂU, 1997

La început de septembrie, Zalăul a fost gazda a aproape 200 de specialişti în domeniul frontierei romane, istoriei militare romane şi arheologiei veniţi din lumea largă pentru al XVII-lea Congres Internaţional de Studii asupra Frontierelor Romane.

Timp de mai bine de 10 zile participanţii au avut ocazia să ia contact direct cu spaţiul actual, dar şi antic, al judeţului Sălaj şi al împrejurimilor lui, organizatorii încercând să combine latura pur ştiinţifică, de specialitate, cu cea turistică, de cunoaştere a obiceiurilor şi a locurilor.

În rândurile următoare voi încerca o prezentare generală a congresului, respectiv a acelei părţi legate strict de problema *limes*-ului roman. Pentru a simplifica economia acestor rânduri, mă voi referi în cele ce urmează la acele elemente principale care, în perioada 31 august – 10 septembrie s-au îmbinat într-un mod fericit, prin strădania organizatorilor: a) comunicări; b) excursii; c) publicaţii; d) expoziţii.

Comunicările ştiinţifice au fost repartizate în cinci secţiuni. În prima secţiune, generală, au fost prezentate lucrări teoretice despre frontiera romană şi rapoarte asupra cercetărilor întreprinse pe diferite secţiuni ale acesteia. De remarcat ar fi masiva participare din Germania şi Marea Britanie ca şi din Europa Centrală, dar şi absenţa cercetătorilor francezi, respectiv a prezentării zonei africane a *limes*-ului.

Rapoartele asupra săpăturilor efectuate în castre din *Britannia, Hispania,* cele două *Germaniae, Raetia, Noricum, Pannonia superior,* cele două *Moesiae,* şi cele trei *Dacae* au fost susţinute în cadrul celei de-a doua secţiuni.

Secţiunea a treia a concentrat contribuţiile la cercetarea armatei romane şi a istoriei militare, respectiv asupra unor trupe anume: *legio XX Valeria Victrix, legio I Adiutrix, legio IIII Flavia Felix, legio XI Claudia, legio IV Scythica* etc.

O altă secţiune s-a ocupat de viaţa cotidiană a soldatului roman, aşa cum este ea ilustrată de descoperirile de *vici,* piese de uz casnic şi personal, piese de armament şi echipament militar.

Secţiunea a cincea a grupat comunicările având ca subiect relaţiile de la frontieră, aspectele etnice şi influenţele reciproce dintre romani şi populaţiile din *Barbaricum.*

Excursiile au alternat cu zilele de comunicări ştiinţifice. Cea dintâi a avut ca subiect complexul *Porolissum,* linia de turnuri de observaţie, *Porta Mesesina,* trecerea din *Barbaricum* în Imperiu. În timpul celei de-a doua excursii s-au vizitat săpăturile de la Românaşi/*Largiana,* Romita/*Certiae* şi Tihău, pentru ca într-una dintre zilele următoare să fie parcurs un alt segment al liniei de turnuri de observaţie şi să se viziteze castrul de la Buciumi. În fine, o a patra excursie a avut ca obiectiv castrul de la Bologa/*Resculum.*

În afară de acestea au fost organizate şi o excursie *ante*-congres (traseul Budapesta/*Aquincum* – Nyiregyháza – Satu Mare – Şimleul Silvaniei – Zalău) şi una *post*-congres (traseul Zalău – Cluj-*Napoca* – Turda/*Potaissa).*

Publicaţii. În cadrul congresului a fost pusă la dispoziţia participanţilor o bogată documentaţie asupra *limes*-ului din zonă, apreciată de participanţi ca foarte utilă pentru orientarea pe teren şi, în acelaşi timp, ca un gest de bunăvoinţă din partea gazdelor, nu foarte frecvent la manifestările de acest gen (din punctul de vedere al varietăţii şi cantităţii).

Sub titlul generic *Ghid al monumentelor arheologice din Dacia Porolissensis,* au fost publicate, în ediţie bilingvă româno-germană, opt scurte ghiduri ale obiectivelor arheologice prezentate pe parcursul congresului: Bologa/*Resculum* (N. Gudea), Buciumi (N. Gudea), Românaşi/*Largiana* (D. Tamba), Romita/*Certiae* (A. Matei, I. Bajusz), Moigrad–Pomet – *Porolissum* 1 (N. Gudea), Gilău (D. Isac), *Potaissa*/Turda (M. Bărbulescu), *limes*-ul de pe Munţii Meseş.

Acta Musei Napocensis (34/I) au reunit două volume sub semnăturile cercetătorilor români: *Contribuţii la cunoaşterea armatei romane din provinciile dacice* şi *Contribuţii la cunoaşterea vieţii materiale a soldatului roman în provinciile dacice.*

Corespunzând, am putea spune, tematicii celei de-a cincea secţiuni a congresului, numărul special din Acta Musei Porolissensis reuneşte studii asupra relaţiilor dintre *Romani şi barbari la frontierele Daciei.*

Cu aceeaşi ocazie Römisch-Germanisches Zentralmuseum din Mainz a publicat, sub forma unui supliment al anuarului său dedicat Institutului de Arheologie şi Istoria Artei şi Universităţii „Babeş-Bolyai" din Cluj-Napoca, lucrarea lui Nicolae Gudea, *Der Dakische Limes. Materialien zu seiner Geschichte.*

Expoziţii. Având, din păcate, doar un caracter temporar, cele două expoziţii organizate cu prilejul congresului s-au dovedit de un real folos nu numai pentru cercetătorii din străinătate, ci şi pentru cei români.

Astfel, la Muzeul Judeţean de Istorie şi Artă din Zalău au fost prezentate, cu ajutorul fotografiilor aeriene, ştampilelor tegulare şi planurilor realizate în urma săpăturilor arheologice castrele din *Dacia Porolissensis.*

La Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca a fost vernisată expoziţia naţională *Miles Romanus in provincia Dacia,* în cadrul căreia au fost expuse peste 250 de piese descoperite în situri arheologice de pe *limes*-ul dacic, în *villae rusticae,* dar şi *extra fines provinciae,* scopul expoziţiei fiind acela de „a ilustra cultura materială şi într-o oarecare măsură cea spirituală a soldatului şi veteranului ajuns în nordul Dunării", după cum declara coordonatorul general al expoziţiei în rândurile de introducere din Catalog.

Aceasta ar fi o scurtă prezentare a Congresului Frontierei Romane de la Zalău. Despre celelalte aspecte legate de latura turistică, organizatorică etc., nu este locul acum să vorbim. Atâta timp cât scopul acestui gen de manifestări este contactul şi schimbul de opinii şi idei dintre cei care şi-au dedicat strădania studierii problemelor legate de *limes*-ul roman, în special, şi de imperiu, în general, dincolo de micile inadvertenţe cauzate de varii motive, se poate spune că manifestarea a fost o reuşită, mai ales dacă ţinem seama de spaţiul şi de timpurile în care s-a desfăşurat.

Cristina Alexandrescu

CORNELIU N. MATEESCU

1911–1997

Îndoliată adunare*,

Îmi revine greaua şi dureroasa sarcină de a evoca în fața dumneavoastră complexa personalitate care a fost Corneliu Mateescu, unul dintre cei mai interesanți, mai riguroşi, mai severi membri ai breslei noastre. Lunga sa existență reprezintă pentru noi cei care am rămas un exemplu de dăruire totală pentru ştiință, de rigoare neabătută în exersarea ei, dar şi de inegalabilă rectitudine morală şi aproape supraomenească disciplină.

Corneliu Mateescu, născut la 26 mai 1911 în comuna Grădiştea, jud. Vlaşca (împlinise de curând 86 de ani), a fost unul dintre cei mai străluciți şi mai fideli elevi ai prof. Ion Andrieşescu, al cărui rol în dezvoltarea arheologiei româneşti nu a încetat să-l cinstească şi să-l evoce mereu. Excelent profesor secundar, asistent universitar (până în 1950), Corneliu Mateescu şi-a desfăşurat apoi o bună parte din activitate la Muzeul Național de Antichități (din 1956, Institutul de Arheologie al Academiei). În acest cadru, dar şi în afara lui, Corneliu Mateescu a dezvoltat o carieră de avangardist, în bună parte neînțeleasă de unii dintre colegii săi, chiar dintre aceia care au deținut funcții de conducere în cercetarea românească.

* Cuvântare la parastasul din 26 iulie 1997.

Cu o clarviziune de novator, el a înțeles, încă din anii '60, că abordarea studiului neoliticului din țara noastră – dar de fapt a oricărei civilizații mai vechi sau mai recente – nu se poate realiza decât într-o formulă globală, interdisciplinară, în care examenul resturilor arheologice trebuie îmbinat cu acela al întregii ambiențe a epocii, timpului, solului, climei, faunei, florei etc., adică a ceea ce numim abia acum *ecologie*.

Tot colegul nostru dispărut a abordat, cu aceeaşi novatoare perspicacitate, problemele ideilor şi practicilor religioase. Decodificarea unora dintre splendidele decoruri ornamentale de pe ceramica Vădastra – împreună cu alți distinşi specialişti – a fost de asemenea o nouă cale deschisă cercetărilor viitoare. Studiile sale asupra civilizației Vădastra, pe care le-a întreprins recurgând la colaborarea unora dintre cei mai străluciți specialişti în disciplinele de frontieră, sunt de aceea un model de perfecțiune. Ele au – desigur prin rigoarea excepțională a metodei – perenitatea care din nefericire nu caracterizează multe contribuții arheologice ale altor colegi. Corneliu Mateescu a fost, fără îndoială, un pionier al unei arheologii globale viitoare, care astăzi este deja practicată în unele țări din Europa Occidentală şi SUA.

De aceea personalitatea sa ştiințifică larg apreciată, mai ales în mediile înalte ale ştiinței din afara granițelor țării noastre, are un prestigiu inegalabil. El este sporit de discreția, de mândria, de caracterul de bronz cu care Dumnezeu l-a dăruit pe Corneliu Mateescu. Natura sa eroică, care s-a distins strălucit în luptele din cel de-al doilea Război Mondial, a impresionat pe mulți dintre colaboratorii şi prietenii săi, cei care au ştiut să-i aprecieze delicatețea sufletească, mândria şi prestanța discretă, chiar eleganța prezenței sale.

Îl vom iubi mereu pe Corneliu Mateescu. Fie-i țărâna uşoară!

Petre Alexandrescu

BIBLIOGRAFIE

1. *Seminarul de arheologie preistorică*, RPAN 2–4, 1940, p. 59 (în colaborare cu M. Petrescu Dîmbovița).
2. *Şantierul arheologic Cerna – Olt*, SCIV 6, 1955, 3–4, p. 391–409 (în colaborare cu C. S. Nicolaescu-Plopşor).
3. *Săpături de salvare şi cercetări aheologice la Vădastra şi în împrejurimi*, SCIV 6, 1955, 3–4, p. 447–457.
4. *Săpăturile aheologice de la Cruşovu*, Materiale 3, 1957, p. 103–114.
5. *Săpături aheologice la Vădastra*, Materiale 5, 1959, p. 61–74.
6. *Săpături aheologice la Vădastra*, Materiale 6, 1959, p. 107–115.
7. *Deux outils de silex paléolithiques de Vădastra*, Anthropoziokum 8, 1959, p. 7–16 (în colaborare cu Em. Protopopescu-Pake).
8. *Contribuție la studiul monedelor lui Mircea cel Bătrân: un ducat găsit la Vădastra*, SCN 3, 1960, p. 279–286.

9. *Săpături aheologice la Vădastra,* Materiale 7, 1961, p. 57–62.
10. *La plus ancienne phase de la civilisation de Vădastra, Vădastra I, à la lumière des nouvelles fouilles de Vădastra,* în *Bericht über den V. Internationalen Kongress für Vor- und Frühgeschichte, Hamburg 1958*, Berlin, 1961, p. 529–534.
11. *Săpături aheologice la Vădastra,* Materiale 8, 1962, p. 187–192.
12. *Principaux résultats des nouvelles fouilles de Vădastra,* Archeologické Rozhledy 14, 1962, 3, p. 404–420.
13. *Contribution à l'étude des huttes à la fin du XIVe siècle d'après une découverte à Vădastra,* în *VIe Congrès International des Sciences Anthropologiques et Ethnologiques, Paris 30 Juillet–6 Août 1960* II, 1, Paris 1963, p. 577–581.
14. *Contribution à l'étude de la civilisation de Vădastra, phase Vădastra II (d'après les nouvelles fouilles de Vădastra),* în *Atti del VI Congresso Internazionale delle Scienze Preistoriche e Protoistoriche,* II, *Comunicazioni – sezioni I–IV,* Roma, 1965, p. 258–263.
15. *Dionisie Pecurariu (1876–1960),* RevMuz 2, 1965, 3, p. 241.
16. *Contribution à l'étude du climat de la station de Vădastra du Paléolithique supérieur à la fin du Néolithique,* Bulletin de l'Association française pour l'étude du Quaternaire 4, 1967, p. 271–279 (în colaborare cu Arlette Leroi-Gourhan şi Em. Protopopesu-Pake).
17. *Cercetări arheologice şi săpături de salvare la Fântânele,* SCIV 19, 1968, 2, p. 283–292 (în colaborare cu Mircea Babeş).
18. *Cuptoare de ars oale din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea descoperite la Vădastra,* SCIV 19, 1968, 4, p. 613–619.
19. *L'apport des donnés géologiques et paléolithiques aux recherches archéologiques* Zephyrus 19–20, Salamanca, 1968–1969, p. 27–32 (în colaborare cu Em. Protopopescu-Pake).
20. *Formation des couches de civilisation de la station de Vădastra en rappot avec le sol, la faune malacologique et le climat.* Quartär 20, 1969, p. 135–162 (în colaborare cu Em. Protopopescu-Pake şi Al. V. Grossu).
21. *Un maestru al desenului arheologic, Dionisie Pecurariu,* SCIA, seria arta plastică 17, 1970, 2, p. 281–288.
22. *Un bordei din epoca lui Mircea cel Bătrân descoperit la Vădastra*, Materialc 9, 1970, p. 337–344.
23. *Methode und Vorrichtung zur geometrischen Rekonstruktion der „Getreidegruben"*, Archeologiké Rozhledy 22, 1970, 5, p. 596–598 (în colaborare cu Sylviu Comănescu).
24. *Contribution à l'étude des fossés néolithiques du Bas-Danube: la fossé de Vădastra,* în *Actes du VIIe Congrès International des sciences Préhistoriques et Protohistoriques, Prague 21–27 Août 1966*, Praga, 1970, 1, p. 456.
25. *Observations sur le radius des bovins utilisés à la traction dans la phase Vădastra II (Néolithique moyen),* în *Proceedings VIIIth International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences 1968*, Tokyo–Kyoto, 1970, p. 156 (în colaborare cu Basile Gheţie).
26. *Săpături arheologice la Vădastra (1960–1966),* Materiale 9, 1970, p. 67–75.
27. *Le Paléolithique de Vădastra,* în *VIIe Congrès International des Sciences Anthropologiques et Ethnologiques, Moscou, 3 Août–10 Août 1964,* Moscova 1970, p. 366–371.
28. *Centenarul săpăturilor de la Vădastra,* SCIV 22, 1971, 4, p. 643–650.
29. *Measurement and presentation of archaeological features excavated below ground: principles and practice,* în *The Archaeological and Historical Sciences*, Edinburgh 1971, p. 415–421 (în colaborare cu Sylviu Comănescu).
30. *Le chien du Néolithique moyen de Vădastra (Roumanie),* l'Anthropologie 75, 1971, 5–6, p. 357–368 (în colaborare cu Vasile Gheţie).
31. *Bestimmung und Darstellung im Raum der „Getreidegruben" anhand einer Grube von Vădastra,* Zephirus 21–22, 1970–1971 (în colaborare cu Sylviu Comănescu).

32. *L'emploi des bovins pour la traction pendant la phase Vădastra II, Néolithique moyen,* Zephirus 21–22, 1970–1971, p. 99–104 (în colaborare cu Vasile Gheţie).
33. *Studiul geometric şi arheologic al gropilor „de bucate",* SCIV 23, 1972, 3, p. 357–360 (în colaborare cu Sylviu Comănescu).
34. *Emanoil I. Protopopescu-Pake,* SCIV 23, 1972, 3, p. 475–476.
35. *Der Grab der Niederlassung von Vădastra. Beitrag zum Studium der neolithischen Graben an der unteren Donau,* Dacia, N. S. 16, 1972, p. 29–37.
36. *Săpături arheologice la Vădastra (1970),* Materiale 10, 1973, p. 19–23.
37. *Determinarea şi reprezentarea spaţială a „monumentelor" arheologice cu volum utilitar săpat în pământ (principiu şi dispozitiv de lucru),* Cumidava 7, 1973, p. 57–66 (în colaborare cu Sylviu Comănescu).
38. *Le mouton néolithique de Vădastra (Roumanie),* L'Anthropologie 78, 1974, 1, p. 5–16 (în colaborare cu Vasile Gheţie).
39. *Remarks on cattle breeding and agriculture in the middle and neolithic on the lower Danube,* Dacia, N. S. 19, 1975, p. 13–18.
40. *Pamfil Polonic,* SCIVA, 26, 1975, 2, p. 293–294.
41. *N. Beldiceanu,* SCIVA, 27, 1976, 1, p. 131.
42. *L'élevage et l'utilisation des bovins au Néolithique moyen et tardif du Bas-Danube et du sud des Balkans,* L'Anthropologie 8, 1977, 1, p. 115–128 (în colaborare cu Vasile Gheţie).
43. *Contribution to the study of neolithic dwellings in Romania: a dwelling of the second phase of the Vădastra culture (middle neolithic),* Dacia, N. S. 22, 1978, p. 65–71.
44. *L'élevage et l'utilisation des animaux pendant le Néolithique moyen à Vădastra (Roumanie),* Zephirus 28–29, 1978, p. 135–145 (în colaborare cu Vasile Gheţie).
45. *Profesorul Radu Vulpe la 80 de ani,* Drobeta, 1980, p. 237–238.
46. *Generalul Nicolae Mavros (1781–1868)* , Drobeta, 1980, p. 239–240.
47. *George Cantacuzino* (1900–1977), Drobeta, 1980, p. 241–242.
48. *Figurine anthropomorphe en argile de Vădastra en rapport avec un ritual d'accouchement du Néolithique moyen au Bas-Danube,* L'Anthropologie 84, 1980, 2, p. 183–197 (în colaborare cu J. Voinesco).
49. *Mathematical study of the mechanico-structure of the cranial vault (applied to a cranium discovered at Vădastra dating from the transition period from the neolithic to the bronze epochs),* Dacia, N. S. 25, 1981, p. 33–40 (în colaborare cu Sylviu Comănescu şi Horia Dumitrescu).
50. *Concerning the white paint employed for decorating the pottery of Vădastra II phase at Vădastra,* Quartär 37–38, 1987, p. 201–234 (în colaborare cu Gh. Gâţă).
51. *Dionisie Pecurariu*, SCIVA 38, 1987, 2, p. 195–196.
52. *Ecaterina Dunărenu-Vulpe. Seventy years in the service of archaeology.* Dacia, N. S. 37, 1993, p. 325–330.

Al. Păunescu

MIHAI SÂMPETRU

1928–1996

În luna iulie 1996, mă aflam pentru cercetări arheologice la Adamclisi, loc al unei colaborări îndelungate cu Mihai Sâmpetru, când am aflat ştirea dureroasă a plecării premature a lui dintre noi. Acolo, la Adamclisi, cât am fost împreună an de an, din 1969, nu era zi în care să nu discutăm, de la stadiul cercetării la chestiuni zilnice sau filosofie şi multe, multe altele. Iar de când n-a mai putut fi prezent acolo, după 1990, aproape nu era zi în care să nu-l amintim cu un prilej sau altul, până în ultima lui zi şi după aceea. S-a stins singur, cum obişnuia să stea, acasă, la 25 iulie 1996, când o bună parte a grupului cu care lucrase mai înainte se găsea la Adamclisi.

De atunci am tot socotit cât – *non multa sed multum* – a lăsat în scris arheologiei româneşti şi, pe lângă aceasta, cât de mult lasă de gândit, fie şi numai discuţiile avute cu el pe teme atât de diverse – chiar extrem de diverse –, de la cele de specialitate la politică sau de la etică ori religie până la sport; toate acestea şi altele îl transfigurau, fiecare în parte, într-un interlocutor pasionat, plin de spirit şi foarte bogat în cunoştinţe, de cele mai multe ori imbatabil de exacte. Ca multora dintre noi ca trăitori prin deceniile deformante ale comunismului, nu i-a lipsit, fireşte, disimularea, uneori accentuată, din motive lesne de înţeles dacă îi revedem datele biografice şi epoca dramatică prin care a trecut*. Foarte puţini au

* Mulţumesc şi pe această cale dlui Petre Roman, directorul IRT, pentru documentaţia şi informaţiile puse la dispoziţie încă înaintea apariţiei necrologului din Thraco-Dacica 17, 1996, p. 291 urm. Nu am mai reluat aici unele detalii deja publicate în revista citată, după cum am preferat numele Mihai Sâmpetru fără Ion (cum apare întregit în loc. cit.), pentru că regretatul nostru coleg şi-a semnat toate lucrările publicate cu un singur prenume (n.a.).

ştiut, de exemplu că, născut la 7 noiembrie (sic!) 1928, în com. Independenţa (fostă Bairamdede) din jud. Constanţa, era fiu de preot şi de învăţătoare. A urmat cursul primar la Dorobanţu, în acelaşi judeţ (mai spre nord), adică acolo unde se mutaseră părinţii. Nu ştim cu ce ochi va fi văzut atunci Dobrogea, dar i-a fost de mare folos, ulterior, în experienţa arheologică dobrogeană, că tocmai Adamclisi, loc al unei munci de o viaţă, se afla în apropierea drumului dintre cele două comune ale copilăriei sale. Şi iarăşi puţini ştiu că, după prima parte a liceului urmat la Braşov, la „Andrei Şaguna", pe cea de-a doua, la Tulcea, nu a reuşit să o încheie deoarece, în 1948, a fost arestat pentru motive politice. Revenit după un an, a aflat că tatăl său murise ca deţinut politic la Galaţi. Fizic, dar şi psihic, aceste drame i-au marcat, cu unele deosebiri, toţi anii pe care i-a mai avut de trăit; dacă după 1989 s-a deschis mult mai mult către unii colegi decât înainte, tromboflebita dobândită în detenţie s-a agravat de la an la an, grăbindu-i sfârşitul.

A reuşit, în 1952, să încheie liceul la „Sf. Iosif", în Bucureşti, şi să susţină bacalaureatul, intrând în acelaşi an la Facultatea de Istorie a Universităţii din capitală, după care, cu o ascensiune profesională mereu încetinită de piedici diverse, să lucreze la Muzeul de Istorie al oraşului Bucureşti şi, din 1959, la Institutul de Arheologie din Bucureşti, unde am fost colegi aproape 21 de ani. O conjunctură favorabilă pentru el a făcut ca, de la 1 iunie 1989, să se fi transferat la Institutul Român de Tracologie, tocmai într-un moment în care urma să se pensioneze. Aşa s-a făcut că, după 1989 şi într-un context managerial remarcat de lumea arheologică de la noi drept extrem de mobil şi eficient, Mihai Sâmpetru a putut recupera, până la ultima de sus, treptele cuvenite în cercetare, susţinându-şi între timp şi doctoratul, în acelaşi institut, în anul 1994.

Lista lucrărilor regretatului nostru coleg, pe care o adăugăm acestor rânduri, nu ilustrează decât o parte a capacităţilor sale de cercetare, cu precădere ilustrate sau cunoscute în segmentul atât de important al istoriei şi arheologiei mileniului întâi al erei creştine. Aşa de pildă, chiar şi trunchiat de Editura Academiei, cum a apărut, volumul al II-lea din seria *Tropaeum Traiani* va rămâne multă vreme o operă de referinţă greu de contrazis, cel puţin în privinţa datării şi interpretării arheologice a complexului de pe dealul Monumentului Triumfal al lui Traian de la Adamclisi. După cum, cel puţin la fel de importante rămân contribuţiile aduse la cercetarea celor două cartiere antice târzii (de la Histria şi Tropaeum Traiani), cuprinse în teza de doctorat şi publicate în 1994 la Institutul Român de Tracologie. Cunoscător direct, prin propriile cercetări şi prin stăpânirea exemplară a bibliografiei de specialitate, al epocii migraţiilor şi al realităţilor arheologice postromane şi medievale timpurii (sec. IV–XII), a lăsat câteva studii ce rămân de referinţă în domeniu, de la detaliu până la sinteză.

Aşadar, am pierdut prin Mihai Sâmpetru un specialist eminent şi pasionat în arheologie şi istoria romană şi a epocii migraţiilor până la începutul celei medievale timpurii inclusiv, pentru aria vastă a Dunării de Mijloc şi de Jos.

Dar pasiunea lui se extindea, cu o viziune mobilă şi analitică de istoric remarcabil, până la timpurile moderne şi contemporane. Acumulase, prin forţa împrejurărilor nefireşti de după 1948, şi, pe cât am putut deduce, şi printr-un mecanism propriu de autoapărare, o masă impresionantă de informaţie istorică şi ideatică privind secolul din urmă, de la ceea ce s-a numit marxism şi leninism până la punerea acestora în practică. Şi asta printr-o cunoaştere directă şi reală a surselor, cu mult superioară aşa-numiţilor specialişti în domeniu. De aceea, din punctul meu de vedere, format în timp, şi în urma discuţiilor avute în câteva rânduri după 1989, îi regret absenţa încă o dată nu doar ca interlocutor captivant şi coleg de breaslă apropiat, ci şi ca unul dintre rarii noştri istorici de azi aflaţi în măsură să demonteze piesă cu piesă, ca un perfect cunoscător ce era, mecanismul ideologic şi politic ale cărui victime am fost cincizeci de ani. Fără el, rămân chestiuni care nu le mai putem reformula, dar timpul studiului şi scrisului, atât cât i l-a dat Dumnezeu, l-a consacrat domeniului predilect al cercetării mileniului I în care s-a dorit angajat.

Prin urmare, sper măcar ca manuscrisele rămase în urma lui să poată fi descifrate şi publicate spre cunoaştere şi folos ştiinţific real, într-un viitor cât mai apropiat. În dorinţa de a-l ajuta, pentru lumea de aici, măcar pe această cale, nu-i mai putem spune decât să se odihnească în pace.

BIBLIOGRAFIE

Volume

1. *Tropaeum Traiani* II, *Monumentele romane*, Biblioteca de arheologie XLV, Editura Academiei, Bucureşti, 1984.
2. *Oraşe şi cetăţi romane târzii la Dunărea de Jos*, Biblioteca tracologică V, Bucureşti, 1994.

Articole

3. *Betrachtungen über das Siegesdenkmal von Adamklissi im Lichte der archäologischen Grabungen*, Dacia, N. S. 13, 1969, p. 475–500.
4. *Situaţia Imperiului romano-bizantin la Dunărea de Jos la sfârşitul sec. al VI-lea începutul celui de-al VII-lea e.n.*, SCIV 22,1971, 2, p. 217–245.
5. *Mormântul de călăreţ nomad descoperit la Curcani (jud. Ilfov)*, SCIV 22, 1971, 3, p. 443–445.
6. *Înmormântări pecenege din Câmpia Dunării*, SCIV 24, 1973, 3, p. 443–468.
7. *Precizări cronologice în legătură cu edificiul roman cu mozaic de la Constanţa*, BMI 42, 1973, 4, p. 59–60.
8. *La région du Bas-Danube au Xe siècle de notre ère*, Dacia, N. S. 18, 1974, p. 239–264.
9. *Ceramica de tip urban din aşezarea medievală timpurie de la Chirnogi (judeţul Ilfov)*, SCIVA 26, 1975, 2, p. 241–270.
10. *Trofeul lui Traian de la Adamclisi pe monede ale oraşului Tomis*, SCIVA 30, 1979, 3, p. 367–375.
11. *Ansamblul roman comemorativ de la Adamclisi (Tropaeum Traiani)*, SCIVA 35, 1983, 4, p. 320–325.

12. *În legătură cu Trofeul lui Traian*, SCIVA 38, 1987, 2, p. 125–141.
13. *Romanizarea populației traco-dace dintre Dunăre și Haemus*, Symposia Thracologica 7, 1989, p. 360–362.
14. *Vestul României în secolele IV–VII e.n.*, Symposia Thracologica 8, 1990, p. 68–78.
15. *Uzii și găgăuzii*, Cugetul 3, 1992, Chișinău, p. 41–47.
16. *Vestul României în secolele IV–X e.n.*, Thraco-Dacica, 13, 1992, p. 135–157.
17. *Depôt monétaire de l'époque constantinienne de Tropaeum*, în *Studies on Settlement Life in Ancient Thrace, Proceedings of the IIIrd International Symposium „Cabyle" 17–21 mai 1993*, Iambol, 1994, p. 363–366 (în colaborare).
18. *Depozit monetar din epoca constantiniană de la Tropaeum*, SCN 10, 1996, p. 43–46 (în colaborare cu Eugen Nicolae).
19. *La tradition du cavalier chasseur chez les Roumains*, în *The Thracian World at the Crossroads of Civilisation. Reports and Summaries of the 7th International Congress of Thracology, may 20–26, 1996*, Constanța, Mangalia, Tulcea, 1996, p. 339–342.
20. *Le Cavalier Thrace*, Bulletin de Thracologie 3, 1996, p. 184–190.

Rapoarte – săpături

21. *Săpăturile din 1961 și 1963 efectuate în sectorul central al cetății Histria (Punctul D)*. Materiale 9, 1970, p. 186–190 (în colaborare).

Prezentări, cataloage, bibliografii

22. *Perioada prefeudală*, în *Atlasul complex „Porțile de Fier"*, București, 1972, p. 198.
23. *Realizări ale arheologiei românești în ultimele trei decenii*, SCIVA 25, 1974, 3, p. 336–350 (colaborare, pentru sec. IV–VII e. n.).

Aniversări, restituiri

24. *Constantin Preda la 60 de ani*, SCIVA 37, 1986, 1, p. 56–66.
25. *Ion Barnea à 75 ans*, Dacia, N. S. 32, 1988, p. 305–314.
26. *D. M. Teodorescu – Viața și activitatea*, Thraco-Dacica 18, 1996, p. 261–290.

Recenzii

28. Uwe Fiedler, *Studien zu Gräberfeldern des 6. bis 9. Jahrunderts an der unteren Donau*, Bonn, 1992, Thraco-Dacica 14, 1993, p. 179–188.

Manuscris

29. *Populația dintre Dunăre și Haemus în secolele IV–VI e.n.* (27 + 53 p., 1984–1985).
30. *Cartierul dintre Poarta de Est și T.21 (Tropaeum)* (108 p., 1984–1985).
31. *Cercetări în cetatea Histria (sector D) în 1961–1965* (74 p., 1986).
32. *Romanitatea sud-dunăreană în secolul VII e.n.* (162 p., 1987–1988).
33. *Orașul Tropaeum în epoca romană târzie-cercetări în sectorul de sud-est al cetății* (102 p., 1989).
34. *Tropaeum Traiani* II (300 p. = 10 capitole + ilustrație) parte neinclusă de Editura Academiei la tipar, din lipsă de spațiu tipografic, în volumul din 1984.

Alexandru Barnea

Χρόνος. Beiträge zur prähistorischen Archäologie zwischen Nord- und Südosteuropa. Festschrift für Bernhard Hänsel, Internationale Archäologie. Studia honoraria 1, Espelkamp, 1997, 828 p.

Un volum monumental, editat de C. Becker, M.-L. Dunkelmann, C. Metzner-Nebelsick, H. Peter-Röcher, M. Roeder şi B. Teržan, vine să aducă un binemeritat omagiu colegial profesorului Bernhard Hänsel, cu ocazia împlinirii vârstei de 60 de ani. Este astfel onorat un cercetător care, prin eforturi asidue, a adus în ultimele trei decenii contribuţii majore la cunoaşterea epocii bronzului şi a primei epoci a fierului în spaţiul sud-est-european, inclusiv în cel românesc. Elev al lui Vladimir Milojčić şi al renumitei şcoli de la Heidelberg, Hänsel a devenit el însuşi, printr-o bogată activitate de cercetător şi profesor (Erlangen 1973–1976, Kiel 1976–1981, Berlin din 1981), creator şi conducător de şcoală. Este de aceea relevantă, pe lângă lista propriilor lucrări (p. 11–15) şi a lucrărilor pe care le-a îngrijit ca editor (p. 16), impresionanta enumerare de teze de diplomă, magister, doctorat şi habilitaţie (p. 17–20), pe care le-a îndrumat cu succes, deschizând cariere şi orientând preocupări ştiinţifice de interes internaţional. Aflăm în această listă nume care ne-au devenit familiare prin contribuţiile lor la aprofundarea unor teme ale arheologiei româneşti, precum Burger Wanzek, Uwe Fiedler, Emily Schalk, Svend Hansen, Nikolaus Boroffka, Brigitte Kull, şi nu putem decât să regretăm că încercările stăruitoare ale lui Alexandru Vulpe şi Bernhard Hänsel, în anii '80, de a organiza mari săpături româno-germane la Popeşti au eşuat în faţa opacităţii autorităţilor ceauşiste, care, în ciuda chiar a intervenţiei preşedintelui federal Karl Carstens, au refuzat să-şi dea acordul. Lista lucrărilor dedicate de Hänsel şi de colaboratorii săi pre- şi protoistoriei României ar fi fost desigur mai mare dacă acest proiect generos s-ar fi realizat.

Volumul omagial prezentat aici cuprinde 64 contribuţii (p. 23–827), dintre care 24 sunt datorate unor autori din Europa centrală şi de sud-est. Printre aceştia sunt şi patru autori români: A. Vulpe şi V. Lazăr (*Die Nackenscheibenaxt von Bogata in Mittelsiebenbürgen [Rumänien]*, p. 303–311), T. Soroceanu (*Zum Depotfund von Suseni, Siebenbürgen*, p. 389–402) şi P. Alexandrescu (*Zum goldenen Fisch von Witaszkowo [ehem. Vettersfelde]*, p. 683–687). Şi alţi autori, din Austria şi Germania, precum F. E. Barth (*Zwei bronzezeitliche Goldarmreife aus Petronell, Niederösterreich*, p. 403–408), B. Wanzek (*Nordica im bronzezeitlichen Südosteuropa*, p. 527–541), N. Boroffka (*Rasiermesser der Bronze- und Hallstattzeit aus Rumänien*, p. 563–576) şi M. Roeder (*Zur Bedeutung der im Basarabi-Stil verzierten Keramik – Heiligtümer in der Hallstattzeit?*, p. 601–618) tratează nemijlocit descoperiri şi teme din bronzul şi fierul timpuriu din România. La rândul său, analizând pe larg datarea şi semnificaţia tezaurului de la Rogozen, B. Kull reia şi discuţia asupra poansonului de la Oprişor (*Orient und Okzident. Aspekte der Datierung und Deutung des Hortes von Rogozen*, p. 689–710).

Studiile sunt ordonate cronologic, de la neolitic la evul mediu. Cum era şi de aşteptat, având în vedere preocupările celui omagiat, ca şi ale colegilor şi colaboratorilor săi apropiaţi, cele mai multe contribuţii (34) privesc epoca bronzului, sub variatele ei aspecte, cu prioritate în spaţiul dintre Marea Baltică şi Marea Egee. Volumul omagial dedicat lui Bernhard Hänsel devine astfel o carte de referinţă pentru stadiul actual al cercetărilor asupra acestei „prime epoci de aur a Europei".

Mircea Babeş

TUDOR ARNĂUT şi RODICA URSU NANIU, *Vestigii getice din cea de-a doua epocă a fierului în interfluviul pruto-nistrean*, Bibliotheca archaeologica iassiensis VII, Iaşi, 1996, 160 p., 42 pl.

Lucrarea celor doi tineri arheologi basarabeni a fost realizată în cadrul Facultăţii de Istorie a Universităţii din Chişinău, dar, lucru nu mai puţin important, în timpul doctoratului urmat la Bucureşti. Îmbinarea acestor doi factori a dus la un rezultat notabil: prima sinteză asupra culturii getice din Basarabia din secolele VI–III a.Chr. publicată în limba română. Cadrul cronologic realmente tratat nu este cel anunţat în titlu, căci ultimele două secole ale erei vechi au rămas cu totul în afara atenţiei autorilor. Cadrul geografic este acela al Basarabiei – o noţiune istorico-geografică care nu apare niciodată în paginile cărţii. Lucrarea este una strict arheologică, concentrând în pagini puţine o bogată informaţie sistematic analizată. Cap. I (p. 5–12) are caracter introductiv, căutând să demonstreze pe temei literar şi arheologic caracterul traco-getic al populaţiei din spaţiul pruto-nistrian. Ca suport arheologic este invocată succesiunea culturală care începe cu tipul Chişinău–Corlăteni din Hallstatt-ul timpuriu şi se termină cu cultura getică din sec. IV–III a.Chr. Cap. II (p. 13–17) este dedicat clasificării tipologico-funcţionale a monumentelor din sec. VI–III a.Chr., enumerate aici sumar, cu principala lor bibliografie şi cu unele sugestii privind distribuţia lor în teren. Analiza propriu-zisă a „descoperirilor getice" se face separat în cadrul a două secvenţe cronologice distincte, şi anume secolele VI–V (cap. III, p. 18–33), respectiv secolele IV–III (cap. IV, p. 34–63). În ambele capitole se urmăreşte aceeaşi schemă de analiză: aşezări fortificate, aşezări deschise, complexe de locuit, ritul şi ritualurile funerare, inventarul arheologic. Capitolul dedicat secolelor IV–III a.Chr. este evident mai bogat în date şi de aceea mai dezvoltat. Categoriilor de descoperiri citate li se adaugă aici şi tezaurele de podoabe şi de monede. Între acestea din urmă sunt tratate şi monedele de tip Huşi-Vovrieşti, pe care, pe bună dreptate, autorii sunt inclinaţi să le considere anterioare şi independente de cultura Poieneşti–Lukaşevka. În cap. V (p. 64–74) se dezvoltă mai pe larg discuţia asupra ritului şi ritualului funerar din spaţiul dat, în contextul mai larg carpato-dunărean. Din păcate, unele monumente importante nu au fost încă sistematic publicate (necropola de la Hansca – Lutărie), iar altele, insuficient cercetate, rămân oarecum misterioase (tumulii care ar ocupa integral incinta cetăţii de la Stolniceni). Lucrarea nu are un capitol de cronologie şi nici unul de concluzii, în care eventual să se fi discutat asupra soartei culturii getice în vremea prezenţei bastarne. Există în schimb un consistent rezumat în limba franceză (p. 117–145), o bogată listă bibliografică (p. 146–155) şi o listă de abrevieri (p. 156–157). Cartea de faţă este o bună promisiune; ea ne face să aşteptăm cu interes publicarea tezelor de doctorat ale celor doi autori.

M.B.

Kontakte längs der Bernsteinstraße (zwischen Caput Adriae und den Ostseegebieten) in der Zeit um Christi Geburt, Cracovia, 1996, 340 p.

Prin grija lui Zenon Woźniak, Muzeul Arheologic din Cracovia editează lucrările simpozionului pe care l-a găzduit în zilele de 26–29 aprilie 1995, simpozion dedicat legăturilor dezvoltate de diferite populaţii (în principal iliri, celţi, germani) de-a lungul „drumului chihlimbarului", între extremitatea nordică a Adriaticei (*Caput Adriae*) şi coasta de sud a Mării Baltice. Conform titlului, contribuţiile ar fi trebuit să trateze doar perioada de la sfârşitul erei vechi şi începutul erei noi, dar în fapt ele acoperă un spaţiu mai larg de timp, în

TUDOR ARNĂUT şi RODICA URSU NANIU, *Vestigii getice din cea de-a doua epocă a fierului în interfluviul pruto-nistrean*, Bibliotheca archaeologica iassiensis VII, Iaşi, 1996, 160 p., 42 pl.

Lucrarea celor doi tineri arheologi basarabeni a fost realizată în cadrul Facultăţii de Istorie a Universităţii din Chişinău, dar, lucru nu mai puţin important, în timpul doctoratului urmat la Bucureşti. Îmbinarea acestor doi factori a dus la un rezultat notabil: prima sinteză asupra culturii getice din Basarabia din secolele VI–III a.Chr. publicată în limba română. Cadrul cronologic realmente tratat nu este cel anunţat în titlu, căci ultimele două secole ale erei vechi au rămas cu totul în afara atenţiei autorilor. Cadrul geografic este acela al Basarabiei – o noţiune istorico-geografică care nu apare niciodată în paginile cărţii. Lucrarea este una strict arheologică, concentrând în pagini puţine o bogată informaţie sistematic analizată. Cap. I (p. 5–12) are caracter introductiv, căutând să demonstreze pe temei literar şi arheologic caracterul traco-getic al populaţiei din spaţiul pruto-nistrian. Ca suport arheologic este invocată succesiunea culturală care începe cu tipul Chişinău–Corlăteni din Hallstatt-ul timpuriu şi se termină cu cultura getică din sec. IV–III a.Chr. Cap. II (p. 13–17) este dedicat clasificării tipologico-funcţionale a monumentelor din sec. VI–III a.Chr., enumerate aici sumar, cu principala lor bibliografie şi cu unele sugestii privind distribuţia lor în teren. Analiza propriu-zisă a „descoperirilor getice" se face separat în cadrul a două secvenţe cronologice distincte, şi anume secolele VI–V (cap. III, p. 18–33), respectiv secolele IV–III (cap. IV, p. 34–63). În ambele capitole se urmăreşte aceeaşi schemă de analiză: aşezări fortificate, aşezări deschise, complexe de locuit, ritul şi ritualurile funerare, inventarul arheologic. Capitolul dedicat secolelor IV–III a.Chr. este evident mai bogat în date şi de aceea mai dezvoltat. Categoriilor de descoperiri citate li se adaugă aici şi tezaurele de podoabe şi de monede. Între acestea din urmă sunt tratate şi monedele de tip Huşi-Vovrieşti, pe care, pe bună dreptate, autorii sunt inclinaţi să le considere anterioare şi independente de cultura Poieneşti–Lukaşevka. În cap. V (p. 64–74) se dezvoltă mai pe larg discuţia asupra ritului şi ritualului funerar din spaţiul dat, în contextul mai larg carpato-dunărean. Din păcate, unele monumente importante nu au fost încă sistematic publicate (necropola de la Hansca – Lutărie), iar altele, insuficient cercetate, rămân oarecum misterioase (tumulii care ar ocupa integral incinta cetăţii de la Stolniceni). Lucrarea nu are un capitol de cronologie şi nici unul de concluzii, în care eventual să se fi discutat asupra soartei culturii getice în vremea prezenţei bastarne. Există în schimb un consistent rezumat în limba franceză (p. 117–145), o bogată listă bibliografică (p. 146–155) şi o listă de abrevieri (p. 156–157). Cartea de faţă este o bună promisiune; ea ne face să aşteptăm cu interes publicarea tezelor de doctorat ale celor doi autori.

M.B.

Kontakte längs der Bernsteinstraße (zwischen Caput Adriae und den Ostseegebieten) in der Zeit um Christi Geburt, Cracovia, 1996, 340 p.

Prin grija lui Zenon Woźniak, Muzeul Arheologic din Cracovia editează lucrările simpozionului pe care l-a găzduit în zilele de 26–29 aprilie 1995, simpozion dedicat legăturilor dezvoltate de diferite populaţii (în principal iliri, celţi, germani) de-a lungul „drumului chihlimbarului", între extremitatea nordică a Adriaticei (*Caput Adriae*) şi coasta de sud a Mării Baltice. Conform titlului, contribuţiile ar fi trebuit să trateze doar perioada de la sfârşitul erei vechi şi începutul erei noi, dar în fapt ele acoperă un spaţiu mai larg de timp, în

principal epoca Latène şi doar în mică măsură epoca romană. Mai multe comunicări, cum era de aşteptat, sunt dedicate descoperirilor de obiecte sau de bucăţi brute de chihlimbar din Slovenia, Austria, Moravia, Cehia, Polonia (autori: P. Wielowiejski, P. Gleirscher, J. Waldhauser, J. Meduna, T. Makiewicz, J. Okulicz-Kozaryn şi W. Nowakowski). În sens invers circulaţiei chihlimbarului, este urmărită răspândirea unor bunuri (vase de bronz, fibule, arme), din Italia, Balcanii de vest sau din zona alpină spre nord, dincolo de Dunărea mijlocie şi de Carpaţi (autori: J. Čižmářová, T. Dąbrowska, R. Bockius). Mai multe contribuţii analizează în parte o serie de regiuni din spaţiul polono-german, legate într-un fel sau altul de „drumul ambrei", dar aparţinând unor culturi diferite, precum culturile Latène, Pùchov, Tyniec, Przeworsk, Jastorf sau cultura tumulilor vest-baltici (autori: M. Čižmář, R. Madyda-Legutko, M. Bednarek, A. Kosicki, R. Müller, G. Domanski, J. Lewczuk). În sfârşit, se adaugă patru rapoarte arheologice sintetice, ilustrând prezenţa culturii celtice Latène, a culturii Przeworsk şi a culturii Pùchov în Polonia Mică (zona Cracoviei), uneori în aceleaşi aşezări, cum ar fi cele de la Cracovia–Pychowice, Nowa Huta–Pleszów, Pełczyska sau Dalewice (autori: R. Naglik, P. Poleska, M. Rudnicki, M. Trzeciecki). O contribuţie particulară, mai puţin legată de tema colocviului, priveşte aspectele economice şi sociale ale metalurgiei fierului din zona munţilor Św. Krzyż (autor: S. Orzechowski).

M.B.

Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum. Deutschland 3, Bundesland Mecklenburg-Vorpommern, Bonn, 1998, 150 p., 66 pl.

Corpus-ul de descoperiri romane în Europa barbară (CRFB) reprezintă o amplă întreprindere internaţională, iniţiată în anii 1979–1982 de Institutul Central de Istorie Veche şi Arheologie din Berlin (fosta R.D.G.), în colaborare cu institutele de specialitate din Nitra şi Varşovia. Astăzi, acest proiect angajează grupe de cercetători din toate ţările aflate în afara *limes*-ului, de la gurile Rinului la cele ale Dunării, şi este coordonat de profesorul Siegmar von Schnurbein (Römisch-Germanische Kommission, Frankfurt/Main). Germania este dealtfel ţara cea mai avansată în realizarea proiectului, prezentând în urmă cu câţiva ani primele volume, dedicate obiectelor romane descoperite în landurile Brandenburg şi Berlin (vol. I, 1994), respectiv Saxonia (vol. II, 1995). Cel de-al treilea volum, prezentat aici, a fost redactat de Hans-Ulrich Voss, cu colaborarea mai multor specialişti de renume (M. Erdrich, H. Keiling, J. Parschau, R. Laser, A. Leube, J. von Richthofen, E. Schultze şi H. Stange). Volumul cuprinde descoperirile din landul federal Mecklenburg-Pomerania anterioară şi este construit după o schemă folosită la volumele anterioare şi devenită model obligatoriu pentru întregul *corpus*. Ca şi celelalte, volumul de faţă începe cu un text standard (p. 1–7) care explică structura catalogului, sistemul de clasificare a pieselor şi schemele cronologice folosite. Introducerea cuprinde şi un scurt text (p. 8–11) menit să prezinte istoricul problemei, stadiul cercetărilor, starea izvoarelor şi distribuţia descoperirilor (cu referire la harta pliantă anexată). Urmează o serie de liste (împărţirea administrativă, muzee şi colecţii, literatură citată prescurtat, abrevieri, legenda ilustraţiei, p. 12–19), indispensabile pentru folosirea lucrării. Miezul volumului îl constituie desigur catalogul (p. 21–124), organizat pe unităţi administrative ierarhizate şi ordonate alfabetic. Din păcate s-a lucrat pe schema administrativă din vremea R.D.G., cu 3 *Bezirke* (regiuni) şi 37 *Kreise* (raioane), înlocuită între timp (iulie 1993) printr-o schemă cu doar 12 raioane rurale şi 6 oraşe nearondate. Dificultăţile care rezultă din modificarea împărţirii administra-

principal epoca Latène şi doar în mică măsură epoca romană. Mai multe comunicări, cum era de aşteptat, sunt dedicate descoperirilor de obiecte sau de bucăţi brute de chihlimbar din Slovenia, Austria, Moravia, Cehia, Polonia (autori: P. Wielowiejski, P. Gleirscher, J. Waldhauser, J. Meduna, T. Makiewicz, J. Okulicz-Kozaryn şi W. Nowakowski). În sens invers circulaţiei chihlimbarului, este urmărită răspândirea unor bunuri (vase de bronz, fibule, arme), din Italia, Balcanii de vest sau din zona alpină spre nord, dincolo de Dunărea mijlocie şi de Carpaţi (autori: J. Čižmářová, T. Dąbrowska, R. Bockius). Mai multe contribuţii analizează în parte o serie de regiuni din spaţiul polono-german, legate într-un fel sau altul de „drumul ambrei", dar aparţinând unor culturi diferite, precum culturile Latène, Pùchov, Tyniec, Przeworsk, Jastorf sau cultura tumulilor vest-baltici (autori: M. Čižmář, R. Madyda-Legutko, M. Bednarek, A. Kosicki, R. Müller, G. Domanski, J. Lewczuk). În sfârşit, se adaugă patru rapoarte arheologice sintetice, ilustrând prezenţa culturii celtice Latène, a culturii Przeworsk şi a culturii Pùchov în Polonia Mică (zona Cracoviei), uneori în aceleaşi aşezări, cum ar fi cele de la Cracovia–Pychowice, Nowa Huta–Pleszów, Pełczyska sau Dalewice (autori: R. Naglik, P. Poleska, M. Rudnicki, M. Trzeciecki). O contribuţie particulară, mai puţin legată de tema colocviului, priveşte aspectele economice şi sociale ale metalurgiei fierului din zona munţilor Św. Krzyż (autor: S. Orzechowski).

M.B.

Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum. Deutschland 3, Bundesland Mecklenburg-Vorpommern, Bonn, 1998, 150 p., 66 pl.

Corpus-ul de descoperiri romane în Europa barbară (CRFB) reprezintă o amplă întreprindere internaţională, iniţiată în anii 1979–1982 de Institutul Central de Istorie Veche şi Arheologie din Berlin (fosta R.D.G.), în colaborare cu institutele de specialitate din Nitra şi Varşovia. Astăzi, acest proiect angajează grupe de cercetători din toate ţările aflate în afara *limes*-ului, de la gurile Rinului la cele ale Dunării, şi este coordonat de profesorul Siegmar von Schnurbein (Römisch-Germanische Kommission, Frankfurt/Main). Germania este dealtfel ţara cea mai avansată în realizarea proiectului, prezentând în urmă cu câţiva ani primele volume, dedicate obiectelor romane descoperite în landurile Brandenburg şi Berlin (vol. I, 1994), respectiv Saxonia (vol. II, 1995). Cel de-al treilea volum, prezentat aici, a fost redactat de Hans-Ulrich Voss, cu colaborarea mai multor specialişti de renume (M. Erdrich, H. Keiling, J. Parschau, R. Laser, A. Leube, J. von Richthofen, E. Schultze şi H. Stange). Volumul cuprinde descoperirile din landul federal Mecklenburg-Pomerania anterioară şi este construit după o schemă folosită la volumele anterioare şi devenită model obligatoriu pentru întregul *corpus*. Ca şi celelalte, volumul de faţă începe cu un text standard (p. 1–7) care explică structura catalogului, sistemul de clasificare a pieselor şi schemele cronologice folosite. Introducerea cuprinde şi un scurt text (p. 8–11) menit să prezinte istoricul problemei, stadiul cercetărilor, starea izvoarelor şi distribuţia descoperirilor (cu referire la harta pliantă anexată). Urmează o serie de liste (împărţirea administrativă, muzee şi colecţii, literatură citată prescurtat, abrevieri, legenda ilustraţiei, p. 12–19), indispensabile pentru folosirea lucrării. Miezul volumului îl constituie desigur catalogul (p. 21–124), organizat pe unităţi administrative ierarhizate şi ordonate alfabetic. Din păcate s-a lucrat pe schema administrativă din vremea R.D.G., cu 3 *Bezirke* (regiuni) şi 37 *Kreise* (raioane), înlocuită între timp (iulie 1993) printr-o schemă cu doar 12 raioane rurale şi 6 oraşe nearondate. Dificultăţile care rezultă din modificarea împărţirii administra-

tive pot fi biruite folosind lista-anexă alfabetică a localităţilor, cu noua arondare şi cu trimitere la numărul de cod al descoperirii din catalog (p. 140–145). Pentru folosirea bogatei informaţii din catalog, cititorului îi mai stau la dispoziţie indici pe categorii de obiecte (vase de metal, de sticlă, de lut, piese de port şi podoabă, arme, monede, etc.) sau pe feluri de descoperiri (morminte, aşezări, descoperiri izolate, depozite etc.).

În catalog fiecare „import" roman (inclusiv piesele incerte, falsurile sau piesele greşit menţionate anterior ca romane) este înregistrat ca o voce separată, după o schemă fixă ce cuprinde: localitatea, situl, complexul, data descoperirii, literatura sitului, tipul obiectului, numărul său de cod, descriere, date tehnologice, analize, materiale asociate în complex, datarea obiectului, datarea complexului, bibliografia obiectului, loc de păstrare, analogii, autorul vocii. După caz, unele rubrici rămân necompletate, de exemplu atunci când mai multe obiecte romane au fost descoperite în acelaşi sit sau acelaşi complex. La o trecere rapidă în revistă constatăm că cele mai frecvente „importuri" romane din actualul land Mecklenburg-Vorpommern sunt vasele de bronz şi cele de sticlă, mărgelele şi monedele. O evaluare mai exactă a numărului de descoperiri, distribuţia lor cronologică şi chorologică, interpretarea lor mai aprofundată nu constituie obiectul prezentării de faţă. Lucrarea în discuţie este un instrument de lucru, ce trebuie să devină el însuşi obiect de cercetare. Să sperăm că într-un timp nu foarte îndepărtat, prin efortul colectivelor CRFB de la Bucureşti, Cluj şi Iaşi, vom dispune de astfel de preţioase instrumente şi pentru România. Standardul calitativ impus de autorii CRFB-Germania prin acest nou volum ne obligă la un efort pe măsură.

M. B.

PAUL NIEDERMAIER, *Der mittelalterliche Städtebau in Siebenbürgen, im Banat und im Kreischgebiet* I. *Die Entwicklung vom Anbeginn bis 1241*, Kulturdenkmäler Siebenbürgens II, Heidelberg, 1996, 328 p., 207 fig. în text, 7 planşe

Primul volum din lucrarea reputatului specialist sibian priveşte evoluţia urbanistică a principalelor localităţi din Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş de până la prima invazie mongolă (1241–1242). După considerente cronologice, morfogenetice şi de complexitate studiul a fost structurat în cinci părţi fiecare cuprinzând mai multe subcapitole. Prima parte, care urmează unei introduceri mai ample (p. 7–14), poartă titlul: Aşezările din perioada migraţiei popoarelor (p. 15–46) şi cuprinde: 1. Evoluţia generală (sec. III–X); 2. Habitatul etapei de tranziţie; 3. Dezvoltarea nouă a aşezărilor. Partea a II-a: Evoluţia generală în secolele XI–XIII (p. 47–70) cuprinde: 1. Situaţia demografică; 2. Caracteristicile terenului; 3. Apariţia oraşelor şi târgurilor. Partea a III-a: Aşezări împrăştiate în curs de îndesire (p. 71–114) cuprinde: 1. Specificul satelor timpurii; 2. Centre dezvoltate pe locul unor ocoale. Partea a IV-a: Localităţi afânate în curs de îndesire (p. 177–274) cuprinde: 1. Precursori ai unor aşezări îngrămădite; 2. Cetăţi locuite; 3. Complexe de aşezări. Cea de-a V-a parte: Dispoziţii în şiruri închegate (p. 177–274) cuprinde: 1. Şiruri izolate de parcele; 2. Ansambluri monospaţiale; 3. Compoziţii complexe. La fiecare parte se mai adaugă un subcapitol de observaţii, întregul volum dispunând în final (p. 275–324) de diverse liste, un indice de locuri, precum şi de 7 planşe cu planurile detaliate ale unor localităţi reprezentând tipuri de evoluţie urbană.

Lucrarea este deosebit de utilă în egală măsură celor care se ocupă de arhitectură şi istorie urbană, cât şi arheologilor, multe dintre

tive pot fi biruite folosind lista-anexă alfabetică a localităţilor, cu noua arondare şi cu trimitere la numărul de cod al descoperirii din catalog (p. 140–145). Pentru folosirea bogatei informaţii din catalog, cititorului îi mai stau la dispoziţie indici pe categorii de obiecte (vase de metal, de sticlă, de lut, piese de port şi podoabă, arme, monede, etc.) sau pe feluri de descoperiri (morminte, aşezări, descoperiri izolate, depozite etc.).

În catalog fiecare „import" roman (inclusiv piesele incerte, falsurile sau piesele greşit menţionate anterior ca romane) este înregistrat ca o voce separată, după o schemă fixă ce cuprinde: localitatea, situl, complexul, data descoperirii, literatura sitului, tipul obiectului, numărul său de cod, descriere, date tehnologice, analize, materiale asociate în complex, datarea obiectului, datarea complexului, bibliografia obiectului, loc de păstrare, analogii, autorul vocii. După caz, unele rubrici rămân necompletate, de exemplu atunci când mai multe obiecte romane au fost descoperite în acelaşi sit sau acelaşi complex. La o trecere rapidă în revistă constatăm că cele mai frecvente „importuri" romane din actualul land Mecklenburg-Vorpommern sunt vasele de bronz şi cele de sticlă, mărgelele şi monedele. O evaluare mai exactă a numărului de descoperiri, distribuţia lor cronologică şi chorologică, interpretarea lor mai aprofundată nu constituie obiectul prezentării de faţă. Lucrarea în discuţie este un instrument de lucru, ce trebuie să devină el însuşi obiect de cercetare. Să sperăm că într-un timp nu foarte îndepărtat, prin efortul colectivelor CRFB de la Bucureşti, Cluj şi Iaşi, vom dispune de astfel de preţioase instrumente şi pentru România. Standardul calitativ impus de autorii CRFB-Germania prin acest nou volum ne obligă la un efort pe măsură.

M. B.

PAUL NIEDERMAIER, *Der mittelalterliche Städtebau in Siebenbürgen, im Banat und im Kreischgebiet* I. *Die Entwicklung vom Anbeginn bis 1241*, Kulturdenkmäler Siebenbürgens II, Heidelberg, 1996, 328 p., 207 fig. în text, 7 planşe

Primul volum din lucrarea reputatului specialist sibian priveşte evoluţia urbanistică a principalelor localităţi din Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş de până la prima invazie mongolă (1241–1242). După considerente cronologice, morfogenetice şi de complexitate studiul a fost structurat în cinci părţi fiecare cuprinzând mai multe subcapitole. Prima parte, care urmează unei introduceri mai ample (p. 7–14), poartă titlul: Aşezările din perioada migraţiei popoarelor (p. 15–46) şi cuprinde: 1. Evoluţia generală (sec. III–X); 2. Habitatul etapei de tranziţie; 3. Dezvoltarea nouă a aşezărilor. Partea a II-a: Evoluţia generală în secolele XI–XIII (p. 47–70) cuprinde: 1. Situaţia demografică; 2. Caracteristicile terenului; 3. Apariţia oraşelor şi târgurilor. Partea a III-a: Aşezări împrăştiate în curs de îndesire (p. 71–114) cuprinde: 1. Specificul satelor timpurii; 2. Centre dezvoltate pe locul unor ocoale. Partea a IV-a: Localităţi afânate în curs de îndesire (p. 177–274) cuprinde: 1. Precursori ai unor aşezări îngrămădite; 2. Cetăţi locuite; 3. Complexe de aşezări. Cea de-a V-a parte: Dispoziţii în şiruri închegate (p. 177–274) cuprinde: 1. Şiruri izolate de parcele; 2. Ansambluri monospaţiale; 3. Compoziţii complexe. La fiecare parte se mai adaugă un subcapitol de observaţii, întregul volum dispunând în final (p. 275–324) de diverse liste, un indice de locuri, precum şi de 7 planşe cu planurile detaliate ale unor localităţi reprezentând tipuri de evoluţie urbană.

Lucrarea este deosebit de utilă în egală măsură celor care se ocupă de arhitectură şi istorie urbană, cât şi arheologilor, multe dintre

încheierile la care ajunge autorul datorându-se realităţilor de pe teren puse în evidenţă arheologic. Aşteptăm cu interes apariţia celorlalte două volume (conţinând evoluţia urbanistică dintre anii 1242–1347 şi 1348–1686) care să completeze în mod fericit demersul început prin lucrarea de faţă. Condiţiile grafice ale lucrărilor apărute sub patronajul Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde sunt ca întotdeauna de o calitate ireproşabilă.

Adrian Ioniţă

AL. ARTIMON, I. MITREA, *Bacău, reşedinţă voievodală*, Bacău, 1996, 100 p., 51 fig.

Volumul este structurat astfel: I. Privire generală asupra cadrului natural (p. 11–13); II. Vechimea locuirii şi continuitatea istorică în vatra oraşului Bacău şi împrejurimi: 1. Dovezi de locuire din cele mai vechi timpuri (p. 14–17); 2. Civilizaţia geto-dacilor din vatra oraşului Bacău şi împrejurimi (p. 18–21); 3. De la geto-daci la români: a) Aşezarea din secolele IV–V de la Bacău – Curtea domnească (p. 22–25); b) Aşezarea din secolele VI–VII de la Bacău – Curtea domnească (p. 25–29); III. Oraşul medieval Bacău: 1. Geneza şi evoluţia oraşelor în secolele XIV–XV (p. 41–52); 2. Oraşul Bacău în vremea lui Ştefan cel Mare. Reşedinţă voievodală (p. 52–56); 3. Bacăul şi Alexandru Voievod (p. 56–63); IV. Curtea domnească: 1. Rolul curţilor domneşti din Moldova în evoluţia istorică a oraşelor (p. 63–66); 2. Evoluţia şi semnificaţia Curţii domneşti de la Bacău (p. 66–68): a) Casa domnească (p. 68–70); b) Turnul – locuinţă (p. 70–77); c) Biserica Precista (p. 77–82); d) Restaurarea şi punerea în valoare a Curţii domneşti (p. 82–86).

Lucrarea mai cuprinde o introducere, concluzii şi rezumat în limba franceză.

Calitatea grafică este satisfăcătoare, ne aşteptam la mai mult însă în ceea ce priveşte conţinutul.

Adrian Ioniţă

ADRIAN ANDREI RUSU, *Ctitori şi biserici din Ţara Haţegului până la 1700*, Satu Mare, 1997, 386 p., 16 pl., 54 fig. în text, 25 tabele

Lucrarea cercetătorului clujean se deschide cu o notă subiectivă (p. 7–8) urmată de introducerea propriu-zisă (p. 9–19). Nucleul volumului este structurat în două părţi mari cuprinzând mai multe capitole şi subcapitole după cum urmează: I. Ctitorii: a) Feudalitatea Haţegului şi Biserica: 1. Evoluţii nobiliare (p. 20–31); 2. Defecţiunile confesionale. Limite şi urmări (p. 32–53); 3. Ctitoririle (p. 54–62); b) Pagini din istoria Bisericii locale: 1. Preoţii (p. 63–67); 2. Protopopiatul (p. 68–71); 3. Ideea episcopală şi urmele ei (p. 72–77); c) Sinteza culturală (p. 78–90). II. Bisericile: 1. Sihăstriile (p. 91–93); 2. Mănăstirile (p. 94–140); 3. Bisericile de mir (p. 141–332). Urmează încheierea (p. 333–334) şi anexele cuprinzând: lista tabelelor genealogice (p. 335); lista ilustraţiilor (p. 336–338); izvoare (p. 339–340); bibliografie şi abrevieri (p. 341–347); rezumat în limba germană (p. 348–363) şi indice de nume (p. 364–386).

Lucrarea caracterizată de însuşi autor ca fiind „încă un volum dedicat Haţegului" care nu-şi propune să trateze „exhaustiv tot ceea ce se poate scrie despre el" reuneşte un număr de 63 de ctitoriri bisericeşti şi mănăstireşti cu o bogată informaţie istorico-arheologică, oferind şi o viziune nouă asupra catolicizării elitelor româneşti din Haţeg. Deşi redactat pe computer şi tipărit în condiţii grafice bune, în volum s-au strecurat o serie de greşeli care au scăpat ultimei corecturi.

Adrian Ioniţă

încheierile la care ajunge autorul datorându-se realităților de pe teren puse în evidență arheologic. Așteptăm cu interes apariția celorlalte două volume (conținând evoluția urbanistică dintre anii 1242–1347 și 1348–1686) care să completeze în mod fericit demersul început prin lucrarea de față. Condițiile grafice ale lucrărilor apărute sub patronajul Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde sunt ca întotdeauna de o calitate ireproșabilă.

Adrian Ioniță

AL. ARTIMON, I. MITREA, *Bacău, reședință voievodală*, Bacău, 1996, 100 p., 51 fig.

Volumul este structurat astfel: I. Privire generală asupra cadrului natural (p. 11–13); II. Vechimea locuirii și continuitatea istorică în vatra orașului Bacău și împrejurimi: 1. Dovezi de locuire din cele mai vechi timpuri (p. 14–17); 2. Civilizația geto-dacilor din vatra orașului Bacău și împrejurimi (p. 18–21); 3. De la geto-daci la români: a) Așezarea din secolele IV–V de la Bacău – Curtea domnească (p. 22–25); b) Așezarea din secolele VI–VII de la Bacău – Curtea domnească (p. 25–29); III. Orașul medieval Bacău: 1. Geneza și evoluția orașelor în secolele XIV–XV (p. 41–52); 2. Orașul Bacău în vremea lui Ștefan cel Mare. Reședință voievodală (p. 52–56); 3. Bacăul și Alexandru Voievod (p. 56–63); IV. Curtea domnească: 1. Rolul curților domnești din Moldova în evoluția istorică a orașelor (p. 63–66); 2. Evoluția și semnificația Curții domnești de la Bacău (p. 66–68): a) Casa domnească (p. 68–70); b) Turnul – locuință (p. 70–77); c) Biserica Precista (p. 77–82); d) Restaurarea și punerea în valoare a Curții domnești (p. 82–86).

Lucrarea mai cuprinde o introducere, concluzii și rezumat în limba franceză.

Calitatea grafică este satisfăcătoare, ne așteptam la mai mult însă în ceea ce privește conținutul.

Adrian Ioniță

ADRIAN ANDREI RUSU, *Ctitori și biserici din Țara Hațegului până la 1700*, Satu Mare, 1997, 386 p., 16 pl., 54 fig. în text, 25 tabele

Lucrarea cercetătorului clujean se deschide cu o notă subiectivă (p. 7–8) urmată de introducerea propriu-zisă (p. 9–19). Nucleul volumului este structurat în două părți mari cuprinzând mai multe capitole și subcapitole după cum urmează: I. Ctitorii: a) Feudalitatea Hațegului și Biserica: 1. Evoluții nobiliare (p. 20–31); 2. Defecțiunile confesionale. Limite și urmări (p. 32–53); 3. Ctitoririle (p. 54–62); b) Pagini din istoria Bisericii locale: 1. Preoții (p. 63–67); 2. Protopopiatul (p. 68–71); 3. Ideea episcopală și urmele ei (p. 72–77); c) Sinteza culturală (p. 78–90). II. Bisericile: 1. Sihăstriile (p. 91–93); 2. Mănăstirile (p. 94–140); 3. Bisericile de mir (p. 141–332). Urmează încheierea (p. 333–334) și anexele cuprinzând: lista tabelelor genealogice (p. 335); lista ilustrațiilor (p. 336–338); izvoare (p. 339–340); bibliografie și abrevieri (p. 341–347); rezumat în limba germană (p. 348–363) și indice de nume (p. 364–386).

Lucrarea caracterizată de însuși autor ca fiind „încă un volum dedicat Hațegului" care nu-și propune să trateze „exhaustiv tot ceea ce se poate scrie despre el" reunește un număr de 63 de ctitoriri bisericești și mănăstirești cu o bogată informație istorico-arheologică, oferind și o viziune nouă asupra catolicizării elitelor românești din Hațeg. Deși redactat pe computer și tipărit în condiții grafice bune, în volum s-au strecurat o serie de greșeli care au scăpat ultimei corecturi.

Adrian Ioniță

încheierile la care ajunge autorul datorându-se realităţilor de pe teren puse în evidenţă arheologic. Aşteptăm cu interes apariţia celorlalte două volume (conţinând evoluţia urbanistică dintre anii 1242–1347 şi 1348–1686) care să completeze în mod fericit demersul început prin lucrarea de faţă. Condiţiile grafice ale lucrărilor apărute sub patronajul Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde sunt ca întotdeauna de o calitate ireproşabilă.

Adrian Ioniţă

AL. ARTIMON, I. MITREA, *Bacău, reşedinţă voievodală*, Bacău, 1996, 100 p., 51 fig.

Volumul este structurat astfel: I. Privire generală asupra cadrului natural (p. 11–13); II. Vechimea locuirii şi continuitatea istorică în vatra oraşului Bacău şi împrejurimi: 1. Dovezi de locuire din cele mai vechi timpuri (p. 14–17); 2. Civilizaţia geto-dacilor din vatra oraşului Bacău şi împrejurimi (p. 18–21); 3. De la geto-daci la români: a) Aşezarea din secolele IV–V de la Bacău – Curtea domnească (p. 22–25); b) Aşezarea din secolele VI–VII de la Bacău – Curtea domnească (p. 25–29); III. Oraşul medieval Bacău: 1. Geneza şi evoluţia oraşelor în secolele XIV–XV (p. 41–52); 2. Oraşul Bacău în vremea lui Ştefan cel Mare. Reşedinţă voievodală (p. 52–56); 3. Bacăul şi Alexandru Voievod (p. 56–63); IV. Curtea domnească: 1. Rolul curţilor domneşti din Moldova în evoluţia istorică a oraşelor (p. 63–66); 2. Evoluţia şi semnificaţia Curţii domneşti de la Bacău (p. 66–68): a) Casa domnească (p. 68–70); b) Turnul – locuinţă (p. 70–77); c) Biserica Precista (p. 77–82); d) Restaurarea şi punerea în valoare a Curţii domneşti (p. 82–86).

Lucrarea mai cuprinde o introducere, concluzii şi rezumat în limba franceză.

Calitatea grafică este satisfăcătoare, ne aşteptam la mai mult însă în ceea ce priveşte conţinutul.

Adrian Ioniţă

ADRIAN ANDREI RUSU, *Ctitori şi biserici din Ţara Haţegului până la 1700*, Satu Mare, 1997, 386 p., 16 pl., 54 fig. în text, 25 tabele

Lucrarea cercetătorului clujean se deschide cu o notă subiectivă (p. 7–8) urmată de introducerea propriu-zisă (p. 9–19). Nucleul volumului este structurat în două părţi mari cuprinzând mai multe capitole şi subcapitole după cum urmează: I. Ctitorii: a) Feudalitatea Haţegului şi Biserica: 1. Evoluţii nobiliare (p. 20–31); 2. Defecţiunile confesionale. Limite şi urmări (p. 32–53); 3. Ctitoririle (p. 54–62); b) Pagini din istoria Bisericii locale: 1. Preoţii (p. 63–67); 2. Protopopiatul (p. 68–71); 3. Ideea episcopală şi urmele ei (p. 72–77); c) Sinteza culturală (p. 78–90). II. Bisericile: 1. Sihăstriile (p. 91–93); 2. Mănăstirile (p. 94–140); 3. Bisericile de mir (p. 141–332). Urmează încheierea (p. 333–334) şi anexele cuprinzând: lista tabelelor genealogice (p. 335); lista ilustraţiilor (p. 336–338); izvoare (p. 339–340); bibliografie şi abrevieri (p. 341–347); rezumat în limba germană (p. 348–363) şi indice de nume (p. 364–386).

Lucrarea caracterizată de însuşi autor ca fiind „încă un volum dedicat Haţegului" care nu-şi propune să trateze „exhaustiv tot ceea ce se poate scrie despre el" reuneşte un număr de 63 de ctitoriri bisericeşti şi mănăstireşti cu o bogată informaţie istorico-arheologică, oferind şi o viziune nouă asupra catolicizării elitelor româneşti din Haţeg. Deşi redactat pe computer şi tipărit în condiţii grafice bune, în volum s-au strecurat o serie de greşeli care au scăpat ultimei corecturi.

Adrian Ioniţă

FRITZ HANS SCHWEINGRUBER, *Baum und Holz in der Dendrochronologie* (*Morphologische, anatomische und jahrringanalytische Charakteristika häufig verwendeter Bäume*), ediţia a II-a, 1992, Birmensdorf, Eidgenössische Forschungsanstalt für Wald, Schnee und Landschaft, 232 p. şi cca. 1500 ilustraţii în text

Cartea reprezintă varianta completată a cursului cu acelaşi nume ţinut de prof. Schweingruber la Institutul de Botanică al Universităţii din Basel.

Scopul lucrării, precizează autorul, este:
„– să contribuie la înţelegerea reciprocă [între specialişti şi nespecialişti – n.n.]; barierele impuse de cunoştinţele de specialitate şi cele de limbaj trebuie înlăturate şi trebuie găsite căi noi [de comunicare – n.n.];
– să arate că problemele de dendrocronologie în domeniul ecologiei, climatologiei şi al ştiinţelor istorice sunt similare în întreaga lume şi că pe diferite regiuni şi continente doar speciile de copaci sunt altele;
– să atragă atenţia asupra lacunelor din cercetare. Nu este uimitor [se întreabă autorul – n.n.], spre exemplu, că în întreaga lume foioaselor li s-a acordat doar puţină atenţie ?
– să arate că pentru cercetarea în domeniul dendrocronologiei este necesară o înţelegere temeinică din perspectivă ecologică, deoarece deciziile cele mai importante se iau în momentul alegerii probelor" (p. 4).

După o scurtă introducere referitoare la copac şi lemn în dendrocronologie urmează un capitol despre elementele de bază privind structura şi formarea trunchiului de copac. În cadrul său sunt tratate, într-un text clar şi redus la minimul necesar, dar abundent ilustrat, aspectele privind reacţia copacilor la influenţa mediului înconjurător (climă, soluri, latitudine, lumină, vânt, zăpadă), mecanismele de apărare ale lemnului împotriva agresiunilor şi dăunătorilor de natură biologică şi mecanică, caracteristicile macro- şi microscopice ale lemnului şi ale inelelor de creştere. Se continuă cu prezentarea monografică a speciilor de copaci, grupate în trei capitole: Eurasia şi Japonia, America de Nord, emisfera sudică. Şi de această dată textul este concis şi însoţit de numeroase ilustraţii – fotografii, desene şi grafice – care redau copacul în întregime şi în mediul său natural, frunzele, fructele şi rădăcina, aria de răspândire, diagrama climatică etc.

Autorul a ţinut să precizeze că este conştient de faptul că nu toate speciile au fost tratate în mod egal şi că a acordat mai multă atenţie acelora pe care le-a studiat personal. Aceasta pentru că uneori literatura de specialitate i-a fost inaccesibilă din cauza limbilor în care este scrisă. El remarcă, de asemenea, că în stadiul actual al cercetării, din cele peste 1000 de specii europene de copaci şi de tufişuri, doar vreo 15 au fost studiate, iar dintre acestea numai câteva prezintă importanţă mai mare.

Lucrarea mai conţine şi o bogată listă bibliografică (peste 200 de titluri) şi se încheie cu un indice alfabetic al speciilor descrise, conţinând denumirile în limba latină şi germană.

Utilitatea acestei cărţi este deosebită pentru arheologi. Astfel, cititorul nespecialist capătă în scurt timp o privire de ansamblu asupra metodelor de lucru şi, în general, asupra a ceea ce se poate afla din analizarea lemnului sub aspect anatomic şi dendrocronologic, scopul cărţii fiind atins din plin. În ansamblu ea poate contribui la o mai bună înţelegere a importanţei lemnului ca material arheologic.

Nona Palincaş

COLIN RENFREW, PAUL BAHN, *Archaeology. Theories. Method and Practice,* ediţia a II-a, Thames and Hudson, Londra, 1996, 608 p., 550 desene, fotografii, hărţi, grafice şi tabele în text

Cartea, a cărei primă ediţie a apărut în 1991, este structurată în trei părţi, cu o prefaţă scrisă de autori, o introducere, iar la sfârşit are un glosar, o listă bibliografică şi note pentru fiecare capitol, o listă cu cei cărora le sunt adresate mulţumiri pentru ajutorul dat la redactare şi un indice de termeni, nume şi localităţi.

FRITZ HANS SCHWEINGRUBER, *Baum und Holz in der Dendrochronologie* (*Morphologische, anatomische und jahrringanalytische Charakteristika häufig verwendeter Bäume*), ediția a II-a, 1992, Birmensdorf, Eidgenössische Forschungsanstalt für Wald, Schnee und Landschaft, 232 p. şi cca. 1500 ilustrații în text

Cartea reprezintă varianta completată a cursului cu acelaşi nume ținut de prof. Schweingruber la Institutul de Botanică al Universității din Basel.

Scopul lucrării, precizează autorul, este:
„– să contribuie la înțelegerea reciprocă [între specialişti şi nespecialişti – n.n.]; barierele impuse de cunoştințele de specialitate şi cele de limbaj trebuie înlăturate şi trebuie găsite căi noi [de comunicare – n.n.];
– să arate că problemele de dendrocronologie în domeniul ecologiei, climatologiei şi al ştiințelor istorice sunt similare în întreaga lume şi că pe diferite regiuni şi continente doar speciile de copaci sunt altele;
– să atragă atenția asupra lacunelor din cercetare. Nu este uimitor [se întreabă autorul – n.n.], spre exemplu, că în întreaga lume foioaselor li s-a acordat doar puțină atenție ?
– să arate că pentru cercetarea în domeniul dendrocronologiei este necesară o înțelegere temeinică din perspectivă ecologică, deoarece deciziile cele mai importante se iau în momentul alegerii probelor" (p. 4).

După o scurtă introducere referitoare la copac şi lemn în dendrocronologie urmează un capitol despre elementele de bază privind structura şi formarea trunchiului de copac. În cadrul său sunt tratate, într-un text clar şi redus la minimul necesar, dar abundent ilustrat, aspectele privind reacția copacilor la influența mediului înconjurător (climă, soluri, latitudine, lumină, vânt, zăpadă), mecanismele de apărare ale lemnului împotriva agresiunilor şi dăunătorilor de natură biologică şi mecanică, caracteristicile macro- şi microscopice ale lemnului şi ale inelelor de creştere. Se continuă cu prezentarea monografică a speciilor de copaci, grupate în trei capitole: Eurasia şi Japonia, America de Nord, emisfera sudică. Şi de această dată textul este concis şi însoțit de numeroase ilustrații – fotografii, desene şi grafice – care redau copacul în întregime şi în mediul său natural, frunzele, fructele şi rădăcina, aria de răspândire, diagrama climatică etc.

Autorul a ținut să precizeze că este conştient de faptul că nu toate speciile au fost tratate în mod egal şi că a acordat mai multă atenție acelora pe care le-a studiat personal. Aceasta pentru că uneori literatura de specialitate i-a fost inaccesibilă din cauza limbilor în care este scrisă. El remarcă, de asemenea, că în stadiul actual al cercetării, din cele peste 1000 de specii europene de copaci şi de tufişuri, doar vreo 15 au fost studiate, iar dintre acestea numai câteva prezintă importanță mai mare.

Lucrarea mai conține şi o bogată listă bibliografică (peste 200 de titluri) şi se încheie cu un indice alfabetic al speciilor descrise, conținând denumirile în limba latină şi germană.

Utilitatea acestei cărți este deosebită pentru arheologi. Astfel, cititorul nespecialist capătă în scurt timp o privire de ansamblu asupra metodelor de lucru şi, în general, asupra a ceea ce se poate afla din analizarea lemnului sub aspect anatomic şi dendrocronologic, scopul cărții fiind atins din plin. În ansamblu ea poate contribui la o mai bună înțelegere a importanței lemnului ca material arheologic.

Nona Palincaş

COLIN RENFREW, PAUL BAHN, *Archaeology. Theories. Method and Practice,* ediția a II-a, Thames and Hudson, Londra, 1996, 608 p., 550 desene, fotografii, hărți, grafice şi tabele în text

Cartea, a cărei primă ediție a apărut în 1991, este structurată în trei părți, cu o prefață scrisă de autori, o introducere, iar la sfârşit are un glosar, o listă bibliografică şi note pentru fiecare capitol, o listă cu cei cărora le sunt adresate mulțumiri pentru ajutorul dat la redactare şi un indice de termeni, nume şi localități.

Cele trei părţi sunt intitulate: 1. Cadrul arheologiei; 2. Descoperind varietetea trăirii umane; 3. Lumea arheologiei.

Capitolele au, în majoritate, drept titlu întrebări, la care se încearcă un răspuns. Astfel, în prima parte, după ce se face un scurt istoric al cercetării arheologice moderne şi se discută concepţiile care au influenţat cercetarea materialelor descoperite, autorii răspund la trei întrebări:

– Ce se poate păstra până în momentul descoperirii de către arheologi?

– Unde (această întrebare se referă la metodele de identificare a siturilor, la modul de săpătură şi de înregistrare)?

– Când (cu referire la datarea descoperirilor, cu noile metode expuse pe scurt)?

Răspunsurile se constituie într-o bază de date necesară argumentaţiei celei de-a doua părţi a lucrării, unde se încearcă explicarea problemelor privitoare la organizarea socială, la interacţiunea dintre om şi mediul său înconjurător, la modul de subzistenţă, tehnologii, comerţ, credinţe şi simbolistică, posibilităţile de identificare şi analiză antropologică a comunităţilor cercetate, toate intercondiţionându-se şi formând componentele unui sistem social. La sfârşitul acestei părţi, în capitolul intitulat „De ce s-au schimbat lucrurile?" autorii oferă explicaţiile date de diferite curente care au străbătut cercetarea arheologică (marxismul, New Archaeology, post-procesualismul), însoţite de exemplificări.

În ultima parte sunt oferite patru cazuri de studiu din diferite zone ale globului, pentru care este aplicată schema dezvoltată în primele două părţi. Ultimul capitol, intitulat „Al cui trecut?", discută interacţiunea dintre arheologie şi prezent, în măsura în care prima exacerbează anumite sentimente din prezent, iar aceasta ajută la dezvoltarea cercetării şi totodată la protecţia descoperirilor.

Lucrarea este concepută, după cum spun autorii, ca un manual, atât pentru cunoscători, cât şi pentru entuziaşti. Ea nu propune o nouă perspectivă în cercetare, ci se propune ca o privire de ansamblu a metodelor şi ideilor investigaţiei arheologice.

Tiberiu Vasilescu

Arheologia medievală 1, 1996, 212 p., 79 fig. în text

Revista, al cărui prim număr vi-l înfăţişăm, este apărută sub egida nou înfiinţatei Asociaţii a Arheologilor Medievişti din România (A.A.M.R.), în colaborare cu Muzeul de Istorie al Judeţului Caraş-Severin din Reşiţa şi se înscrie prin tematica abordată în „familia" publicaţiilor cu acelaşi titlu existente în Europa. Revista reuneşte o parte din comunicările susţinute la Cluj în noiembrie 1995, la colocviul privind ceramica medievală din România, moment în care s-au pus şi bazele A.A.M.R., precum şi o serie de alte articole, note, recenzii şi cronici.

Primul număr se deschide printr-o *Pledoarie pentru arheologia medievală*, sub semnătura lui A. A. Rusu (p. 5–8), după care este structurat astfel:

I. Istoria arheologiei medievale în România: D. Ţeicu, *Forschungen mittelalterlicher Archäologie im Banat* (p. 9–34);

II. Studii: V. Spinei, *Generalităţi privind geneza oraşelor medievale din Moldova* (p. 35–53);

III. Materiale arheologice: N. M. Simina, *Căldări de lut din Transilvania şi Crişana cu însemne pe buză* (p. 55–68); P. V. Batariuc, *Cahle descoperite în locuinţe de orăşeni la Suceava* (p. 69–124); A. A. Rusu, *Cahle din Transilvania* (II) (p. 125–154); Al. Artimon, *Ceramica fină de uz comun din secolele XIV–XV* (p. 155–170); I. Poll, Gh. Mănucu Adameşteanu, *Brăţări de sticlă medievale descoperite în România* (p. 171–179); R. Lupescu, *Un monument funerar inedit în biserica din Densuş* (p. 180–186);

IV. Topografie arheologică: S. M. Salontai, *Consideraţii privind identificarea amplasamentului unor mănăstiri dominicane din Transilvania* (p. 187–194);

V. Cronică (p.195–203);

VI. Recenzii (p. 204–211).

Condiţiile grafice sunt foarte bune, fiecare articol cuprinzând şi un rezumat într-o limbă de circulaţie.

Adrian Ioniţă

Cele trei părţi sunt intitulate: 1. Cadrul arheologiei; 2. Descoperind varietetea trăirii umane; 3. Lumea arheologiei.

Capitolele au, în majoritate, drept titlu întrebări, la care se încearcă un răspuns. Astfel, în prima parte, după ce se face un scurt istoric al cercetării arheologice moderne şi se discută concepţiile care au influenţat cercetarea materialelor descoperite, autorii răspund la trei întrebări:

– Ce se poate păstra până în momentul descoperirii de către arheologi?

– Unde (această întrebare se referă la metodele de identificare a siturilor, la modul de săpătură şi de înregistrare)?

– Când (cu referire la datarea descoperirilor, cu noile metode expuse pe scurt)?

Răspunsurile se constituie într-o bază de date necesară argumentaţiei celei de-a doua părţi a lucrării, unde se încearcă explicarea problemelor privitoare la organizarea socială, la interacţiunea dintre om şi mediul său înconjurător, la modul de subzistenţă, tehnologii, comerţ, credinţe şi simbolistică, posibilităţile de identificare şi analiză antropologică a comunităţilor cercetate, toate intercondiţionându-se şi formând componentele unui sistem social. La sfârşitul acestei părţi, în capitolul intitulat „De ce s-au schimbat lucrurile?" autorii oferă explicaţiile date de diferite curente care au străbătut cercetarea arheologică (marxismul, New Archaeology, post-procesualismul), însoţite de exemplificări.

În ultima parte sunt oferite patru cazuri de studiu din diferite zone ale globului, pentru care este aplicată schema dezvoltată în primele două părţi. Ultimul capitol, intitulat „Al cui trecut?", discută interacţiunea dintre arheologie şi prezent, în măsura în care prima exacerbează anumite sentimente din prezent, iar aceasta ajută la dezvoltarea cercetării şi totodată la protecţia descoperirilor.

Lucrarea este concepută, după cum spun autorii, ca un manual, atât pentru cunoscători, cât şi pentru entuziaşti. Ea nu propune o nouă perspectivă în cercetare, ci se propune ca o privire de ansamblu a metodelor şi ideilor investigaţiei arheologice.

Tiberiu Vasilescu

Arheologia medievală 1, 1996, 212 p., 79 fig. în text

Revista, al cărui prim număr vi-l înfăţişăm, este apărută sub egida nou înfiinţatei Asociaţii a Arheologilor Medievişti din România (A.A.M.R.), în colaborare cu Muzeul de Istorie al Judeţului Caraş-Severin din Reşiţa şi se înscrie prin tematica abordată în „familia" publicaţiilor cu acelaşi titlu existente în Europa. Revista reuneşte o parte din comunicările susţinute la Cluj în noiembrie 1995, la colocviul privind ceramica medievală din România, moment în care s-au pus şi bazele A.A.M.R., precum şi o serie de alte articole, note, recenzii şi cronici.

Primul număr se deschide printr-o *Pledoarie pentru arheologia medievală*, sub semnătura lui A. A. Rusu (p. 5–8), după care este structurat astfel:

I. Istoria arheologiei medievale în România: D. Ţeicu, *Forschungen mittelalterlicher Archäologie im Banat* (p. 9–34);

II. Studii: V. Spinei, *Generalităţi privind geneza oraşelor medievale din Moldova* (p. 35–53);

III. Materiale arheologice: N. M. Simina, *Căldări de lut din Transilvania şi Crişana cu însemne pe buză* (p. 55–68); P. V. Batariuc, *Cahle descoperite în locuinţe de orăşeni la Suceava* (p. 69–124); A. A. Rusu, *Cahle din Transilvania* (II) (p. 125–154); Al. Artimon, *Ceramica fină de uz comun din secolele XIV–XV* (p. 155–170); I. Poll, Gh. Mănucu Adameşteanu, *Brăţări de sticlă medievale descoperite în România* (p. 171–179); R. Lupescu, *Un monument funerar inedit în biserica din Densuş* (p. 180–186);

IV. Topografie arheologică: S. M. Salontai, *Consideraţii privind identificarea amplasamentului unor mănăstiri dominicane din Transilvania* (p. 187–194);

V. Cronică (p.195–203);

VI. Recenzii (p. 204–211).

Condiţiile grafice sunt foarte bune, fiecare articol cuprinzând şi un rezumat într-o limbă de circulaţie.

Adrian Ioniţă

GEORGE LĂZĂRESCU, *Şcoala română din Roma,* Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1996, 234 p.

Într-o vreme când se discută cu aprindere asupra rosturilor actuale şi viitoare ale *Accademiei di Romania* din Roma, publicarea acestei cărţi este extrem de binevenită. Fără a avea pretenţia şi a întruni calităţile unei veritabile monografii, cartea scrisă de italienistul George Lăzărescu are meritul de a aduna laolaltă şi de a pune la dispoziţia unui public larg informaţia esenţială relativă la perioada anilor 1920–1946, când *Şcoala Română din Roma* (nume sub care apare în decretul regal din 24 decembrie 1921) a funcţionat în conformitate cu scopurile şi principiile gândite de întemeietorii ei, Nicolae Iorga şi Vasile Pârvan. Fondarea şi începuturile şcolii, statutul juridic şi regulamentul de funcţionare sunt tratate în cap. I (p. 11–27). În cap. II (p. 28–55) se face o sinteză a activităţii şcolii pe baza conferinţelor ţinute la radio şi publicate în 1943 de către Al. Marcu, R. Vulpe, D. M. Pippidi, M. Berza şi H. Teodoru, cu ocazia împlinirii a două decenii de activitate. Al III-lea capitol (p. 56–71) este dedicat activităţii lui Pârvan, ca fondator şi prim director al şcolii. În cap. IV (p.72–147) se face o amănunţită trecere în revistă a contribuţiilor publicate în **Ephemeris Dacoromana** şi **Diplomatarium italicum**, însoţită de date bio-bibliografice despre autorii lor. Volumul mai cuprinde o utilă anexă (p. 155–228), compusă din 46 documente oficiale, rapoarte, corespondenţă diplomatică şi administrativă, care luminează momente importante din istoria şcolii, de exemplu ridicarea sediului din Valle Giulia. Un indice de persoane (p. 229–232) ajută la orientarea rapidă a cititorului în text, din păcate nu şi în anexa documentară, care a rămas neindexată. Cartea este ilustrată cu numeroase facsimile, fotografii de epocă şi vederi actuale. În cuvântul său înainte, acad. Zoe Dumitrescu-Buşulenga, directoarea Accademiei di Romania până de curând, se întreabă „dacă vom mai reuşi oare să reaprindem torţa-ştafetă, stinsă în anii cei grei". Din păcate, la opt ani de la căderea comunismului, la Roma fiinţează în continuare o „casă de cultură" şi nu şcoala pe care au vrut-o întemeietorii.

M. B.

I N D I C E

TOM 48, 1997

S C I V A, tomul 48, nr. 4, Bucureşti, octombrie–decembrie 1997, p. 413–415

MICI DESCOPERIRI

PAGINI DIN ISTORIA ARHEOLOGIEI ŞI NUMISMATICII ÎN ROMÂNIA

CRONICĂ

NECROLOG

RECENZII

NOTE BIBLIOGRAFICE

ABREVIERILE FOLOSITE ÎN ACEST NUMĂR

ActaMN	Acta Musei Napocensis, Cluj
ActaMP	Acta Musei Porolissensis, Zalău
AnnÉp	L'Année Épigraphique, Paris
AO (s. n.)	Arhivele Olteniei, Craiova
ArchErt	Archaeologiai Ertesítö, Budapesta
ArchPolski	Archeologia Polski, Varşovia-Wroclaw
ArhMold	Arheologia Moldovei, Iaşi-Bucureşti
AUB	Analele Universităţii din Bucureşti, Bucureşti
BCMI	Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, Bucureşti
BJ	Bonner Jahrbücher des Rheinischen Landesmuseum in Bonn und des Vereins von Altertumsfreunde in Rheinlande, Bonn
BOR	Biserica Ortodoxă Română, Bucureşti
ByzZ	Byzantinische Zeitschrift, München
CAH	*The Cambridge Ancient History*, Cambridge, 1936–1939
CEpR	C.C. Petolescu, *Cronica Epigrafică a României*, SCIVA, Bucureşti
Dacia	Dacia. Recherches et Découvertes Archéologiques en Roumanie, Bucureşti; seria nouă (N.S.): Dacia. Revue d'Archéologie et d'Histoire Ancienne, Bucureşti
DID	*Din Istoria Dobrogei*, Bucureşti, 1965–1971
EphemNap	Ephemeris Napocensis, Cluj
FHDR	*Fontes Historiae Dacoromanae (= Izvoare privind Istoria României),* Bucureşti
EphEp	Ephemeris Ephigraphica. Corpus Inscriptionum Latinarum Supple-mentum, 9 vol., Berlin, 1872–1913
EphemNap	Ephemeris Napocensis, Cluj
FolArh	Folia Archaeologica, Budapesta
IDR	*Inscripţiile Daciei Romane*, Bucureşti
IG	*Inscriptiones Graecae*, 12 vol., Berlin, 1903 sqq
ILS	*Inscriptiones Latinae Selectae*, ed. H. Dessau, Berlin, 1892
IzvestijaVarna	Izvestija na Narodnija Muzej (Izvestija na Varnenskoto Arheologičesko Druzestvo), Varna
JahrbRGZM	Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, Mainz
JÖAI	Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts, Viena
JRS	Journal of Roman Studies, Londra
Materiale	Materiale şi Cercetări Arheologice, Bucureşti
KSMoscova	Kratkie Soobscěenija Instituta Arheologii, Moscova
MatArch	Materialy Archeologiczne, Cracovia
Materiale	Materile şi Cercetări Arheologice, Bucureşti
MatDosKiev	Materiali i Doslidzennija z arheologij Prikarpattija i Volyni, Kiev

PIR	*Prosopographia Imperii Romani, saec. I–III*, ed. a II-a, Berlin – Leipzig
RE	*Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft*, sub red. A. Pauly, G. Wissowa, W. Kroll, K. Ziegler, Stuttgart, 1893 sqq
RÉSEE	Revue des Études Sud-Est Européennes, Bucureşti
RevMuz	Revista Muzeelor, Bucureşti
RPAN	Revista de Preistorie şi Antichităţi Naţionale, Bucureşti
SCIA	Studii şi Cercetări de Istoria Artei, Bucureşti
SCIV(A)	Studii şi Cercetări de Istorie Veche (şi Arheologie), Bucureşti
SCN	Studii şi Cercetări de Numismatică, Bucureşti
SaalburgJahb	Saalburg Jahrbuch/Bericht des Saalburgmuseums, Berlin
SlovArh	Slovenská Archeológia, Nitra
SovArh	Sovetskaja Arheologija, Moscova
StComCaransebeş	Studii şi Comunicări, Caransebeş
WiadArch	Wiadomości Archeologiczne, Varşovia
ZPE	Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bonn

La publication „STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE" paraît 4 fois par an. Toute commande de l'étranger sera adressée à RODIPET S.A., Piaţa Presei Libere nr. I, sect. 1, P.O. Box 33-57, Fax 401-222 64 07, Tel. 401-618 51 03; 401-222 41 26, Bucureşti, România, ORION PRESS INTERNAŢIONAL S.R.L., Şos. Olteniţei 35-37, sect. 4, P.O. Box 61-170, Fax 401-312 24 25, 401-634 71 45, Tel. 401-634 63 45, Bucureşti, România; AMCO PRESS S.R.L., Bd. N. Grigorescu 29A, ap. 66, Sect. 3, P.O. Box 57-88, Fax 401-312 51 09, Tel. 401-643 93 90; 401-312 51 09, Bucureşti.

Les normes pour la rédaction des manuscrits et la liste des abréviations employés dans la revue ont été publiées dans le tome 46, 1995, n°s 3-4, p. 343-370.

Adresse du Collège de rédaction: str. Henri Coandă nr. 11, Ro-71119 Bucarest, Roumanie. Tel. 401-659 71 52, Fax 401-650 34 10.

LUCRĂRI DE ARHEOLOGIE ȘI DE ISTORIE VECHE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

D. M. PIPPIDI, **Inscripțiile din Scythia Minor**, I, 1984, 544 p.

MIHAI SÂMPETRU, **Tropaeum Traiani. Monumentele romane**, 1984, 198 p.

I.T. DRAGOMIR, **Eneoliticul din sud-estul României. Aspectul cultural Stoicani–Aldeni**, 1984, 194 p.

DAN GH. TEODOR, **Civilizația romanică la est de Carpați în secolele V–VII e.n. Așezarea de la Botoșana–Suceava**, 1984, 182 p.

N. CONSTANTINESCU, **Curtea de Argeș (1200–1400). Asupra începuturilor Țării Românești,** 1984, 170 p.

GH. BICHIR, **Geto-dacii din Muntenia în epoca romană**, 1984, 188 p.

C. PREDA, **Geto-dacii din Bazinul Oltului Inferior. Dava de la Sprâncenata**, 1986, 200 p.

EUGEN COMȘA, **Neoliticul pe teritoriul României. Considerații**, 1987, 198 p.

IORGU STOIAN, **Inscripțiile din Scythia Minor, II**, 1987, 436 p.

MIHAIL ZAHARIADE, **Moesia Secunda, Scythia și Notitia Dignitatum,** 1988, 200 p.

MIRCEA D. MATEI, **Civilizația urbană românească. Contribuții (Suceava până la mijlocul secolului al XVI-lea)**, 1989, 222 p.

D.M. PIPPIDI, **Studii de istorie și epigrafie**, 1990, 278 p.

GH. SĂULESCU, **Descrierea istorico-geografică a cetății Caput Bovis (Capul Boului seau Ghertina),** 1991, 128 p.

ALEXANDRU PĂUNESCU, **Ripiceni–Izvor. Paleolitic și mezolitic**, 1993, 228 p.

M. MACREA, N. GUDEA, I. MOȚU, **Praetorium. Castrul și așezarea romană de la Mehadia**, 1993, 214 p.

ALEXANDRU SUCEVEANU, **Alexandru cel Mare**, 1993, 340 p.

EUGEN COMȘA, **Figurinele antropomorfe din epoca neolitică pe teritoriul României**, 1995, 224 p.

ISSN 1220-4781

S C I V A, tomul 48, nr. 4, București, octombrie–decembrie 1997, p. 305–418

Lei 3500